

ÉRTEKEZÉSEK
A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

A I. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

GYULAI PÁL

OSZTÁLYTITKÁR.

VII. KÖTET. I. SZÁM. 1877.

EGY SZAVAZAT
A
NYELVUJITÁS ÜGYÉBEN.

BARNA FERDINÁND

L. TAGTÓL.

Ars 60 kr.

BUDAPEST, 1877.

A M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

(Az Akadémia épületében.)

É R T E K E Z É S E K

A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

Elő kőtet. 1867—1869.

- I. Szám. Solon adótörvényéről. Télfy Ivántól. 1867. 14 l. Ára 10 kr.
II. Szám. Adalékok az attikai törvkönyvhöz. Télfy Ivántól. 1868. 16 l. 10 kr.
III. Szám. A legújabb magyar Szentírásról. Tárkányi J. Bélától. 1868. 30 l. 20 kr.
IV. Szám. A Nibelung-ének keletkezéséről és gyanítható szerzőjéről. Szász Károlytól. 1868. 20 l. 10 kr.
V. Szám. I. dománybeli hátramaradásunk okai, s ezek tekintetéből Akadémiánk feladása Toldy Ferencztől. 1868. 15 l. 10 kr.
VI. Szám. A keleti török nyelvről. Vámbéry Arminától. 1868. 18 l. 10 kr.
VII. Szám. Geleji Katona István főleg mint nyelvész. Imre Sándortól. 1869. 98 l. 30 kr.
VIII. Szám. A magyar egyházak szertartásos énekei a XVI. és XVII. században. Bartalus Istvántól. Hangjegyekkel. 1869. 184 l. 60 kr.
IX. Szám. Adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez. (1. Sztárai Mihálynak eddig ismeretlen színdarabjai 1550—59.—2. Egy népirodalmi emlék 1550—75-ből, — 3. Baldi Magyar-Olasz Szótárkája 1583-ból. — 4. Báthory István országbíró mint író. — 5. Szecezi Molnár Albert 1574—1633). Toldy Ferencztől. 1869. 176 l. 60 kr.
X. Szám. A magyar bővített mondat. Brassai Sámueltól. 1870. 46 l. 20 kr.
XI. Szám. Jelentés a felső-ausztriai kolostoroknak Magyarországot illető kézirat- és nyomtatványairól. Bartalus Istvántól. 1870. 43 l. 20 kr.

Második kőtet. 1869—1872.

- I. Szám. A Konstantinápolyból legújabbanérkezett négy Corvin-codex-ről. Mátray Gábor l. tagtól. 1870. 16 l. 10 kr.
II. Szám. A tragikai felfogásról. Székfoglaló. Szász Károly r. tagtól. 1870. 32 l. 20 kr.
III. Szám. Adalékok a magyar szóalkotás kérdéséhez. Joannovics Gy. l. tagtól. 1870. 43 l. 20 kr.
IV. Szám. Adalékok a magyar rokonértelmű szók értelmezéséhez. Finaly Herik l. tagtól. 1870. 47 l. 20 kr.
V. Szám. Solomos Dénes költeményei és a hétszigeti görög. népnyelv. Télfy Iván lev. tagtól. 1870. 23 l. 20 kr.
VI. Szám. Q. Horatius satirái (Ethikai tanulmány). Székfoglaló. Zichy Antal l. tagtól. 1871. 33 l. 20 kr.
VII. Szám. Újabb adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez (I. Magyar Pál XIII. századbeli kanonista. II. Margit kir. hercegnő, mint ethikai író. III. Baldi Bernardin magyar-olasz szótárkája 1582-ből. Második közlés IV. Egy XVI. századbeli növénytani névtár XVII. és XVIII. századbeli párhuzamokkal. V. Akadémiai eszme Magyarországon Besenyei előtt) Toldy Ferencz r. tagtól. 1871. 124 l. Ára 40 kr.
VIII. Szám. A sémi magánhangzókról és megjelölésök módjairól. Gr. Kun Géza lev. tagtól. 1872. 59 l. Ára 20 kr.
IX. Szám. Magyar szófejtetések. Szilády Áron l. tagtól. 1872. 16 l. 10 kr.
X. Szám. A latin nyelv és dialektusai. Székfoglaló. Szénássy Sándor l. tagtól. 1872. 114 l. 30 kr.
XI. Szám. A defterekről. Szilády Áron lev. tagtól. 1872. 23 l. 20 kr.
XII. Szám. Emlékbeszéd Árvay Gergely felett. Szvorényi József lev. tagtól. 1872. 13 l. 10 kr.

Harmadik kőtet. 1872—1873.

- I. Szám. Commentator commentatus. Tárközlatok Horatius satiráinak magyarázói után. Brassai Sámuel r. tagtól. 1872. 109 l. 40 kr.

É R T E K E Z É S E K

A

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYI OSZTÁLYA KÖRÉBŐL.

1876—1877.

HATODIK KÖTET.

AZ OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTETTE

GYULAI PÁL.

BUDAPEST, 1877.

A M. T. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

(Az Akadémia épületében.)

Budapest, 1877 Nyomatott az Athenaeum r. tars. nyomdáján.

Az értekezések sora.

	Lap
I. A lány aspiráták kiejtéséről a zendben. Dr. May Auréltól	1—18
II. A mandzsuk szertartásos könyve. Bálint Gábertől	1—16
III. A rómaiak satirájáról és satirairóikról. Dr. Barna Ignácztól	1—36
IV. A spanyolországi arabok helye az iszlám fejlődése történetében, összehasonlítva a keleti arabokéval. Goldziher Ignácztól	1—80
V. Emlékezésed Jakab István l. t. fölött. Sász Károlytól	1—22
VI. Adalékok a M. T. Akadémia megalapítása történetéhez. I. Szilágyi István l. tagtól. II. Vaszary Kozstól. III. Révész Imre l. tagtól	1—100
VII. Emlékezésed Mátray Gábor l. tag fölött. Bartalus István l. tagtól	1—20
VIII. A Nordvaiak történelmi viszontagságai Barna Ferdinánd l. tagtól	1—40
IX. Eranos. Télyfy Iván lev. tagtól	1—34
X. Az ik-es igékről. Joannovics György l. tagtól	1—63

EGY SZAVAZAT
A
NYELVUJÍTÁS ÜGYÉBEN.

BARNA FERDINAND

I. TAGTÓL.

BUDAPEST, 1877.

A M. T. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.
(Az Akadémia épületében.)

Budapest, 1877. Nyomatott az Athenaeum r. társ. nyomdájában.

I.

EGY SZAVAZAT A NYELVUJÍTÁS ÜGYÉBEN.

(Olvastatott a M. T. Akadémia 1877. jan. 15-én tartott ülésében.)

E kérdésben én már régebben állást foglaltam, melyről lelépni ezuttal sincs okom. Ez az én álláspontom ki van mutatva a »Szenvedő alakról« tartott értekezésemben, — melyben mindenkben helyeslén a Révay Miklós, eddig valóban legnagyobb nyelvészünk nézeteit, s szorosan az ő nyomdokait követve, megtámadám az ujdonsült, s még Révay idejében merőben ismeretlen összetett szenvedő alakot, mely, mint talán még némelyek emlékezhetnek, az 50-es években nem minden ellenzés nélkül kapott lábra, s ma már az irodalomban csaknem egészen el van fogadva a nélkül, hogy eddigelé sikerült volna valakinek ez új alaknak a nyelvtanokban a maga illető helyét kimutatni. Mai irodalmi nyelvünk ily állapotában a maga lesz-szes szenvedő igéjével, mely mellett azonban mintegy kegyelemből az ősrégi külszenvedő *t a t i k*, *t e t i k*-alak minden különbség megállapítása nélkül szintén él, olyan forma arcot öltött, mint a svéd, melynek szintén két szenvedő alakja van használatban, — egyike *czeknek* a *blif-va* segédigével képzett összetett (german), másika az *as-szal* képzett, a magyar *ó d i k* *ó d i k*-nek megfelelő, s így egészen altaji észjárást követő egyszerű, sajátlag *belszenvedő*, de a mely *kül-* és *belszenvedő*nek egyaránt használtatik, majdnem egészen úgy, mint ezt nálunk Versegly ajánlotta volt, nem úgy mint a debreczeni grammatika írói, a kik az erdélyi udvari és törvényhozási nyelv példájára a fuzionált, s ily minőségében egész a XVI-ik század elejéig kimu-

tatható t a t ó d i k, t e t ő d i k alakot ajánlják vala. Egy ily lényeges újítás következtében a mai magyar nyelv az 1848 előtti magyar nyelvhez úgy viszonylik, mint két közelrokon ugyan, de némely alakbeli különbségeket tekintve még sem azon egy nyelv, p. o. svéd és dán, finn és eszth.

Értekezésem főleg erre terjeszkedik vala ki, de huzamos időn át tüzetesen foglalkozván azon idegenszerűségek megfigyelésével, melyek a magyar nyelvet újabb időben előzőnlőték, érintőleg ezeket is bevonám értekezésem keretébe, úgy hogy az ily alakjában mintegy programot képezett, melyben lehetőségig megérinték mindent, a miről idővel tanulmányaim, búvárlataim, szóval adataim bővültével majdan előadást tartani szándékoztam. Az így megérintett tárgyak közt volt egy, a mit különösen nyomatékoztam, s a legtöbb, s legkártékonyabb kihatásu visszaélések szülő-anyja gyanánt mutattam be, ez az u. n. elvont gyökök boldogtalan tana volt, nem mintha a gyöknek kimutatását, sőt egyes esetekben, a hol ez biztosan megeshetik, önálló névszóul használását is hibáztattam volna, mert e tekintetben is igazat adtam és adok Révaynak, a ki ezt szintén így fogta fel; hanem azért, mert az a használat, melyet az újabb, kivált tudományos irodalom felkapott, tisztán német minták után indult, és így egy nagy nyelvtani elvnek, — mely szerint valamennyi összetett szavaink kivétel nélkül mind olyanok, melyek a nyelvtan szabályaitól eltérést teljességgel nem tűrnek meg, — kizorításával, s egy egészen idegen képzés-módnak megszokottá tételével a nyelv-érzékett tetteleg megrontotta, meghamisította, s helyette idegen észjárást honosított meg.

Tekintsünk szét akár az orvosi, akár a kémiai műszótárban, s oly emberek, a kik e műnyelvet nem voltak kénytelenek könyv nélkül megtanulni, meg fogják engedni, hogy az e torzítások miatt annyira idegenszerűen hangzik reájok nézve, mint akármely más idegen nyelv műszókészlete, mely az értelemhez teljességgel nem szól, hanem csak úgy kell előbb megtanulni, mint az idegent, — és ime mégis az orvosi tudomány újabb növendékei csak úgy értik, mintha a legjobb magyarság volna, mert megtanulták. Igen, de akkor csak úgy megtanulhatták volna a latin-görögöt, angolt, francziát, né-

metet. Már most kérden, nincs-e az ilyenek nyelvérzéke megvesztegetve; olyan-e az, mint a nép, — ha úgy tetszik, parasztság nyelve? Ez lehetetlen, ugyanis az ilyenekre nézve a nép ajkán forgó ugyanazon elnevezések, melyekre a tudományos műnyelv más szót (elvont gyökkel képezettet) használ, bármily tisztán érthetők legyenek is azok mindjárt első hallomásra, szükségképen visszatetszőknek fognak feltűnni. Miért? azért mert az idegen észjárás a helyesh, magyarosh, népies nyelvérzékét náluk kiszorította, míg a nép »forró hideglelést, « »tűdő«, »agyvelő gyuladást« mond, addig ők a népnek érthetetlen »inláz«-at, »tűdő«, »agy-lob«-ot emlegetnek; s hogy mennyire így van ez, e részben hivatkozhatom boldogult Toldy F. »Az orthologia« című értekezése elején való idézetére, hol a népiest rútnak, — a másikat pedig hasonlíthatatlanul szebbnek találja.

Hallom az ellenvetést: nem is akarjuk, hogy a tudomány nyelve pórias legyen. Ne legyen pórias, de szerkezetére nézve a nyelv törvényeitől, belsejének elternie, idegen isteneket bálványoznia nem szabad. Ilyesmí még egy művelt népnél sem történt, s nálunk sem lett volna szabad megtörténni.

Ime, e körül mozog vala az én értekezésem: hibáztatam mindent és mindazt, a mi a nyelv belsejének s ez által a magyar nép egészséges nyelvérzékét megtámadhatja; de aanyira, mennyire a »Nyelvőr« megy, hogy minden egyes, nem összetett szót is, a melyek képzésében bár alkotóik részéről az analogiákra való törekvés tisztán kimutatható, mivelhogy talán nem ütök meg egészen a mértéket, tehát nemcsak hibáztatják, hanem egyenest kiirtandónak nyilvánítják, nem mentem; s ennyire szórszálhasogatónak lenni veszedelmes is; ugyanis nem kevesb mint egy egész évszáz műveltsége van így kockára téve. Ennek súlyát a »Nyelvőr« szerkesztője maga is látszik érezni, ugyanis a Nyelvőr V. köt. II. füzetében olvasható cikkében így nyilatkozott:

»Az más kérdés, hogy kiirtandónak tartunk-e minden szót avagy nem. S erre az volt, s az a feleletünk, hogy vannak köztük olyanok, a melyeknek kiküszöbölését meg se kíséreltük, se megkísérteni nem akarjuk. S ezek ama szók, a melyeket az egész nép elfogadott, vagy a melyeknek alkotó-

részei az idegen szókhoz hasonlóan, a nyelvérzék előtt ismeretlenek, s különben is nagy körben elterjedtek.« E nyilatkozat az előbbi években a Nyelvőr-ben több ízben nyilvánított nézetektől sokban különbözik, sőt a Nyelvőri tanácskozmányok elfogadta javítási ajánlatok között is nem egy van olyan, a mely azon esetben ha ezen elv előbb mondatik ki, elő sem fordulhatott volna.

De veszélylyel jár ily eljárás magokra az indítványozókra is; ugyanis, mint alább látni fogjuk, s ezt ők magok is alig fogják megdönthetni, már eddig is nem egy oly javítást ajánlottak, melyeket ők magok föltétlenül jónak tartanak, holott épen az összehasonlító nyelvészet segélyével azt, hogy a mit elítéltek, egészen helyes, a mit pedig ők ajánlottak, kevésbbé ilyen, egész biztosan kimutathatni. Igértem, és alább teljesíteni is fogom. Már ha a hibázás, a helyesnek meg nem látása nekik sem sikerült, hogyan követelhetik azt igazságosan, hogy minden egyes szó, melyet a nyelvújítás alkotott, teljesen megüsse a mértéket? Legjobb a középuton megmaradni. Oly egyszerű szókat, melyek ma már országszerte el vannak fogadva, s az egész művelt magyar közönség érti, kár bolygatni mindaddig, míg be nem bizonyítható rájuk, hogy a nyelv belszerkezetét megtámadják, s a nép épséges nyelvérzékét megvesztegethetik, én részemről a többieket petrefactumoknak tartom, nem jobbakknak, de nem is rosszabbakknak azon számnélküli szláv kölcsönvételeknél, melyek a magyarban csak oly szaporák, mint például angolban a francia elem, francziában a kelta elem.

Figyelmet érdemel azon tekintet is, hogy, mint ezt Szarvas Gábor a fentidéztem »Nyelvőr«-beli cikkében maga is így tudja, nyelvünk még egészen átkutatva, szószármaztatásunk megállapítva nincs, és így vajmi könnyen megtörténhetik, hogy a mit ma ők egyes hibás képzések helyett ajánlanak, az idővel szintén ilyennek fog bizonyulni, s akkor megint újra kezdjük a javítást? Egy ily eljárás igazán penelopei dolog fogna lenni.

Ennyivel a »Nyelvőr« untilig megérhette volna, s kár volt azokra a gúnyvevekre hallgatni, a melyek elvégre is nem a

külföldön, hanem fájdalom, itt benn eredtek, s úgy szivárogtak aztán ki a külföldre. Vessünk ezekre fátlyolt!

Igazok azonban sem a belföldi, sem a külföldi csúfolkodóknak nincs: *Iliacos intra muros peccatur et extra*. Ha a külföldiek keresnek, fognak ők is találni seperi valót a magok ajtaja előtt, — holott ezek feladata a magyaréhoz képest valóban könnyü volt, ugyanis midőn ezek a latin nyelvvel, melyen az előtt mind az országos ügyek, mind a tudományok műveltetnek vala, s így az egész művelt világ köznyelve volt, — szakitkoztak, s helyette a román népek példájára, kik ezt már a tudományok ujjaszületésekor megtették volt, a magok nyelvét állították helyébe: a tudományos műnyelvet készen kapják vala, mert mind e népek: angolok, hollándok, németek, svédek, dánok ösztönszerűleg érzik vala, hogy elvégre nyelvök a latin-göröggel rokon, bár még ekkor az indo-európai nyelv-rokonságnak még legkisebb hire sem volt, de hát az ily sejtelmek mindig megszokták előzni magát a tiszta tudást. — A román népek latin eredetök tiszta tudatában pillanatig sem habozának az egész latin-görög tudományos műnyelv átvételével, s az összes teendő csak is annak megállapítására szoritkozik vala, hogyan illesztessék be e műnyelv a magok anyanyelvébe, hogy abban idegenszerűnek, göcsörtösnek ne tűnjék fel, a mi az anyanyelv alapelvei megfigyelését s ez elvek legczélszerűbb alkalmazása módjának kikutatását tette szükségessé, s itt valóban a lehetőség határáig mentek, úgy hogy például a francziában csaknem matematikai pontossággal van minden megállapítva, — a hol pedig hézagok még így is maradtak, ott az egyezményes megállapodástól sem riadtak ugyan vissza, de ilyenkor is mindig a többség nyelv szokását, az általános használatot tartják vala szem előtt, — egyes nem összetett szavakra nézve kevésbbé voltak kényesek, s e tekintetben összes teendők a kisebb számnak a nagyobbak alárendelése sere szoritkozik vala, s ez annyira ment, hogy oly képzéseket, a melyeket például a franczia, s kivált az angol nyelvben minden lépten-nyomon találunk, a magyarban kívánatosnak sem találók, de nem is volnának lehetségesek; ugyanis e két nyelvben a névszó-viszonyítás kizárólag a szó elején praepositíókkal

történik, melyek magával a szótesttel össze sohasem forrnak, míg minálunk ennek épen ellenkezője történik, a francia avagy angol szó tehát lehet akármilyen, ha azon egyetlen feltételnek megfelel, hogy e népek beszélő szerveikkel ki tudják mondani, a viszonyítás kényelmesen megeshetik. Nagyban könnyítette feladatukat valamennyi árja nyelvek közös sajátja; a belidomulás, mely a szótó magánhangzójának változtatásával egész seregét képes alkotni más-más fogalmakra megannyi új szóknak a nélkül, hogy ezeket a dolog általános megszokottsága s az egész népnél közdivatú voltánál fogva csak új szóknak is lehetne mondani. Végre a szerencsés politikai viszonyok, e nemzetek függetlensége saját nemzeti uralkodókkal, fényes udvarral, mely az egész nemzet legmiveltébb s legtehetségesebb fiait maga körül gyűjti, összpontosítja vala.

Nálunk ez mind másképen vala.

Az ezen időtágra eső hitujítás hazánkban is csakhamar fölkelte a vágyat: »a hazai nyelv használata és kiművelése iránt, s a mi e részben nálunk a XVI. és XVII. században történt, valóban annyi, hogy szerencsésb politikai viszonyok között élő hason számú népek sem igen képesek többet fölmutatni, s az ezen korbéli királyokat sem terheli azon vád, hogy a nemzeti nyelv használata elé akadályokat akartak gördíteni, a minek egyébiránt egyszerű oka az volt, hogy az erdélyi fejedelmektől nem tehetik vala. Nemzetünk e töredéke elég volt őket féken tartani. De már I. Leopold óta egész 1867-ig következetesen állandó kormányelv volt (s a m u s z á j szó is e korból származik) és mindez természetes, ugyanis a létért való küzdelem egyes népeknél sehol sem nyilatkozik oly erősen, mint a similis simili gaudet elvénél fogva az idegen nemzetségek iránt való ellenszenvben, igen sokszor engesztelhetetlen gyűlölségben, a maga szokásait, erkölceit, intézményeit, nyelvét feltétlenül szépnek, a mi pedig nem ilyen, mindazt rútnak, hiábavalónak, talán épen kárhózatossáknak találásban. Kérdezték a hollót, mi a legszebb? az én fiókáim; volt a felelet, — úgymond egy török közmondás.

De a legszomorubb idők a szatmári békekötés után következtek, különösen Mária Thérézia uralkodása kezdetétől egész a forradalomig, midőn a magyar fiatalság, főleg a közép

nemesség a művelődés minden eszközétől: udvartól, katonaságtól, külföldön utazhatástól, az egész nemzet külföldi művek olvasásától egyszerűen eltiltatott, s mintegy chinai fallal elzáratott, hogy ne láthassa, mily hangyatevékenységet s szorgalmat fejtenek ki a többi nemzetek saját anyai nyelvek művelése körül. Tartott pedig a szigorú tilalom egész egy századon át, épen azon korszakban, midőn a többi Európában a hazai nyelv a tanodák, törvényhozás, közigazgatás nyelvét tétetett, s az így nyert hatalmat lökés következtében a szomszéd németeknél Leibnitzek, Schillerek, Göthék, Schlegelék, Boppok, Grimmek, Humboldtok támadtak, Európában pedig új modern tudományok születtek, fölséges érett gyümölcssei itt a tudományok újjászületésének, ott a hitújításnak.

Ennyi ellenséges okok ráhatása folytán a nemzeti nyelv művelése, mely a hitújítás kezdetétől fogva egész idáig oly nagy buzgalommal üzeték, és oly szép gyümölcsökkel kecseget vala, — mintegy egyetlen csapásra megszakadt, s a nyelvújítás idején e tevékenység még csak ismervo is alig volt már: nem méltányoltatott, s a nyelvújítás maga előtt tabula rasát látott. Csak ha mindezeket fontolóra vesszük, csak akkor fogjuk igazán átlátni, hogy Kazinczynak és társainak arra várakozni, míg a nyelv törvényei még bővebben át lesznek kutatva, mint azt Révay teheté, annyi lesz vala, mint a Horác pórjával arra várni: *dum defluat amnis*. Azután azt sem szabad felednünk, hogy a Ten Katé-k, Rask-ok, Grimmek, Révayak nem minden bokorban teremnek, s midőn feltűnnek is, a legritkább eset az, hogy nekik, a korukat sokszor egy évszázaddal is meghaladóknak, műveik azonnal megis értetnek, elveik elfogadtatnak; ellenkezőleg huzamos időnek kell eltelni, míg elveik elismertetnek, tanaik gyökeret vethetnek. Mi történt a Révay halála után? Az, hogy az akkori nemzedék az akkor létezett három nyelvészeti párt: u. m. a Révay-, Versegly- és a Debreczeni grammatika pártja elvei közül az egyedül helyest felismerni képtelen volt. Kazinczy ugyan és pártja a Révay elveit követőnek vallotta és tartotta magát, de a Révay tanait annyira nem értette, hogy a mit létesített, azt Révay, ha él, semmi esetre sem írhatta volna alá.

Hogy e közben hibás alkotások kimaradhatatlanok vol-

tak, ki csudálkoznék ezen? ezeket mind kiirtsuk? a világerő sem, until megelégedhetünk, ha a nyelv szerkezetének épen-tartását követeljük, az ez ellen tett hibás képzéseket lassankint irtoztatjuk, de egyes nem összetett szókat válogatás nélkül bolygatni annyi volna, mint olyasmire vállalkozni, a miről előre is átláthatjuk, hogy sikerülni nem fog.

De hát lássuk ama külszázgi nyelvműveléseket, melyekkel összehasonlítva a magyar állítólag Sprachbäckerei

Tökély és fő-főműveltség tekintetében még eddig az ó-görög nyelv páratlanul áll, s mégis, ha az új-görögöt figyelmesen szemügyre vesszük, azt tapasztaljuk, hogy az új görög nyelv alapjában véve ugyanaz, a mi az ó-görög, s mint ezt Téli Iván, I. tag egy a t. Akadémiában felolvasott jeles értekezésében alaposan kimutatta, hogy az a különbség, mely az ó- és új-görög nyelv közt van, elég jelentékeny ugyan, de nem elég nagy arra, hogy a régi görögtől különbözőnek tartassék, a nyelv szerkezetében csakis némely egyszerűsítések (kopások) a névszövönnyításban némely vonzatok eltérése a régítől, s az igeragozásban egyetlen új alak: a segédigével képzett jövő-idő fordulván csak elő. Más az eset a nyelv-anyagra nézve. A mai társasélet és polgárosodás annyi új fogalmat teremtett, melyekről az ó-világnak képzete sem lehetett, hogy azok kifejezésére az a dúsgazdag ó-görög nyelv, mint azt a régi classikusok műveiben találjuk, elégtelen volt, s annak, a mit az élet teremtett, az új-görög nyelv irodalmába való fölvétele kikerülhetetlenül szükséges volt; de ez elég nem lehetett, új eszmék, új tudományok támadtak, melyeknek miután a terminológiájok nem épen Görögországban állapított meg, hanem külföldön, bár a műkifejezésekben a görög elem nagyban szerepelt, még sem találtak ott mindent annyira együtt, hogy új szavak alkotásának szükségét ne érezték volna, és így az újítást ők sem kerülheték ki. Whitney művének Jolly Gyulától való német átdolgozásából, melynek német czime: Die Sprachwissenschaft látom, hogy nem hiányzik Görögországban oly egylet, melynek tagjai azon kissé pedans és utopiai vállalatra szövetkeztek, hogy még azt a kevés különbséget is, a mely van az ó- és új-görög nyelv között, elfogják enyésztetni. De—igen helyesen teszi hozzá Whitney, ha e törekvés eredményre

vezetne, ez fogna lenni a legelső példa az egész nyelvtörténetben arra, hogy egy ily vállalat sikerült.

Lássuk, a latin nyelvet, hát itt mit tapasztalunk? Ugyanazt, a mit az új görögben. Tudjuk, hogy a rómaiak műveltsége sajátlag görög műveltség volt, s főleg onnan meríti vala életnedveit. A görögök utánzása, mint azt Whitney fentebbi kitűnő művében a 14-ik fejezetben oly szépen kifejti, annyira ment, hogy a görög nyelvészek erényeit és botlásait egyaránt átültették. Így keletkezett egész serege a legképtelenebb szószármaztatásoknak, oly dolgoktól származtatván a szavakat, melyekkel azok kiválóan nem birhatnak, a milyenek a nagy hírre vergődött *lucus a non lucendo*, a Párkának a *parcus* szótól származtatása, mivelhogy a Párkák senkit sem kímélnek, *coelum a coelatum-tól*=eltakart valami, mivelhogy az ég nyílt; *bellum*, had, a *bellustól*=szép, mivel hogy ott semmi sem szép; megfordítva *foedus* szövetség a *faedus*=undoktól, mivel semmi undokság sincs benne. Ez nyelvújítóinknak annyiban szolgálhat mentségül, hogy ha hibáztak a szószármaztatásban és számos nem összetett szavaikban, legalább nem állanak magukban; ezelőtt 2000 évvel a rómaiak és görögök is leledzenek vala e hibában, s a nyelv ez által még sem nem veszett el, sem meg nem romlott. (Ezek hasonlóilul idézhetők Ágoston Antal »Magyar iskola« című műve 174-ik lapján található eme származtatások: *csap*, hogy a bort visszacsapja; *csíp* mert csip; *vár* mert a mi nem vár a nem vár. De a vár mit vár? Ellenséget stb.) Hogy ennél az új szók és műkifejezések alkotásában sem sokkal lehettek szerencsésebbek, azt megítélhetjük ugyancsak Whitney műve most idéztem helyét nyomban követő azon helyéből, a hol kimutatja az európai nyelvészek előtt ma már általánosan ismert azon tényt, hogy mind a tárgyeset jelölésére szolgáló, s maig is általánosan használt *accusativus*, mind az ige névi módját jelentő szintoly általános használatnak örvendő *infinitivus* műszavak, az eredeti görög *aitiatike* és *apurem-phatos* hibás értelmezésén, s illetőleg olyatén félreértésén alapuló fordítások, minő volt például nálunk a *zusammenhang-*nak összefüggésre való szolgai fordítása, mint ezt Brassai S. valahol igen alaposan kimutatta, de a melynek kiírtása,

midőn ma már általánosan el van fogadva, s valóságos élő, még pedig minden oda mutat, hogy szívós életerejű szó, ma már aligha fog bárkinek is sikerülni; ilyesmivel kecsegtetni magát annyi volna, mint az *accusativus* és *infinitivus* nyelvtani műszavakat egyes embernek, egy a művelt világ valamennyi nemzetéből telő óriás közönség tudatából kitörölni akarni.

Tudjuk, mily szilárd akaratú, magát fegyelmezni tudó, feltett szándokaiban mily szívósan kitartó volt a római nép s különösen mily nagy gondot fordított a classikus nevet nyert művelt latin nyelvnek minden idegenszerűségek s póriasságoktól való megőrzése, s teljes épségben fenntartására. És még is mit tapasztalunk? azt, hogy a legfényesebb korszakában is e nyelvnek jogosan gáncsoltak a legkitünőbb írók művében némelyeknél görögös mondaszerkezeteket, másoknál vidékiességeket, a mit kétségenkívül helyesen tettek, s míg a »Nyelvőr« nálunk is ezeket ellenőrzi, a minthogy ezt nevének a legnemesb értelemben megfelelő buzgalommal teszi is; tevékenysége csak oly jogos, mint minden más egyes hazafié, a ki ilyesmire hivatottnak érezvén magát, reá vállalkozik. De már egyes egyszerű szavakra nézve a rómaiak sem voltak oly igen kényesek, s ha csak nyilván és menthetetlenül nem hibásak, s nem alkotnak veszedelmes precedenseket, nálunk is felesleges fáradság. A mi a római birodalom feloszlása után történt, arra nézve elég legyen Ducange »Glossarium ad scriptores mediae et infimae latinitatis,« hivatkoznom, pedig a latin nyelv a tudományok újjászületése előtt is mint holt nyelv ugyan, de a római egyháznak kizárólagos közege volt, s még is épen a keresztyén vallás elfogadása következtében ép oly kevésbé tudja vala magát tisztán megőrizni, mint akár a középkori, akár, s még inkább az új görög, a mely a mai köznapi világban az általa elég jól értett classikus görögöt fényüzési czikknek tartja, t. i. a nép s mint ilyennek használatát nehézkesnek, a mai viszonyoknak kevésbé megfelelőnek látja mint a jelenlegi, alakjait tekintve, hasonlíthatatlanul szegényebb anyanyelvét. Ennyire nem képesek magokat a nyelvek a rájuk ható kül-befolyások ellen megvédeni. A mily arányban átalakul s gyarapodik valamely nép eszme- s ismeretköre, azon arányban kell nyelvében

is az új eszmék és fogalmakra új kifejezéseket, vagy a magáéból kigondolnia, vagy a más, bár idegen nép által használtakat átvennie, s a népek e tekintetben minden egyebek, mint akár kényesek, akár válogatósak, az új tárgyakra való név-adáshoz pedig az öntudatosságnak vajmi ritkán van köze. A mint valamely ezelőtt ismeretlen volt dologgal megismerkedik a nép, a mi néven legelőször hallja neveztetni, nyomban el is fogadja a nélkül, hogy a közben maga a nyelv szerkezete legkevésbé is szenvedne, mert ettől megóvjá őt az egészséges nyelvérzék, meg még akkor is, ha esetleg kényszerkövetkezése is.

Nem egyes egyszerű szók rontják meg a nép egészséges nyelvérzékét, hanem az idegen észjárás, ugyanis épeszü embernél olyannak születik meg minden egyes mondat, a milyen volt az általa kifejezett gondolat azon percben, midőn fogantatott s e tekintetben a francia közmondásnak, hogy az irány maga az ember, teljesen igazat adhatunk, az észjárás ezen átalakulása pedig nem az egyes szavaknál kezdődik, hanem ott, s hol valaki idegen nyelven gondolkozik, és e gondolkodás módját a hazai nyelvbe is átviszi s ott érvényesíteni akarja, a mi, fájdalom, kivált nálunk nagyon gyakori eset, s a »Nyelvőr« szerkesztőjének e részben igazat adok, hogy a nyelvújítás II-ik stadiumában (e különböztetésről alább lesz szó) nagyon uralkodott. A mi ilyen a nyelvben, azt irtogassuk is következetesen, de mint mondom, én a nem összetett egyes szókat csekély kivétellel ilyeneknek nem tudom tekinteni.

A tudományok újjászületésének a XVI-ik században élt egyik főszlopa: Rotterdami Erázmus e dolgot szintén így látta, midőn megróttá nevetséges erőlködéseiket a korabeli Ciceronianusoknak, kik a helyett, hogy Cicerót gondolkodásában, eszmemenetében, fogalmi összeállításában utánozták volna, ciceróibbakk Cicerónál, pogányabbakk Homérrnál és Virgilnél, vissza akartak térni egy oly elmúlt kor nyelvére, melyben a fogalmak, melyeket ki kellett fejezni, még meg sem születtek, s merőben ismeretlenek voltak, s az eredetiséget az általok művelt latin nyelvre nézve abban látják vala, ha egyetlen szót, egyetlen fordulatot sem alkalmaznak, mely Ciceróban nincs meg, s a Ciceroniánus pap szónoklatot tar-

tott a Krisztus haláláról, a nélkül, hogy őt meg is nevezné, mivelhogy a Jézus szó nincs meg Ciceróban; — midőn pedig mintájok nyelvén vallási tárgyokról voltak kénytelenek beszélni, az Istent *Jupiter optimus* maximusnak, az egyházat *szent gyülekezetnek*, az eretnekséget lázadásnak, a schismát fölkelésnek, a keresztyén hitet keresztyén meggyőződésnek, a püspököket tartományi főnököknek, a bibornokok gyülekezetét *összeírt atyáknak* (*patres conscripti*), az isteni malasztot az istenség bőkezűségének, az örök életet a halhatatlan istenek társaságának nevezék. (L. Nisard D. »A Renaissance és a Reformatió.« című művét az Akadémia könyvkiadó vállalatában.)

Tekintsünk szét a francia nyelvben.

A francia irodalom-történetírók a francia nyelv magvának a római népnyelvet tekintik, mely a római birodalom elenyészte után a művelt classikus latin nyelvet leszorította, s a legiók által Galliában is elterjedt, a nyelv szerkezete azonban azt mutatja, hogy kétségkívül az ott letelepedett, és beolvadott éjszak-germán népeknek, valamint a galloknak is jelentékenyen kellett annak megalkotásához járulniok, sőt némely ezen korból fennmaradt okiratok arra látszanak mutatni, hogy a három elem kölcsönös egymásra hatásából eleinte oly zagyva nyelv keletkezett, mely, miután benne nyelvtani alakoknak nyoma is alig van, emberi nyelvnek is alig volt nevezhető. Azonban a római eredetnek tiszta tudatában kezdik vala megfigyelni a hangtani átalakulásokat, melyeken a latin szók a szülemlőben lévő francia nép-nél átetek, s tanult férfiak a latin nyelv alakjait ahhoz kezdik vala alkalmazni, s úgy hozták aztán bele nyelvtani törvények megállapításával szervezetet. A latin nyelvet mint a nyelvöknek tekintvén, attól mind e mai napig el nem térnek. Azt hihetné az ember, hogy tehát feladatuk könnyű volt. De a dolog nem volt így. Igaz, hogy ők és az olaszok leghamarább tettek szert irodalmi nyelvre, de sok és hosszas küzdelmek után csak a XVII-ik században keletkezett Akadémia adta meg a francia nyelvnek azon nagy szabatoságot, melylyel az jelenleg bír. Az előtt itt is nagy volt az önkény, a mit megérthetünk, ha figyelembe vesszük, hogy az ezen időszakot közvetlenül megelőzőtt korszakban a tudósdíság nemesak divattá,

hanem valóságos betegséggé vált, melyben a nők is tevékeny részt vettek, s különösen e korról mondja egy francia író: »Oly nők, a kik ki akartak magokért tenni, kifejezéseket alkotának, melyeket sokan megbámultak, mivel érthetetlenek valának. Esmék helyébe, melyekkel nem bírnak vala, szavakat gyártának, s nehogy közönségeseknek látszassanak, nevetségesekké levének.« M. Thomas *Essai sur le caractère, les moeurs et l'esprit des femmes dans les differens siècles*. Paris, 1773. 8. s ez így tart vala mindaddig, míg Molière e nevetséges üzelemnek színpadra állításával annak véget nem vetett. A fő tevékenység a nyelv főelvei hibátlan megállapítására irányúl vala. De még azután is sok ingadozás tapasztalható az alapelvek teljes felismerésében és megállapításában, s mint egy, a múlt század elején élt francia nyelvész művéből látom: (De Grimarest: *Eclaircissement sur les Principes de la langue française*. A Paris 1712 in 12.), még oly nyelvtani szabályok is, melyek ma már csaknem mathematicai szabatsággal vannak megállapítva, s ily alakjokban a nyelv méltó büszkeségét képezik, a milyenek a határozott, határozatlan és osztó névmutató, az *y* és *en* névmások, a segédigék és igeidők használata, stb. folytonos ingadozásnak voltak kitéve. A szokásra (*usage*) a francia mindig sokat tartott, s ez így van még ma is, de az azért éppen nem gátolja vala az Akadémiát, hogy a helyes szokást a helytelenőtől megkülönböztetni, megismerni ne igyekezzék, s a hol még így is támadtak kétségek, ott a józan ész szavát meghallgatva, conventionalis megállapításokat maga is ne alkalmazzon, valamint más tudományágak embereit sem abban, hogy ott, a hol a modern tudományok, melyek létrehozatalában oroszlanyszűk voltak — az új fogalmak kifejezésére egy új műnyelv megalkotását igényelték, a melyhez természetesen a népnyelv a maga szokásaival analogiákat teljességgel nem szolgáltatathatott, egy egészen tudós alapon nyugvó terminológiát ne gondoljanak ki s állapítsanak meg, a mint tették ezt például a múlt században a kimiával, melyet aztán az egész tudós világ Európa legkülönbözőbb nemzeteinél elfogadott, talán az egy magyar kivételével, mely a nyelvújítás idejében valamint minden tudományágban, úgy itt is a végletekig ment, a mi bizony

nem helyesen történt, s még most is kívánatosnak látszik a legszükségesebb, legközönségesebb használatú műszavak kivételével, az általánosan elfogadva lévő görög-latin terminológiát léptetni életbe, a mint teszik ezt például a németek, a mi teljességgel nem tenné lehetetlenné a magyar nyelvnek iskolákban és egyetemen —csak úgy mint eddig —a használatát. Üdvözlöm e téren kitünő természettudósunk: Szabó József tanár utra, mint a ki Ásványtanának legújabbban megjelent 3-ik kiadásában a közkívánatnak engedve a művelt világ általános terminológiájához visszatért.

Ime azon ponthoz jutottam, a hol kimutathatom, hogy a világ egyik legműveltebb nyelvében szintén találkozunk öntudatosan, tüzetesen üzött szóalkotásokkal, újításokkal, a melyek a szigorúan vett nyelvtani szabályoknak szintén nem mindenben felelnek meg, és mégis az egész művelt világ által helyeseknek ismertetnek s általános használatnak örvendenek. Ugyanis ilyenek mind azok, melyeket a francia-hölgyek alkottak, mind azok, melyeket francia tudósok a modern tudományokra kigondoltak, s e közben az usage-zsal édes keveset törődtek, s körülbelül úgy gondolkoztak mint Kazinczy, hogyha egyszer a közönség megszokja, majd usage-zsá válik. S mondja valaki, hogy nem volt igaza!

Vessünk egy futólagos pillantást a germán népekre is: az angolok, mai nyelvök szókincsét tekintve alig számíthatók ide, mert az oly vegyes valami, hogy azt sem tudja az ember: lehet-e itt mindenkor szorosán véve etymológiáról szólni, mert itt inkább története van minden egyes szónak, mint etymológiája, és mégis e csudálatos zagyvalékon az az egy-néhány elvszerű nyelvtani szabály oly csudálatosan uralkodik a mint uralkodik Nagy-Britannia a tenger királynéja a jogara alatt élő más ajkú népek számnélküli millióin. Talán valamennyi élő európai nyelvek között az angolon láthatjuk legjobban azon igazságot, hogy a nyelvművelésben nem annyira egyes egyszerű szavak helyes avagy helytelen képzése, mint inkább a nyelvtani elvek minden kétséget kizáró szigoruan helyes megállapítása az egyedül döntő.

Az éjszak-germán népekről nem felesleges megemlíteni egy sajtóságos körülményt, azt t. i. hogy a dán- és svéd nyelv

századokon át tartott és teljes gyűlöletté fajult villongások folytán, a milyenek szoktak lenni rendszeren a rokon népek hadakozásai, a mit a magyar *hadakozás* szó oly jellemzően fejez ki: két önálló irodalom fejlett ki, melynek összes külsőségei csakis a műnyelvben és kiejtésben nyilatkoznak. Melyik találta el már most a helyes utat? Felelet: mind a kettő magas műveltségi foku irodalommal bír, és így mind a kettő helyes uton járt. Szükségesnek láttam ezt röviden azért említeni meg, hogy t. hallgatóim átláthassák, mennyi véletlenségnek lehet kitéve valamely irodalmi nyelv mind műkifejezéseinek, mind rendszerének megállapítása, s ez annyira megy, hogy bármily tökéletes legyen is valamely nemzet irodalma, s ennek műveltsége: igen is fel lehet venni, hogy más körülmények között, mint azok voltak, melyek között fejlődik vala, egy egészen más' a jelenlegitől, egész, az épen nem, avagy csak nehezen érthetőségig terjedő irodalom és műveltség támadott volna, mely a jelenlegitől úgy különbözött volna, mint a svéd a dánától. Így ha nálunk akár a »Debreczeni Grammatika,« akár a Verseghy, akár a Révay egészségesb és természetyszerűebbelvei jutottak volna mindjárt e század elején győzelemre a nyelvújításban: mi sem bizonyosb, mint az, hogy az így keletkezni fogott nyelv egészen így különbözött volna a mostani irodalmi nyelvtől. Lehetett volna tökéletesb, lehetett volna kevésbbé ilyen, de ha rajta mindent, könnyen s jól ki lehetett volna tenni, a művelt nyelv nevét joggal viselte volna.

Akárminő irányban fejlett azonban valamely nemzeti nyelv és irodalom, mihelyt az tetteleg létezik, s megállapodottságra jutott: annak létjogát többé tagadni nem lehet, nem szabad, mert a véletlenségek és viszontagságok, melyek között fejlődött és nagyra nőtt, egy művelt nyelvnek történelméhez tartoznak, melynek magát, a nép multját is vissza kell tükröznie; erőszakoskodásokkal, oktroyálásokkal megváltoztatni akarni a nyelvművelésnek ép oly kevésbé lehet megengedve, mint nem állhat jogában a történetírónak eltérni az ismeretes elvtől: hogy ne merjen se semmi valótlant állítani, se semmit, a mi valóban megtörtént, elhallgatni.

Mind e népeknél, melyeknek nyelvművelésére futó pilla-

natot vetek vala, azt tapasztalók, hogy összes tevékenységök a nyelvművelésben 1) a már létező s valósággal használatban lévő szóanyagnak, nyelvkincsnek, kifejezéseknek összegyűjtésére, megőrzésére, fentartására; 2) a nyelv alapelvei, s egész szervezete, vagy a mint a T. Akadémia nevezi vala a »Nyelvrendszer«-nek megállapítására irányult. — Ime erre kellett volna a T. Akadémiának jutalmat tűznie, — de e jutalomnak aztán méltónak is kellett volna lenni egy ily nagy feladat megoldásához, ugyanis a ki ily feladatot sikeresen megold, nem kevesebbet teljesít, mint azt, hogy kipótolja a lézagot, mely a Révay Miklós szövege elveszte következtében támadott, és így méltó utódja a magyar tudományosság egyik legnagyobb nevű férfiának s bizonyára nagyobb haláljára érdemes a nemzetnek, mint sok mások, a kik egy-egy olyan a milyen színművet irnak, s művek egy egész kis vagyont képviselő pályadíjjal díjaztatik, míg a nyelvészeti művekre 15,40 aranyka tüzetik ki jutalmul; s ha már a magánosok jóakarata a valódi szükség nem ismeréséből eddigelé ily pályadíj alapot teremteni folyvást késett, e T. Akadémia Igazgató-Tanácsának volna nemes tiszte és feladata az osztó igazságot méltányosb arányok megállapításával érvényre juttatni igyekezni.

Egyébiránt egy ily jutalom kiüzése még most idő előtti volna, ugyanis ha igazságosak akarunk lenni, el kell ismernünk, hogy nyelvművelésünk okszerűbb irányt csak a legujabb időben követett, behatóbb tanulmányok csak a közelmúltban tétettek, mert a forradalom előtti korszakbeli sokkal önkényszerűbb volt, semhogy ilyennek tarthatnók; a külföldi tudományosság hazánk tudósainak jobbjára hozzáférhetetlen volt s az európai nyelvészet vívmányait mintaképpül nem választhatván, teljesen igaz volt az ignoti nulla cupido. Ily körülmények között épen nem csodálkozhatni azon, ha nyelvünknek még nem egy titka kellően megfigyelve nincs, s a már napfényre hozottak sem mindig, úgy hogy azokból a legmagasb elveket kihozni lehetne, avagy csak a további hozzászólás lehetetlenné vált volna.

II.

Az eddig előadottak annak igazolására voltak elmondva, hogy tudományos műszótárunk megbírálásában, annak ma már idestova egy század óta megszületése után, oly igen finyásak, hogy e részben a művelt nagy nemzetek műnyelvét is tulszárnyalni, avagy épen meghaladni akarnók, — nem lehetünk. Javitgatni való igen is van, mert azt magam is készséggel megvallom, hogy a nyelvujítás II-ik stadiuma a leggyakrabban tulságoskodott; máskor ismét oly emberek, a kik jobban tudtak németül, mint magyarul s leginkább e nyelven gondolkoztak, azt a mit e nyelvben helyesnek találtak, csupán azért mert ott helyes volt, a nélkül, hogy akár az élő magyar nyelvben, akár annak az előbbi századokban még virágzó irodalmában, akár a létező nyelvemlékekből merithető szókinszben kellően széttekintettek, avagy csak közvetlen elődeik nyelvési tevékenységét figyelmökre érdemesítették volna, Kazinczy F.-nek a német nyelv köve ését proclamáló elvét egyedül tartva szem előtt, egyszerűen s szolgálilag átvették s lefordították. Így keletkezett aztán az igazolhatatlan solaccismusok és idegenszerű műszavak egész serege, melylyel aztán a szolgálilag fordítók, kivált a művelt osztály kezén leginkább megforduló regényirodalmat előzőnlötték, nyelvérzékét jó részben meghamisították. E teljesen hamis felfogásnak legjobb példáját szolgáltatja egy Folnesics János által németből fordított »Alvina« című regény, mely 1807-ben jelent meg, s mindazon tévedéseket, melyeket a »Mondolat« mint olyanokat bélyegzett meg, nagy komolyan mint kifogástalan jó magyarságot állítja az olvasó közönség elé. Ilyeneknek az újabb összetett szenvedő igealakot és az elvont gyöke-
rekkel képzett összetett szavakat állítám, ezekhez még most utólagosan összetett szavakban »maga« h. az »ön« alkalmazását, a hangsúly kormányozta szórend elleni vétségeket, az igekötőkkel és a mutató névinnással bánni nem tudást, különösen a németül gondolkozóknak azon határozott tévedését csatoltam, hogy a darauf, davon, dazu stb. viszonyragos mutató névmásokat következetesen: arra, abból, ahhoz stb.-val

adják vissza magyarul, — holott, mint ezt. »A mutatónév más hibás használata« című értekezésemben kimutatám, ezeknél a magyarban soha sem ezek, hanem majd a: rá, belőle, hozzá stb. felelnek meg, az ellentétesség annyira így van, hogy oly embernek, a ki németül jól tud, elég ezt a németben megfigyelni, s a most adtam felvilágosítás szerint fordítani magyarra és hibázni soha nem fog; végre eszmelánczolatnál fogva egy igeképzést említek meg, mely idővel veszedelmes megelőző példát (praecedent) alkothat s melyet előttem már még 1848-ban helyesen rótt volt meg a »Nemzetőr«-ben boldog emlékeztető Szontaghi Gusztáv, a T. Akadémia rendes tagja, ugyanis a Honvédségnek a volt nemesi felkelés magyar katonai vezér-szavaiból átvett, de sok helyütt hibásan átalakított vezér (commandó) szavait bírálván, a *visszakozz* szót föltétlenül rosznak jelentette ki, mert a *kozni közni* igeképző csak igetőhöz, vagy névszóhoz járulhat, nem pedig igekötőkhöz is egyszersmind, azért a *bontakozás*-t helyeselte, a *visszakozást*-t pedig hibáztatta. Vannak azonkívül oly egyszerű szavak is, melyeknek képzése feltűnően hibás, például a hol képző van szótövé felélesztve, például: »Szorzás« sokszorozás, vagy sokasítás helyett; azonbanhanguságok (homonymiák) p. o. villany electricitás és phosphor, csőr, elistir és madárorr; egyhangu einstimmig és monoton, kar-ima és karima, kényszer-zwang = üség = unwillkühr. Oly új szavak, melyek az eddigi, kivételt nem ismerő ragozási rendszerbe be nem illeszthetők s benne mint kivételek gubbaszkodnak, a milyen a sav: acidum, melynek tárgyesete sóra mutat vissza, a szó-nak a német Worte und Wörter utánzásával, majmolásával kétféle ragozása, lehet ilyen több is. Ily esetekben a szigorúságot magam is helyén valónak látom, — de már oly szavaknál, a melyeknél e tekintetek fenn nem forognak, ha mindjárt a képző, sőt talán a szótő is kétes, kiméletesbek lehetünk, s az eljárásnak inkább csak olyannak kell lenni, mint midőn a mezei gazda soros vetés alkalmával az egyes sorokhoz egy-egy munkást alkalmaz, hogy ott, hol a földmivelő gép a munkát itt-ott hiányosan végezte, azokat megigazitgassa. S itt szabadjon Finály Henrik lev. tag urnak azon nagyon helyes ajánlatát eszökbe jut-

tatnom nyelvészeinknek, hogy ott, hol új szóra van szükség, igen helyes intézkedés több művelt nyelvek megfelelő szavait venni szemügyre, s azt fordítani át magyarra, melynek át-tétele legkönnyebben s legkevesb erőtetéssel eshetik meg magyarra. Ez a legtöbb esetben czélszerűbb s biztosb eszköz lehet, mint akár a tájszólások egyes szavainak új értelem ráadásával való alkalmazása, akár a régibb nyelvben élő volt, de ma már kihalt obsoletumok felélesztése. Az elsőnek ugyan is nagyon utját, állja azon körülmény, hogy az így kiszemelt szó megszokás által ki fogja ugyan fejezni a rá erőszakolt új fogalmat, — de kárba megy az eredeti értelem, melylyel előbb bír vala. A másodiknak meg utját állja azon körülmény, hogy ok nélkül soha sem lesz egy szó is elavulttá; ha az ok többé nem létezik s a szó különben jó hangzása, (itt egyedül azt értvén, hogy kimondása a népnek könnyen esik,) kifogás ellene alig lehet, de ha az ok most is fenforog, például: mert boszantó kétértelműséget okoz, p. o. telek fundus és lorum, ligula, kép = dárda, mód = arcz, s egész serege az ilyeneknek, vagy pedig a dissimilatio elvénél fogva a népnek nehéz volt a kimondása, a milyen a *valál*-érték szó, akkor felélesztéséről többé helyesen szó sem lehet.

A »Nyelvőri tanácskozmányok« megállapított szabályai legtöbbje ellen kifogást alig tehetni, s dicséretesen meglátszik rajtok, hogy tanárok és szakemberek megállapodásai, s bizonyos, hogy ha Révaynak 1809-ben bekövetkezett halála után lettek volna oly utódjai, a kik az ügyet annyi buzgalommal és szakavatottsággal vették volna a kezökbe mint a »Nyelvőri tanácskozmányok« hazafias szellemű munkatársai: nyelv-művelésünk egészen másképen ütött volna ki, s az így keletkezni fogott művelt magyar nyelv minden látszat szerint helyesb irányban úgy különbözött volna a mostanitól, mint annak lehetőségét fentebb kimutatám. De hát akkor ilyesmi lehetetlenség volt, ugyanis, mint erre már fentebb rámutattam, a nyelv-művelés, úgy a mint ma földrészünkön ki van fejlődve, s a modern tudományok között diszes helyet foglal, nem csak nálunk, de a többi Európában is annyira gyermek-álmaikat aluszsza vala, hogy éppen nem csudálkozhatunk, hogy Révay, a ki nem csak hazája fiait egy évszázaddal, de sőt az európai

tudományosságot is egy évtizzel előzte meg, honfiai nem értették meg, nem még csak a hozzá legközelebb álló személyes barátai, és őt különben istenítő tanítványai sem.

Van azonban a »Nyelvőri tanácskozmányok« megállapodásaiban egy, mely előttem kivihetetlennek látszik, s ez miújjárt a II-ik tanácskozmány elején olvasható azon szabály, hogy: »a nyelvtudomány itélő széke csak az oly újonnan alkotott szó jogosultságát ismerheti el, a melyben nemcsak hogy az alapszónak jelentése tiszta, átlátszó, uem csak ereje érezhető, nemcsak hogy a képzőnek értelem módosító ereje érezhető, hanem megkívánja még, hogy ez utóbbit csak is azon működés végzésére alkalmazzuk, a melyet a nyelv szellem eléje szabott, s ezt a határt szántszándékosan sehol és soha át ne lépjük.« Ilyen nyelv nincs. Ugyanis helyesen mondja Whitney-Jolly a fentidéztem műve 4-ik fejezetében, hogy, szó és fogalom között semmi belső és szükségképeni összefüggés nincs. Minden szó használat és megszokás által, a beszélők és hallgatók néma beleegyezése által nyeri meg a maga értelmét, s ugyanazon hatalom, mely alkotta vala, meg is változtathatja, átalakíthatja a hogy akarja szabad tetszése szerinti módon és mértékben, a változandóság határa pedig ott kezdődik, a hol a kölcsönös érthetőség megszűnik.« Ezen állításának igazolására több példát hoz fel, melyekből mint igen tanulságosakat ide iktatom a következőket: A német »Pferd« a latin paraveredusból lett (s nem lehetetlen, hogy a magyar paripa is) változó alakjai az angol palfrey és ó-felnémet pfarit. Az e fogalom képét viselő régi német »Mähre« ma gebét jelent, s a régibb értelme csak a »Mar-stall« szóban maradt fenn. A »Mond« szó, melynek gyökere »mā« a némettel rokon több nyelvből láthatólag »mérés«-t vagyis mértéket, időmérőt jelentett. A latin »luna« (luc-na-ból összehuzva) világitót jelentett, holott van számtalan más tárgy is, mely szintén világit; az első »Caesar« neve vagy a hosszú hajzattól, melylyel állítólag született, vagy természetlen születése módjától a (a caeso matris utero) kapta a nevét s az óta a hasonló rangu uralkodókat

németül »Kaiser«-eknek, oroszul »Czárok«-nak, magyarul »Császárok«-nak hívják; a »*candidatus*« az ily római hivatal keresők fehér (candidus) ruhájától, »Galvanismus« a feltaláló Galvani-tól, »electricitás« a gyantának, melyen először észleltetik vala, *electron* görög nevéből; »Calculator« a kavicsoktól (calculi), melyekkel számolgatnak vala a rómaiak stb. Ezekhez adhatom még a magaméból a következőket: »*aera*«-t, mely szó ugy támadott, hogy a spanyolok éveiket Augustus uralkodásától számítván rendszeren A. E. R. A-t irtak, mely anynyit tett mint: Annus erat Regni Augusti, mit a másolók nem értvén, az *aera* szót csinálák belőle; a »*macadam*«-féle kövezet nevét, melyet az a feltalálójától nyert; — a »*viganó*«-t, mely egy olasz tánczmester neve volt, az »*omnibus*«-t; »*poltron*«-t a *police truncato*; »*fidibus*«-t (*fidelibus fratribus*); »*axungia porci*«-t háj, betű szerint azonban: disznótengelykenő; sőt a vogul Keltés nő mondájában ilyen hely is fordul elő XVIII: A ház földjére ugrék, két him csukát, *kezeit-lábát* összekötvén s a tör nyelére szűrván ugy hoz ki, a magyar »*atyafi*« a vogul: »*jägä-püv*«-ből láthatólag a hol máig is betű szerinti értelemben édes testvért tesz, egykor nálunk is ennyit tett, holott ma csak is rokont értünk alatta; ismeretes a dunántúli táj nyelv: »*kükereszt fá*«-ja, »*lud tikmony*«-ja; a »*fináncz*«-ot, melyet a magyar nép nem a pénzügy, hanem csak vám-őr értelemben használ; a »*vartapiszli*«-t, melylyel a marmarosi nép az alacsony kerteléseken keresztül állított, s egy rálépéssel átugorható hágcsókat nevezi, mivelhogy a német kamarai tisztviselőktől, kik ennek átszőkdösésében nem bírtak azzal az ügyességgel, melylyel a nép fiai, gyakran hallották, s ugy aztán rajta maradt az idegen szó; a svéd »*creatur*«-t, mely e nyelvben valóban különös módon állatot jelent; a »*jóság*«-ot, mely régenten a nyelvemlékek tanúsága szerint erényt jelentett, egészen úgy mint a finnben is régebben a *hyvyys*, holott ma már csak jóságot jelent; a magyar »*vas*«-at, mely régenten (ősidőkben) szintugy mint a finnben *rezet*, *bronzot* jelentett, a mit ma nem jelent s minek a magyarázatát az képezi, hogy őskorban mindkét nép a házi eszközökre egyedül használt fémeket a bronzot hitta így, mikor azonban a vaskorban a viszonyok megváltoztak, a magyarok a régi elnevezést át-

vitték az új érzelmekre is, a másokra pedig a »rez«-et alkalmazták, a finnek ellenben az ősrégi elnevezést a rézre tartották meg, a vasra pedig a *rauta*-t fogadták el; a »lő«-igét, mely azon időkben, midőn őseinknek a nyíl vala a fő fegyverök, ütést, csapást jelentett, melyet a nyilvessző azon perczen tett, midőn a czélt (régenten tárgyat) megtalálta, a mi a magyar szitkozódásból »üsse meg a mennykő, az isten nyila« világos, mert itt az ütés a lövés helyett áll, vagy is lövés és ütés egyet jelentett, a mint a finnben lyön, máig is ütést jelent, míg ma a lövés a puska elsütésével csaknem azon értelmű jelentéssel bír p. o. lövést hallani; a »búsit«-igét, mely régenten, sőt a nép nyelvén még ma is — annyit tett, mint unatni, p. o. nem akartam az urat busítani kérésemmel (a finnben is az ennek megfelelő *ikävü*, unatkozást, busulást, epe-dést, sovárgást egyaránt jelent. Ezeket a végtelenig lehetne szaporítani, de e részben elégnek tartok ennyit ezuttal, fentebbi állításom igazolására.

Mind azok, melyeket Whitney után az árja nyelvekből, mind azok, melyeket a magaméból többnyire a magyarból mutaték fel, olyanok, melyekben mind az alapszó, mind a képző értelme a szavak történelménél fogva ismeretes, de hány van olyan, melyekben még csak ez sem tudatik, különösen a magyarban, a hol e körülmény a nyelvújítás embereit annyira megtévesztette, hogy ma már tisztán szláv eredetűeknek ismert szókat magyaroknak tartottak, és magyar szószármaztatás alá fogták őket, s ugyanily képzőket magyaroknak véelve, velök új szókat is alkottak, vagyis ugyanaz történt a mi az angolban egészen megszokott dolog az ilyenekben, mint »arrocious«, »borable«, »beauty-ful« stb. a hol az alapszó angol, a képző pedig franczia, vagy megfordítva, vagyis az idegen hol alapszók, hol képzők annyira meghonosodtak, hogy ugyszólván polgár-jogot nyertek, mivel a nyelvbe teljesen beolvadtak, s ma már az egész nép érti, a mi egyébiránt nem csak az angolban és magyarban van így, hanem így van a finnben is, a *nieka nok nők, uri yri* = ár ér, *sto (stvo)* szláv képzőkkel p. o. »*runonieka*« = dalmok, »*kirjuri*« irnok, »*kirjasto*« könyvtár, »enemmistö« = többség szavakban.

Lehet-e tehát ily körülmények között az új szók egész

legiójától azt kívánni, hogy azokban az alapszó mindig világos, a képző mindig eredeti legyen. Lehet-e ilyesmit akkor kívánni, midőn már annyi vajudás, oly tömérdek akadály leküzdése után, hogy akaratlanul is eszébe jut az embernek a: tanta molis erat, a nemzeti tudományosság egy már teljesen megállapodott s érettségre jutott irodalmi nyelvvel bir, hogy ezt feláldozza, s az előbbi sysiphusi munkát újra kezdje. Én részemről ily igyekvésekben veszedelmet, az egész nemzeti tudományosság veszélyeztetését látom.

Ugyancsak a fent elszámlált példáknek egy része olyan, melyet csak a tudományos világ használ, másik része azonban olyan, mely az egész nép ajkán él, s a használat még is azon egy mind a tudós, mind a tudatlan néposztálynál; miért? azért mert fogalom és szavak között semmi belső, semmi szükségképeni összefüggés nincs, és így a »Nyelvőri tanácskozmány« fentebbi puritán kívánalma olyasmi, a mi csupán csak a magyar nyelvre követeltetnék, a nyelvtörténelem világos tanúságtétele ellenére, melyből világos, hogy nyelvünk e tekintetben a többi nyelvekkel nemcsak hogy egészen egyenlő viszontagságokon esett át, sőt a nyelvemlékeinkben található számos kihalt szavak a mellett tanúskodnak, hogy ily értelem-változások már csak a magyar nyelv ragozó természeténél fogva is, talán még nagyobb mérvben történtek, mint amazokban, pedig az így elejtett, elavult szavakat a nyelv tündére maga alkotta és így azoknak tiszta átlátszósága kérdésbe sem jöhetett és még is használta a nép addig, míg a czélnak megfeleltek, midőn pedig egy keletkezett irodalmi nyelv nagyobb szabatossgot követelt, s most már a mértéket meg nem ütötték, lassankint elejtette s ujakat, sokszor idegeneket fogadott el helyettök, melyeknek képzése világosnak, átlátszónak teljességgel nem volt mondható, de az előbbiekkal összehasonlítva, melyeknek képzése ellen átlátszóság, kül- és bel-kellékek tekintetében kifogás alig lehetett tehető, azon előnynyel birtak, hogy például, a mi nagyon gyakori dolog volt, s kihaltuknak egyik fő okát képezi vala, kétértelműséget nem okoztak. Attól függ itt minden, mennyire hasznavehető valamely szó, s mennyire képes kifejezni a hozzá kötött fogalmat, mennyire terjedett el az egész népnél, mennyire közkin-

cse neki, azért ismét csak azt mondom: a »Nyelvőr« elvei helyesek, de ma már nagy részben kivihetetlenek, mert elkéstek, azért tehát javítgassuk azt a mit lehet, különösen a tudományos nyelvben, melynek közönségéről föltehetjük, hogy e mozgalmakat figyelemmel kíséri, s a valódi okok előtt elég hazafias lesz meg is hajolni. De a mi már az egész magyar nép közkincsévé vált, azt ne bolygassuk, avagy szoritkozzunk a legszükségesebbek javítgatásáira, egyébnek pedig hagyjunk békét, különösen pedig elégedjünk meg a szó alaktani helyeségével, belső értelmét pedig ne feszegessük; az ellenkező különben is előreláthatólag annyi lévén, mint falra borsót hányni.

Hogy a »Nyelvőr« teremtette nyelvtudományi mozgalom már eddig is sok üdvöst szült, azt kétségbevonni igazságtalanság volna; a nyelvujításnak főhibája volt az azon korszakot jellemző készületlenség s innen folyólag a teendőkre nézve nagy részben való tájékozatlanság. E mozgalom ezen már eddig is nagy mértékben segített, s az eszmék azon tekintetben, hogy meddig lehet menni a nyelvművelésben, már eddig is nagyot tisztultak, s az új nemzedékről föltehetjük, hogy e részben sokkalta tájékozottabb lesz, mint a jelenkorbeli, kivált ha a mostani — túlhalmozottsága miatt nem kielégítő — tanrendszeren némi lényeges változtatások történnének.

Az így megindult eszmecsereben különös nyereségnek lehet tekinteni a Brassai és Ballagi-féle szóváltást, mely azon kérdést, mily értelemben mondható valamely nyelv szegénynek avagy gazdagnak, igen szerencsésen megoldotta. — Imre Sándor ur, mint mindig, mindkét értekezésében nagy készülettel, s mind a régibb, mind újabb irodalom-történetnek kitünő ismeretét tanusító jártassággal tanulmányozta e kérdést, s második értekezésének elvitázhatatlan érdeme marad annak kimutatása és constatálása, hogy a magyar nyelvujítás ez előtt több mint 200 évvel indított meg, művén (Nyelvtörténelmi tanulságok a nyelvujításra nézve) meglátszik, hogy azt, mint igaz magyar hazafihoz illik, szeretettel írta, s a »Nyelvőr«-ékhez való közeledés annyira kitünik minden sorából, hogy az őket egymástól elválasztó hézag jó akarat hozzájárultával épen nem volna áthidalhatatlan. Habár értekezé-

sében nem egy igen-igen lényeges tévedést olvashatni, melyeket magam sem fogadhatok el, mint erről alább bővebben fogok szólni. — A Fogarasi János és boldogult Toldy Ferencz urak értekezéseitől : (»Az uj szókról.« — »Az uj magyar Orthologia«) sem lehet megtagadni azon nagy érdemet, hogy a nyelvujítás meddig terjedhetése kérdésében az eszmék tisztázásához tetemesen járultak, s a hazaszerte általános felfogást híven tolmácsolták, melylyel elvégre számolnunk kell. — Szarvasnak »A nyelvujításról« című értekezésére csak annyi megjegyzésem van, hogy elveit nemcsak helyeslem, hanem magaméinak is vallom, de azt ismét mondom, hogy nemzetünk emberkort ért, iskoláit rég elvégezte, 1848-ban nagyszerű vizsgát tett s kitünőnek találtatott. S másodsor újra kezdeni aligha lesz kedve. Az így mégis maradott hiányokat pótolni saját eszélyessége is fogja ösztönözni, de többet kívánni tőle igazságtalanság is, lealáztatás is volna reá nézve.

Nem lesz érdektelen egy futó pillantást vetni arra nézve : hogyan értelmezik vala azok, a kik elejétől fogva a nyelvujítási mozgalom élén állottak, különböző időkben a nyelvujítás meddig terjedhetésének kérdését : Mint említém, Imre Sándor második értekezésének egyik fénypontját képezi, hogy ezt legrégibb nyelvujítóinkról : Szenczi Molnár Albert-ről, Apáczai Csere Jánosról, Geleji Katonáról, Medgyesi Pál-ról, Pázmány Péterről, Faludyról, Dugonicsról stb. kimutatta, még pedig Geleji Katonáról, Medgyesiről saját szavaikkal, a többiekről műveik tanulmányozása folytán tett következtetésekkel. A purismusra nézve mindnyájan s úgy szólván ösztönyszerűen tisztában voltak ; nem ok nélkül mondom, hogy ösztönyszerűen, ugyanis ugyanezt tapasztaljuk a velünk e részben egészen hasonló helyzetben volt finneknél is, még mielőtt a mi nemzeti mozgalmainkról behatóbb tudomással is birtak volna, oka ennek abban rejlik, hogy mindkét nép tanultjai akaratlanul is érezték, hogy a között a latin-görög tudós nyelv között, melyből Európa valamennyi árja népe merítette a maga tudományos műnyelve terminológiáját, — és az övék között, egészen más a viszony mint az, mely például a german és amazok között van, s egy művelt irodalmi nyelv létesítése céljából a latin-görög irodalomból, melyhez rokonság-

ban nincsenek, úgy mint ezek merítettek, teljességgel nem merithetnek, ha csak nyelvöket felemássá, irombává, otrombává tenni nem akarják.

Geleji Katona azt mondja : »Szabad volt mindenkor a dolgoknak illendőképén való kibetűztetésekre s kifejeztetésekre alkalmas szökat formálni s szabad most is.« A nyelvet, úgy mint akkor volt, szegénynek tartja. Így fogta fel a dolgot a nyelvújítás is, mely a »miként«-tel talán még kevesebbet törődik vala, mint Geleji Katona, s megelégedett akárminő új szóval, csak magyar legyen, mindössze is néhány conventionalis elv létezett, ez is csak a Tudom. Akademia felállítására, melyek az akkori érettebb magyar fiatalság között csudálatosan el valának terjedve, a milyenek ezek : a) a névmutató a birtokragos szó előtt mindig fölösleges, s a hol csak lehetett, irtóháborút üzentek neki, — ezt aztán némelyek a nem birtokragos szóra is kiterjesztették, — b) nagy eredetiséget látnak vala abban, hogy az *egy* számmév a magyarban nem névmutató, mint a németben, c) az új szónak lehetőségig utánozni kellett a lefordított szó hangját a magyarban is, hogy a német ajkuak könnyebben megtanulhassák, például a »szivar«-t eredetileg sokkal helyesebben »szipá«-nak nevezték el, de ezt kiszorította a szivar, mely a »cigaro«-hoz közelebb áll, s nem valószínű, hogy ezt valaha más szó kiszorítsa ; ilyen az »*élcze*«, mely eredetileg »elménczéség« volt, később keletkezett az »*élcze*«, de hát az »*élcze*« a »vitz«-hez közelebb állott hangjára nézve, azért a szövégző *e*-t elhagyták mellőle így keletkeztek a »symmetriá«-ra a »szemmérték«, »landwehr«-re a »honvéd«, »gens d'armes«-re a »csendőr« stb. d) német szök fordításában (jöszerivel az egyetlen forrás, a honnan forditnak vala) az új szó lehetett kevesb avagy annyi szótagu, mint a német, több lehetőségig nem p. o. »willkür=önkény«, »unwillkürlich = önkénytelen«, »zusammenhang = összefüggés«, »dampfmaschine=gőzerőmű«, ma gőzgép, »findling«-re a lelencz, »wüstling«-re a kéjencz, e) az *ö ü* nagyon kedveltetett, mivel a német (austriai) nem tudja kimondani, a tót nyelvben pedig elő sem fordul, de igen is a francziában, melyhez azon idők szerint még nagyobb volt a rokonszeny miut napjainkban is, ez volt az oka annak is, hogy az *ány*,

ény, ony, öny, ály, ély, mány, mény képzők másoknál jobban kedveltettek, — az *e* feles voltát jól ismerik vala, s helyesen lehetőségig apasztani ohajták, f) mássalhangzók közül több *r*-et ohajtottak, ellenben a *t*-t és *k*-t apasztani kívánják vala; az *sz* kedves betü, az *s* gyüölt volt, a »stilus«-t »sztil«-nek, »Ágnes«-t »Ágnesz«-nek mondogatták még a nemzeti színházban is. Persze akkor még nem volt Budapesten sem anthropologiai, sem statistikai congressus, melyeknek a világ valamennyi művelt népéből telt tagjaitól megtanulhatták volna, mily szívósan ragaszkodik mindenik saját anyja nyelve hangoztatási módjához még csak a lassu szók kiejtésében is, a mi annyira ment, hogy a franczia nyelvben, melyen a tárgyalások folytak, még mások is utánozva a francziákat (a francziában) »tümülüs«-t, »cranium«-ot mondogtak »tumulus«, »cranium« helyett, g) az analogiára ügyeltek, de inkább csak a külsőre behatóbb tanulmány tétele nélkül. Összehasonlító nyelvészetről Ballagi Móron és Kállay Ferenczen kívül még ekkor senki sem beszélt. Reguly ekkor már éjszakai utazott, de még nem jött haza. E helyett a sokat hangoztatott orientalista (semi) nyelvrokonság tartja vala lebilincselve a kedélyeket. Itt egy kis szeszélynél egyéb nem történt: a kalendárium helyett naptárt alkottak, s ugyanakkor az »almanach«-ot is átvették; egyébiránt már Décsy Sámuel is használta; a »tubák« nem tetszett s helyette a török »burun-oti« (orrfü) fogadták el »burnót« alakban, mint ezt Fogarassi János urtól tudjuk, h) nyelvünk synthetikai voltáról nem annyira öntudatos, mint ösztönszerű tudattal bírtak, de az összetett szenvedő igealakot szóba sem hozták, mert a nyelvérzék még ép volt az irodalmi osztályban is. Ezzel összefüggésben az egyszerű magára ható ige kedveltetett, a tárgyesettel (magát) összeszerkesztettet pedig germanismusnak tartják vala, s a hol csak lehetett (mert nem mindig lehet) a *kozni közni* alaknak adtak (helyesen) elsőséget, p. o. beiratkozni, sorakozni. Általában az egyszerű szavak sokkal jobban kedveltettek, mint az összetettek, ha nem volt kéznél alkalmas képző, csináltak, így keletkezett a *da de* képző, s a veleképzett szálloda, tanoda, uszoda stb. i) az *ik*-es igékre lehető, mondhatni rideg szigorúsággal ügyeltek, s az ellene való vétségeket bár-

mily tekintélyes ember követte is el, nyomban megrótták és kiigazították, a mi részben még ma is fenn áll. Ezekkel és ezekhez hasonló elvekkel (a két utolsó helyen említettek kivételével) nemcsak hogy megnehezíték a különben sem könnyü feladatot, hanem a nyelvmivelést ugyszólván bilincsekbe szorították. Egyszóval Geleji Katona mintha csak előfutója lett volna a Kazinczy nyelvújításának. A felfogás igen egy volt, különbség mindössze is annyi, (ez azonban elég jelentékeny) hogy Geleji Katona szeméi előtt német minták nem lebegtek.

Medgyesi Pál óvatosb volt: »A szó — ugymond — valamint a pénz, az jó, mely elkél. A talált és gondolt szóknál, szólásoknál mi lehet, a mi a nyelvet inkább megmocskolná?« A szócsinálástól irtózik, s az élő beszédben való gondos széttekintést ajánlja. E felfogás meg Révayéhoz áll közelebb, a melyet a nyelvújítás már teljességgel nem értett

Révay Adelung tekintélyére hivatkozva, ennek igen egészséges nézeteit fogadá el, ugyanazon elveket, melyeket Ponori Thewrewk Emil is pályadijt nyert művében (A helyes magyarság elvei) alapjában véve ugyanezt ismétlő újabb német írókra hivatkozva szintén elmondott. Azt, a mi bármely nyelvnek sajátja, magából a nyelvből kell kiaknázni. A nyelv szabályait, melyekből áll valamely nemzetnek közkeletű, általános nyelve, a köz s általános tudós nyelvből kell összegyűjteni. A nyelvtanító nemzetének nem törvényhozója, hanem csak is az a hozta törvények összegyűjtője. A nyelvet ugy adja elő, a mint valóban van, nem a mint lehetne, avagy képzelete szerint lennie kellene. . . . Az író csupán azért, mert ő író, nem bir azon kiváltsággal, hogy akár új nyelvet teremthessen, akár azt csak ki is mivelhesse, ugyanis minden tudós nyelv (lingva erudita) semmi egyéb és nem is lehet egyéb, mint a társas-élet nyelve művelt körökben (in regione ex-culta).

A mint így van ez minden művelt népnél, így kell lenni nálunk is, s még inkább így lesz, ha hozzá szoktatjuk a közönséget azon, a valóságon alapuló gondolathoz, hogy ily tudós nyelvünk nekünk is van, mely tudósaink közmegegyezése által szilárdult ilyenné, közhasználatuvá. általánossá. A magyar nyelv-

nek csak úgy megvolt a maga aranykora, mint a latinnak, s ha a virágzás azon fokát nem is érte el, melyet egykor a latin, s újabb időben a német : majd három évszázadon át, melyeken azt a pórtól kezdve a legmagasb polczokon ülő hazafiakig általánosan és így sokkalta többen beszélik vala mint ma, elég oly kitünő magyar írók remekei maradtak ránk, a kiket méltán nézhetünk tekintélyeknek, műveiket pedig követendő mintáknak. Ezeknek a nyelvéből kell a magyar nyelv törvényeit el- kivonnunk, ugyancsak ezekből a tudományok magyar nyelven való előadására szükséges kifejezéseket, műszavakat egy szóval a szókincset is meritenünk, . . . de e mellett nem szabad elhanyagolni nyelvét a népnek sem, melyről mindig tisztelettel szól mint olyanról, mely régi szokásaihoz, erkölcsihez mindig állhatatosabban ragaszkodik a művelt osztályok fiainál.

Ez volt a Révay felfogása. — Csudálatos ellentétben van ezen egészséges nézetekkel (melyek tehát azon jellemzessel, melyet róla Imre Sándor ad, mint erről alább lesz szó, homlokegyenest ellenkezőnek) Kazinczynak, Révaynak különben életében személy szerinti nagy barátjának a »Tudományos Gyűjt.« 1819. XI. köt. 22. l. proklamált nyilatkozata, melyet a nyelvújításnak oly méltán vetett volt szemére Szarvas G. »A nyelvek közül a német az, melyhez a magunkét az élénk szabott tekintetekben összehasonlitanunk lehet és kell, mert ez úgy törzsök nyelv mint a miénk, ugy' ázsiai eredetű mint a miénk, s úgy emelkedésben van, mint a miénk.« (Nyelvőr IV. k. 8. füzet) valóban kísértetbe jut az ember azt gondolni, hogy Kazinczy a Révay műveit olvasásra sem érdemcsitette, avagy ha igen, legfeljebb a Versegly-vel, két tanítványa álneve alá rejtezve folytatott tollharczát, ugyanis ha olvasta, örökre megfoghatatlan marad, hogyan lehetett ily badarságot nyilvánítani, magán a nyelven pedig nem kisebb merényletet követni el, mint azt tabula rasának nyilvánítani s a német nyelvhez leányi függésbe hozni. Hogyan s mit irtak rá, miután a Révay elveit nem ugyan nyilvánosan, de hallgatólag annál jobban megtagadták a nyelvújítás valóban hivatlanul tolakodó apostolai, annak Szarvas G. ugyancsak a fentebbi cikkében elég világosan szóló példáit szolgáltatta; a

kinek ez elég nem volna, utalom a »Mondolat«-on kívül Nátly Józsefnek Ponori Thewrewk József: »Velencei szappanpor az ujmagyarok számára« czim alatt kiadta művére, — mely a nyelvujtás botlásait talán még a »Mondolat«-nál is élésben ostorozza, s Folnesics már fentebb említettem »Alvina«-járá, melyről ha az ember nem tudná, hogy a nyelvujtás szellemében teljes komolysággal írott mű, hajlandó volna a másik kettőhöz hason szellemben szerkesztett gunyiratnak tartani.

Ime ezen időponttól kezdve különböztetem én meg a nyelvujtás II-dik stadiumát, midőn a német nyelvnek a magyar nyelvre nézve követendő mintái volta kimondatott egész a T. Akadémia alapíttatásáig s illetőleg a »Magyar nyelv rendszer«-nek közzétételéig, ugyanis ha bár az abstract gyökerekkel való képzéseket ez is elfogadta, a magyar nyelv és nyelvérzék a magyar irodalomban nagyrészen ép maradt egész az 50-es évekig.

Mint látók, Révay a hitujtás korabeli magyar irodalmat a magyar nyelv aranykorának, magokat az e korszakban felmerült nagynevű magyar írók műveit remek-műveknek, követendő mintaképeknek tekinti vala, a mi a Kazinczy saját szavaival vázolt gondolkozás módjának valóságos rivó ellentéte. — A feladat tehát szerinte ez volt: a műveiket szótárszerűen feldolgozni, szó-, és szólamtárakat szerkeszteni s az így összegyűjtött anyaghoz lehető szigoruan s egészen azon módon ragaszkodni, a mint ragaszkodnak vala a tudományok újjászületése korszakában a latinul írók helyes, vagy kevésbbé ilyen felfogással, több avagy kevesebb szerencsével classikus előképeikhez, a mint erről fentebb már emlékezém vala, azért B. Szabó Dávidnak ily szellemű szótárát nagy művében helyesléssel említi. Ezen eszme tetszett, és még Révay halála után is sokáig foglalkoztatja vala a hazai nyelv-művelés barátait. Történt egy két ilyenmű kísérlet is, de legjobban kitűnik ez két ide vágó tervezetből, melyek fájdalom, mert nem volt rá jó idő, tervezeteknek maradtak; ezek egyikének czime: Planum egy tökéletes magyar Bibliografia és szókönyv iránt. Pesten 1814. 8-r. másíkanak: Egy magyar szótárnak készítésére intéző vélemények, írta Makó Pál váczí apát-kanonok, mind két tervezet nem kevesebbről gondolko-

zik vala, mint egy Révay szellemében oly műnek létre hozatalán, mely az egész hazában valaha megjelent magyar nyelven irt műveknek e célra megnyerendő alkalmas erők közre működésével szótárszerű feldolgozását, vagyis egy történelmi szótár létesítését akarta elérni, a különbség a kettő között az, hogy az első egyszersmind mind e műveknek könyvtár szerű czimtározását is megejtendőnek óhajtja vala, b) a mi így ki nem került volna, részint aequivalensekkel, részint körülírásokkal lett volna pótolandó. — Miután itt az aequivalenseket szóba hoztam, hadd adom elő erre vonatkozó nézetemet.

Ismeretes, mily nagy befolyást képes gyakorolni az emberre, a mint hogy gyakorol is a kor és társadalom, melyekben valaki él, a környezet, melylyel naponként érintkezik: így Révay is, bármennyire felülmulta nagy alaposságával és bírálatos eszével, ítéletével vetélytársát: Verseglyt, mégis a műveiknek figyelmes olvasója azok egybevetése után nem egy tárgyat találhat, melyben a kezdeményezés érdeme a Verseglyé, de a feldolgozása, a kifejtése a Révayé, máskor meg mind a kezdeményezés, mind a feldolgozás érdeme tisztán a Verseglyé. Ez különösen oly esetekre nézve áll, a hol Révay a versenytársa tevékenységét hibáztatandónak nem találja vala, a milyen volt az aequivalensek ügye; meg egyik sem nevezte, de vele mindketten foglalkoznak vala, különösen Versegly mintegy főelvnek tartja vala egy oly magyar phraseologia egybeállítását, mely követendő mintaszerű nyelvnek azon újabb latin nyelvet tartja vala, mely akkor Magyarország művelt osztályaiban országszerte annyira el volt terjedve, hogy nem egy magyar hölgy csak úgy beszél vala mint akár-melyik férfi. Ez volt az a latin nyelv, melyről kivált a külföldiek szeretik vala állítani, a mit a szomszéd osztrákok sokszor jellemző butasággal még tóditattak, hogy barbár konyha nyelv. Bizonyos, hogy nem volt a Cicero nyelve, de nem is lehetett, ugyanis ha Cicero feltámad és mindent ki akar fejezni, a mit az újabb kor teremtett, ugyan meggyült volna a baja, mint már fentebb is egy ily igyekezetnek nevetséges voltát a görög és latin nyelvművelésről szoltomban kimutattam. Hasonmása vala ez újabb latin nyelv a francziának

s az olasznak, melyet a pesti egyetemen latinul összehasonlítva tanítanak vala az akkori ifjuságnak, rámutatván mindig a viszonyra, mely a latin és francia avagy olasz szó vagy kifejezés között van, s az eredmény az vala, hogy egy év lefolyta alatt a francziát, olaszt csak oly jól tudta, mintha csak a latinak nem is leánya, hanem csak tájnyelve volna. Ily művek voltak például a következők: »Synopsis linguae gallicae principiorum, quae in regia pestinensi universitate proponuntur. 1805. és 1812. 8-r. Voisard F. Xav. Elementa linguae gallicae cum vocabulario gall. germ. lat. hung. ital. Budae 1778. Ferrei Nicol. Methodus addiscendi linguam italicam ope latinae in usum nob. turmae praetorianae hungaricae. Viennae 1770. in 8-o.« Közbeszédben azonban akár latinul akár francziául, olaszul beszéltek, kimaradhatatlan volt, hogy a mely szó hirtelen eszökbe nem jutott, vagy azon nyelvben, melyen beszélnek vala, nem volt meg, hogy a másiktól kiegészítés végett kölcsönzéseket ne tegyenek, sőt a hiányzó fogalmakra új szavakat önmagoktól is ne alkossanak s utóbb különösen a latin nyelven ez nagyobb mértékben észrevehető is ne legyen. Ime ez volt az a sokat gunyolt konyhai latin nyelv. Nem volt classikus nyelv, de művelt nyelv volt, melyen a művelt társadalom minden szükségletét csak úgy ki lehetett fejezni, mint akár francziául vagy olaszul, akár angolul, vagy hollandul, nem mondhatom, hogy németül, mert e nyelv épen csak akkor kezd vala nagyobb terjedelemben s az is nem Ausztriában, hanem igen is Németországban II. Frigyes uralkodása óta felvirágzása magasb fokára eljutni. Az a német nyelv, mely Mária Terézia uralkodása alatt volt az austriai németségnél divatban, alig volt csak annyira is műveltnek mondható, mint a magyar nyelv a szathmári békekötésig. — Ha azonban az ily nyelv birtokában lévő a classikus latin irodalom termékeit akarta élvezni, avagy ilyen műveltségre szert tenni, tárva volt előtte az ajtó, csak be kellett nyitnia, s legott beléphetett a római classicus irodalom monumentalis fris palotájába a nélkül, hogy ott idegennek érezné magát; — ugyanis elvégre is legroszabb esetben az a viszony, mely egy ily nyelv és a classikus latin nyelv között van, igen az, mint a mely napjainkban az irodalmi es népnyelv között. Ime

ilyen volt mind a Révay, mind Versegghy latin nyelve és műveltsége. Versegghy tehát mind arra a mire így a latinban kifejezéseket talált, kikereste a lehető legjobb s legmegfelelőbb magyar kifejezéseket, s illetőleg azok aequivalensét, azontérőjét. Figyelmeztetem rá a »Nyelvört«, mert sok hasznát fogja vehetni. Én magam emlékszem, hogy ifjúságomban a Versegghy-féle Epitomét nem annyira a magyar nyelv kedvéért tanultatták velünk tanáraink, mint inkább azért, hogy a mit magyarul gondolunk, ugyanazt az Epitome latin-ságával kitudjuk tenni latinul is. De másrészről ismertem, nem egy felföldi hazánkfiát, a ki az Epitoméből pompásan meg tudott magyarul tanulni. Az azon korbeli írók közül még Márton József német nyelvtenát és német-magyar szótárát említhetni, a ki szintén nagy mester volt a német kifejezéseknek magyar azontérőkkel való visszaadásában.

Sokszor azonban e kiegészítő mód a legélesebb eszű és a nemzeti nyelvet a legnagyobb mértékben bíró embert is cserben hagyja, máskor ismét ha fel is fedeztetik az egyen-érték, nem fedí egészen a kifejezni óhajtott szó minden árnyalatát, ilyenkor új szó alkotása kikerülhetetlen, s ez az eset minden kezdődő irodalomban; ugyanis új fogalmakra kell szavakat teremteni, melyek azelőtt nem léteztek. Mily nagy volt a szükség e részben nálunk, legjobban kitünik onnan, hogy bármily képtelenségeknek tetszettek is a »Mondolat« nagy gonddal összeállított hibás új szavai, azoknak legnagyobb része ma már általánosan el van fogadva. — Az, a mit Gyarmathy: »Szótár« (melyben sok magyar szókhöz hasonló hangú idegen nyelvbeli szókat rendbeszedett, Bécs, 1816. 8r.) című művében a régi magyar nyelv példájául curiosum gyanánt idéz, azt akarván vele megmutatni, hogy az ma már érthetetlen volna, napjainkban mindenki által jól értett, s használt magyarság. Ugyan ő műve végén Sándor István Sokfeléje XII darabjából egész egy nagy sereg türhetetlen idegen szók lajstromát közli, a milyenek: Aër, ágálni, ajferozni stb., melyek azon idők szerint a magyar nyelvet előzönlik vala, ezeknek legnagyobb része a mai nyelvben úgy szólván ismeretlen.

Azért tehát Révay is átlátván azt, hogy számos eset

fordulhat elő, a melyekben az *aequivalensek* teljesen hiányoznak a nyelvben például a modern tudományokban, sőt másokban is, melyek azelőtt nem magyarul, hanem latinul műveltetnek vala, s hogy itt körülírással élni lehetetlenség: új szavak alkotásától sem irtózik vala, feltéve, hogy helyes analogiák szerint képeztetnek, s a nyelv szabályai, mely tekintetben a magyar szóképzés teljességgel nem mutat fel semmi eltérést, épségben tartatnak, s e részben maga ment elő példaadással, ugyanis »nagy nyelvtanában« a műszavak többnyire le vannak magyarra fordítva. A beszédrészek szerinte ezek: *nomen nevező szó*, *pronomen névmása* *verbum időt foglaló szó*, de nem akadékolja az *ige* szót sem, *participium részesülő szó*, *postpositio utoljáró szó*, *adverbium határozó szó*, *conjunctio egybefoglaló szó*, melyeket bár rövidítve, jobbra ma is így használunk.

Nem volt idegen az oly magyarosításoktól sem, melyekben megtartatván a latin műszó, csak a kiejtése a szónak magyaros, a milyen például az ő használta *Alagya*=*Elegia*.

Imre S. utóbbi művében: »Nyelvtört. tanulmányok a nyelvújításra nézve« a nyelvújítás hibás képzéseit védve így szól: »A dolgot nagyon elősegítette azon idők nyelvészete, mely a német és francia nyelvbölcselek hatása alatt, s valamely hazafias merészség és elfogultság miatt Révay és Horvát István varázsa alatt oly sokat mert, többek közt minden szót elemzett, magyarított, ősi jelentéseket kutatott és talált mindenütt.« — Horvát I. igen is tette ezt a történelem terén, de mint nyelvész az újítástól egészen távol tartotta magát, irányja pedig olyan, hogy a nyelvújításnak legkisebb zamata sem érzik rajta, mintha csak nem is ama korban élt volna. Révay összehasonlította a magyar nyelvet a sémi nyelvekkel mint távolabbi, és az altaji nyelvekkel mint közelebbi sajátképeni rokon-nyelvekkel, de a nyelvújítás II-ik stadiuma tévedéseit tőle származtatni valóságos anachronismus. Adlung elveit igen is elfogadta, s egész életén át követte is, de a német nyelvet a magyar nyelvművelésben mintaképnek már csak azért sem fogadhatta volna el, mert mint láttuk, Adlung a nyelvművelésben elengedhetetlennek tartja, hogy a mi bármely nyelvnek sajátja, azt magából a nyelvből kell kiak-

názni, nem pedig idegen nyelvekből reá himet varrni. A honnan világos, hogy Révayra e részben nemcsak nem lehet hivatkozni, sőt bizvást feltehetjük, hogy ha Révay oly korán el nem hal, a nyelvújítás bizonyára egészen más irányt vett volna. A romlás igen jellemző módon csak is a Révay halála után állott be, Kazinczyék ugyan már akkor is kacsingatnak a német nyelvre, de a magyar nyelv-művelésben mintaképpé proclamálni épen Révay és Horvát I. miatt nem merik vala.

Révay tevékenységét bámulatos éles ész, mélység, és csaknem csalódást kizáró biztos itélet jellemzi. Megáll az ember esze, midőn látja, hogy oly hiányos eszközökkel, a melyekkel az akkori tudományosság rendelkezik vala, azt, a mi újabb bűvárlataink fővíványait képezi, ugyszólván mind tudta. Hogy kora nem értette meg, azon nincs mit csudálkoznunk. Horvát István később Révaytól a nyelvrokonitás ügyében eltért, s a kik a magyarokat Révayval a finnséggel rokoníták, majmoknak nyilvánította, de a Révay felmutatta nyelvtudományi elveknek holtig követője, tanítója s terjesztője maradt, az ujtásnak barátja nem volt, s az akad. tagság el nem fogadása minden látszat szerint az ujtás elleni hallgatag tiltakozás volt.

De a Révay szava a pusztában kiáltó szava volt, s több mint egy félszázadnak kellett eltelni, míg szava megértetett s tanulmányai fonala, ott a hol elejtették, ismét fölvetetett.

Nem is arról lehet ma már szó; helyesek-e a »Nyelvőr«-féle elvek, s még kevesbbé arról; melyik a kettő közül a helyes irány, az-e, melyet a nyelvújítás követett, avagy az, mely mellett a »Nyelvőr« küzd, — mert arról erősen meg vagyok győződve, hogy belsejökben az ellentábor férfainak is át kell látniok, hogy a »Nyelvőr« iránya ugyanaz, melyet mint vázolás, Révay s utánuk többen inauguráltak, s melyekhez az újabb időben a »Szenvedő-alakról« tartott értekezésemben az ott kifejtett indokoknál fogva magam is a legelső között csatlakoztam, kimutatván ott még a »Nyelvőr« születése előtt (1869) hogy a mai irodalmi-nyelv, mely a Révay elveit követőnek vallja magát, ilyen lenni a német mintákat követő név-és igeszó összetételek elfogadása után rég megszűnt, a nyelv-

ujítás elvei pedig ezzel homlokegyenest elenkeznek, s innen a számos botlás. — Most a kérdés az: mit lehet azokból, a mit az utóbbi jó szerencsére létesített, megtartani, s mi az, a mit szükségképen el kell távolítani, ha nyelvünket a végromlástól meg akarjuk menteni? Megmaradok elfoglalt álláspontomnál, s így felelek meg a feltett kérdésre, megkell tartani mindent, a mi, ha egy vagy más tekintetben kifogás alá eshetnék is, de a nyelv szervezetét nem támadja meg, sem a nép nyelvérzékét nem sérti, megrontással nem fenyegeti; a mi azonban nem ilyen, a nyelv természetével ellenkezésben van, veszélyes előeseteket (pracedens) alkot, s egy egészségesebb nyelv-művelésnek útját szegheti, mindazt továbbra is megtűrnünk nem lehet, nem szabad, s mi ilyen? Ismétlésekbe bocsátkozni nem akarok, miután már fentebb részleteztem; egy szóba vonom össze az ott elmondottakat, hogy ilyennek én főleg a névszói és ige-összetételeket tartom, de ezenkívül minden oly idegenszerű mondat szerkezeteket is, melyek a köz- és megszóktott általános magyar beszédben használatban levőktől s a magyar nyelv szabályaitól eltérnek, s német minták után indulva kivételeket képeznek. Nem összetett szavaknál elnézőbbek lehetünk, mert a) a nyelvérzékét nem támadják meg, ugyanis minden oly nyelvben, mely más idegen nyelvek szókincséből nagyobb mennyiségben merít, s a magáéba átveszi, meghonosítja, időjárástával idegen képzők is polgárjogot nyernek a nélkül, hogy ez által még a nyelv belszervezete sérülést szenvedne, így van ez az angolban jókora mennyiségű képzővel, így van, mint említém, a finnben, melyben három ily közkeletű szláv képzővel u. m. az *ár ér*-nek megfelelő *uri*, a *nok nők*-nak megfelelő *niekka*, és melynek a magyarban megfelelője nincs a szláv *stvo*-ból átalakított *sto* képzővel találkozunk, s még sem jutott még egy finn nyelvésznek is eszébe ezek kiküszöböltetését csak szóba is hozni, — ezek közül az utolsó a magyarban egészen hiányzik, de a két első az *ár ér* és *nok nők* valóban közkeletű s kimutathatólag ezred év óta meghonosodott végzet. Az elsőnek példái lehetnek a: bébillér, betyár, bodnár, bogár, bognár, boglár, bojtár, buvár, csapodár, csiszár, császár, csaplár, czégér, czingár, csufondár, denár, denevér, fenyér, füzér, gácsér, gallér, gelencsér, gypár, gyökér, gyömbér, gunár,

hajtsár, határ, himpellér, hinár, kantár, kontár, kádár, kalmár, kenyér, krajczár, kolompár, kondér, kövér, kulcsár, ledér, madár, meder, mustár, ösztövér, sóvár, sugár, sügér, süheder, szikár, tányér, tenyér, tölcsér, tündér, vezér. — Innen láthatni, hogy bár esetleg, s az elszámláltak is nem mindenike cselekvő név, mindenesetre annyi *ár ér* végzetű szó van nyelvünkben, hogy csak oly megszokott az ma már, mint az angolban a francia, a finnben pedig a most említettem három szláv eredetű végzet s illetőleg képző, aztán ha a vogul »har« valaki vagy valami képzőt tekintjük, még azt sem mondhatjuk, hogy nem magyar, mert ilyennek egykor szükségkép kellett lenni, vajha soha se halt volna ki nyelvünkől, egyébiránt én azt gyanitom, hogy a »tündér« szóban, az »ér« e végzetre vezethető vissza. A *nok nők*-kel szintén így vagyunk, sőt ez a honfoglalást előző korból való, s a nemzet történelmével összeforrott szó, a melyet kiirtani már csak ezen oknál fogva sem lehet, avagy hogyan mondanák majd Nyelvőrök a tárnokmestert, főasztalnokot, pohárnokot? nagy régiségét eléggé mutatja, hogy összes nyelvemlékeinkben sincs oly szó, melyben e képző az eredeti *nik* szláv alakjában előfordulna, a mennyire az emlékezet felér, mindenütt a nyelv hangrendi törvényeihez simulva *nok nők*-nek találjuk; ha ezeket kiküszöböljük, akkor *tár*-t is kikell kiszöbölnünk, de így sohasem érünk véget. — b) Azon csupán két szót kivéve, melyeknek külön melléknévi, külön főnévi alakjok van: a *kettő* és *két*, *kicsi* és *kis* névszóképzőink legnagyobb részével egyaránt képezünk fő- és melléknévet, s ez annyira így van, hogy nem lévén külön főnévi és külön melléknévi képzőink, a névszó csakis használat s főleg helyzetetés által (a melléknév mindig megelőzi a főnevet, mely mindig utól áll,) lesz ilyenné. Hogy a dolog valóban így áll, annak további bizonyítékául szolgálhat nyelvünk azon egészen eredeti sajátása, hogy a helyzetileg melléknév tisztét teljesítő főnév a hasonlítás fokait is fölveszi, p. o. derék ember, derekabb, legderekabb ember, ellenben a melléknév is, kivált midőn mondományul, vagy magában áll, mind az eset mind a kicsinyítő-ragokat fölveheti p. o. kicsike, nagyocska, szépecske stb. a mi elég világos jele annak, hogy a nyelv tündérének ily körülmények közt nem volt szük-

sége oly válogatósnak lenni, a mint hogy nem is volt, mint más, például az árja nyelveknek, s bizony ezen változtatni módunkban sincs, de nem is kívánatos. — c) Maga az élet is azt mutatja, hogy a nyelvérzékét nem támadják meg, ugyanis míg a korcs összetett névszók és igék még ma sem tudtak a népnél felkapni, ezek széltire divnak, általánosan elterjedtek, a mi ha a nép nyelvérzékét megtámadják vala, nem történt volna így. d) A nyelvművelésnek nem lehet sürgősb teendője mint a műnyelvben megállapodottságra jutni, míg ezt el nem érte, remek (classikus) irodalmi nyelvről szó sem lehet; ennek pedig nem lehet nagyobb ellensége, mint az örökös ingadozás; midőn pedig elérte, simitgatni, javitgatni való igen is lehet rajta, de egy tömeges átalakítás csak zavarra vezethet, a mitől őrizzen az ég. Én fentebb rámutattam a tudományok ujjaszületésekori igyekezetére az ezen korbeli ciceronianusoknak, melyet Erasmus Roterodamus méltán rótt meg, valamint Whitney nyomán a mostani görögök hasonló utopikus igyekezetére, tanuljunk rajtok s ne akarjunk oly nevetségesek lenni, mint ezek. e) Nekünk elvégre is azt, a mit a nyelvújítás létesített, ignorálnunk nem szabad, ugyanis bármily tulmerész volt is, nem egy dolog van, a mit az azon korbeli felszólalók saját szempontjukból jogosan róttak meg, a mire azonban mi már többé vissza nem térhetünk, mert ma már meghaladott álláspontok. Lássuk ezt egy-két példában: Így tudjuk, hogy a nyelvújítás, a hol csak tehette, mindenütt rövidített, a józanabb rész akkor sem helyeselte, s elvben én sem helyeselttem volna akkor, de az elvitázhatatlan marad, hogy az ily rövidítések, még ha kifogásolhatók is, megszokás által annyira befészkelek magukat a vele élők nyelvérzékébe, hogy a visszatérés a régibb, teljesb alakokra sokszor lehetetlenné válik. Azért én most is csak azt mondom, hogy oly újítások kiküszöbölésének, melyek a nyelvérzékét, s az ettől feltételezett nyelvépséget, eredetiséget nem veszélyeztetik, hagyjunk békét. Szükséges ezt példával megvilágosítanom. Fentebb mutatókat közlék a Révay műszavaiból, az ő korában még a birtokviszonynak összetett szóvá semlegesítése oly nagy mértékben mint ezt a mai tudományos és műnyelv igényli, még szokatlan volt, azért ő még folyvást vagy

fő- és melléknévi viszonyt, vagy teljes birtokviszonyt használ a műszavaiban, mi ma már tudjuk, hogy a birtokviszonynak a szükséghez képest (midőn pld. műszóra van szükség), összetett szóvá semlegesítése a nép-nyelv számos bizonyoságtétele alapján nemcsak megengedett dolog, hanem sokszor egyedüli kiegészítő eszköz a támadható zavarban. — Így a nyelvújításkorabeli ellenpártiak, tehát a józanabb rész latin nyelvtanokhoz, és észjáráshoz lévén szoktatva, felfoghatólag nem tudhatták, hogy a magyarban fő- és melléknév nem annyira végzet által különböztethetők meg, mint inkább helyzetetés által lesznek azzá, a maga szempontjából hibáztatta a nyelvújítás azon merészségét, hogy az *os* *ös* *s*, *só* *ső* melléknév képzőket feleslegeseknek ítélve, sok helyütt elhagyogatta, s germanismust látott a dologban, a milyenek: »*jelen*« »jelenvaló« helyett, »*mellék*« »mellékes helyett, »*magán*« »magános« h., »*hason*« »hasonló« h., »*al*« »alsó« h., »*bel*«, »kül«, »belső«, »külső«, s több ilyenek; helyt adhatunk ma már e kívánatnak? visszatérhetünk rá? én úgy látom, hogy nem, s hány van olyan, a mi ma már fölsem tűnik, így én a »Nyelvőr«-nek egy rövidke czikkecskét küldöttem be, melyben a napjainkban divatos »*mindig*«-et hibáztatám a »*folyvást*« és »*még most is*« helyett, s a »Nyelvőr« nem közölte, midőn ennek okát kérdém, a felelet az volt, hogy hibáztatta ezt Arany János is, de ma már irodalomszerte elvan fogadva, következőleg a régibb használatra visszatérni nem lehet; — pedig ez már igazán olyasmi, a mi a magyar nyelv eredeti sajátosságaihoz tartozik, s nem közlésének valódi oka az, hogy Szarvas G. oly vidékről való, a hol a német nyelv hatása észrevehetőbb, mint például a Tisza-mellékén, melynek magyarsága a német nyelv ráhatásától leginkább távol maradt, s a »*mindig*«-nek teljességgel nem tud nagyobb használatkört tulajdonítani, mint a latin írók a »*semper*«-nek, korántsem annyit, mint akár a német az »*immer*«-nek, akár a francia a »*toujours*«-nak. f) Ha Nyelvőrök azon fáradságot vennék maguknak, hogy komolyan megkísértenék, a nyelvújítást nem csak vádolni, avvagy mint teszük, egyszerűen elítélni, tapasztalni fognák ők magok is, hogy nem minden elvetni való abban, a mit az létesített, nemcsak, sőt egy tekintélyes nagy része olyan, a miről előre megítélhet-

nék, hogy megváltoztatása akár nekik, akár másnak örökre lehetetlen fog maradni, már pedig nem észszerű dolog olyasmit kísértetni meg, a mi előreláthatólag nemcsak eredményre nem vezet, hanem magát az ügyet is veszélyezteti. Ha Nyelvőrök reformjaikat az észszerűn elérhetőre fogják korlátozni, hozzá még sikerül a közönségnél azon meggyőződést gyökereztetni meg, hogynem nehezíteni, hanem könnyíteni, a nagy közönségnek hozzáférhetőbbé akarják tenni a művelt magyar nyelvet, mint az eddig volt: kimaradhatatlanul be fog következni az általános elismerés és a vele járó siker; ha pedig ezt nem teszik, legye- nek elkészülve az ellenkező eredményre, arra, hogy tevékenységök a Dánáék hordója töltögetése lesz.

III.

Ha a nyelvújításnak méltán szemére lehet vetni minden tudományos irány teljes hiányát, a Révay positivismusával homlokegyenest ellenkező tapogatódzást, készületlenséget, és dilettantismust: a Nyelvőrnek, ha nem is ezt, mert e részben dicséretes és példás szorgalmának és határozottan tudományos irányának igazságot kell szolgáltatnom; minden esetre némi hirtelenkedését méltán lehet hibáztatni. Előre megállapított, s minden ingadozást kizáró alapelvek nincsenek, s a »tanácskozmányok« a vizsgálat alá vett szót előbb itélik el, a szabályokat azután vonják ki az indokolásból, arra a mi a tárgyra vonatkozólag előzőleg már történt, sem nem ügyelve, sem nem hivatkozva. Helytelen eljárás, ugyanis a ki csak valaha ily buvárlatokat tett, saját tapasztalatából tudhatja, mennyire képes egy-egy hoszas időn át tüzetesen buvárolt nyelvtény a vizsgálót megjátszodtatni, a melyről, midőn az igazság elvégre, némelykor évek eltelte után megtaláltatott s a vele igazolt szabálynak bizonyítékául felmutattatott, az avatatlan nem is gyanítja, hogy egyetlen 2—3 szóból álló példa az illetőnek mily kemény fáradságában, utánjárásában állhat, annál nagyobb fáradságában, minél ritkább maga a példa, minél gyérebb a használata, s minél számosak a hasonló de nem azonos előfordulatok.

Ezelőtt két évvel a »Nyelvőr« szerkesztőségének egy cikket adtam át, de az nem kis csudálkozásomra a papirkosárba került, pedig a cikk tölem telhetőleg nagy gonddal volt kidolgozva, s egy két azelőtt elmondatlan igazságot, és nem egy nagy becsű példát tartalmaz vala. A cikk a nyelvújítás tévedéseivel foglalkozott, s mivel a benne előadottak tárgyamra tartoznak, nem látom feleslegesnek, tartalmát, a mennyire eszembe jut, itt dióhéjban közölni.

Hibáztatám a nyelvújítást, hogy előzőik némelykor nagyon is hasznavehető műveit rendesen figyelmökre sem méltaták, s mindenik függetlenül akar vala újat teremteni, rámutattam, hogy tevékenységökben a folytonosságnak (continuitásnak) semmi nyoma, a minék szomorú következése vala aztán, hogy a szerencsésen, nem ritkán egymástól egészen függetlenül kigondolt, s megtalált, egészen egyező új, műszó vagy ilyen kifejezés nem tudott megállapodásra jutni. Állításom bizonyítására szolgáló példáimat a természet-tanból s főleg a kimiából vevém, mint oly modern tudományokból, melyekben új szavak alkotására leginkább volt szükség, következőleg alkalmas példák meritésére leginkább kínálkoznak vala. Czélomra Davynak, Pethe Ferencz fordította földmívelési kimiáját, Kovács Mihály kimiáját, Varga Márton Természettudományát, végre Schuster és Nendtvich Vegytanát, s részben Mihálka Természetrádját használám fel, kiirván belőlük s egymás mellé állítván az egymásnak megfelelő műszavakat. A három elsőnek eljárását, mint a kiknek műszavaik tisztán a magyar nép beszédét követik művelt körben (in regione exculata) helyeslém, a három utóbbiét, mint a mely attól ok nélkül s a német nyelv utánzásával eltér, hibáztatám s alkalmat vevék innen kifejteni abbeli nézetemet, hogy nincs oly nyelv, melyben ha kellően megfigyeltetnek a nyelv törvényei, a műszó alkotásnak példái bőségesen fel ne találtatnának*) így a ki nálunk a magyar műszavakat

*) Különösen a magyar nyelv mintha csak természettől volna reá alkotva. A műszavakban a tudomány mintegy jegülve van, s ha szabad magam így kifejeznem, annak mintegy legmagasb, legfőbb kivirágzását s költészetét képezik. Midőn a németben műszóra van szükség, a nyelv tündére eltér a nyelvtan megszokott rendes szabályaitól és . . .

akarta lefordítani, annak egy jól felszerelt magyar konyha szerszámaival, tárgyait, anyagait, és az egyes ételek neveit kellett volna követendő mintakul választani, s a peccsenye-sütő, derelye-metsző, gyuró-tábla, reszelő, abárló villa, dagasztó

... magyar szerkezettel él. p. o. ezt »jó barát« közbeszédben így mondja : ein guter Freund, de már az ismeretes katonai megszólításra »wer da?« a felelet egyszerűen a magyaros »Gut-freund,« mert ez már csakugy műszó, mint ez Schwarzbrod, schwarzes brod h.; ugyancsak a magyaros kifejezés módját, mint a köznapinál szebbet, költőiebbet a költészet is nagyban használja, p. o. ein männlich Wort, midőn Jókai »Arany ember« című regényét németre fordították, a fordító a regény címét igen helyesen, németül: »Der Goldmensch«-nek, nem pedig: »Der goldene Mann«-nak fordította, mint ezt a szerző óhajtja vala. — Tudjuk, hogy birtokviszonyban (genitivus) a németben a birtok dolog megelőzi a tulajdonost, p. o. Die Schlüssell der Thür, az ajtó kulcsa, nem így midőn műszót akarván alkotni összetett szóvá semlegesíti, ilyenkor ugyanis megfordítva, magyarosan használja: Die Thür-schlüssel = ajtókulcs. — Ilyen magyaros szerkezet még a német költői nyelvben a birtokos névmásnak a főnév után raggyanánt használása, p. o. Geliebte mein; a »nicht« tagadó szócskának nyomaték végett magyarosan első szónak használása: nicht will ich, e helyett: ich will es nicht. Így tudjuk, hogy részesülő jelene és múltja a németnek is csak úgy van, mint bármely más nyelvnek, s csakugy használhatná összetett szók előrészeül, mint más nyelvek, p. o. a vele rokon angol, de nem teszi, hanem helyette az elvont kézkereknek ad elsőséget, a mint teszi ezt maga a nép is, emberemlékezetet haladó idők óta a maga rendszavaiban, p. o. Speise-Zimmer angolul dining-room, Stehpult, ezek helyett: Speisend Zimmer, Stehend Pult stb. Oka ennek a német nyelv 3 neme, melyet, ha szabály szerint akar vele élni, nem úgy, mint a latin a »mola rotatoria«-ban egyszer, hanem külön a névelőnél, külön a részesülőnél külön-külön kell érvényesítenie; hogy ezt kikerülhesse, a nyelv tündére olyasmiről gondolkodott, a mivel nemmel való bajoskodást csakugy el lehet kerülni, mint az angol »in g« és magyar »ó ó« részesülő jelen ige névvel. Nem kerülte el figyelmemet a két nyelvész-teknitely: Schleicher és Müller M. azon felfogása, hogy az ily angol összetételekben az »in g«-et egy régibb angol szász »un g« főnévi képzőtől származtatják, felfogásuknak azt adván okául, hogy ez in g-végzetnek az angolban egyaránt van mind főnévi, mind melléknévi értelme, de ugyanaz áll a magyar »ó ó« ige névre nézve is, a mi kitünik mind az ily egyszerű szavakból, mint: bökkenő, ütköző, ellenző, dobogó, zugó, esküvő, menyegző, keresztelő, ház-tűz-néző stb., mind az összetételekből, melyeknek előrészt képezi, s melyek tetemes részében ha részesülő ige névi értelemmel csakugyan bir is, mi sem bizonyosb annál, hogy a másik csak oly tekintélyes számu részében ezt annyira

tekenő, turós tészta, irósvaj, tejleves, mártás, mártalék, szelet, csipet stb. példájára képezni a czéljára szükséges szókat, a mi pedig így nem került volna ki, arra igenis lehetett volna máshonnan választani analog képzés-módot. Ime ez vala czikkem

elvesztette, mint a svéd »a n d e«, az angol »i n g«; — e csodálatos észjárás találozásnak okát alább fogom fejtegetni, ezuttal elégnék tartván nyilvánítani, hogy így állván a dolog, örökre megfejtethetlen fog előttem maradni a nyelvujítás vakmerőségei védőinek azon állítása, hogy a németes elvont gyökök nélkül egy magyar műnyelvet megalkotni lehetetlenül lett volna. Bizony furcsa! a német költői nyelvében és műszavaiban magyar szerkezeteket használ, nekünk pedig ugyanaz, a mit sok századok bölcsesége szépet, jót, mintaszerűt alkotott, nem kell, hanem utánozzuk azokat, a kik irigyelhetnek bennünket. De a műszó-alkotás példáinak megfigyelésében még bámulatosb a magyar nyelv tündérének azon éles megkülönböztetése, hogy oly népies összetett műszókbán, melyek alkotó részekből álló tárgyat vannak hivatva kifejezni, ha a tárgy egyetlen alkotó részből áll, ezt teszi előre, s melléknévül használja, a másik szót pedig mint főnevet utána teszi, p. o. »arany-óra,« »ezüst kanál«. »tej-leves«, »tök-káposzta«, »baleves,« ha pedig két vagy több részből áll, akkor azon alkotó részt teszi elől, mely tulnyomóságban lévén, a tárgy tőle kapja a nevét, s ezt *os* *ös* s képzővel alakítja melléknévvé, p. o. »turós csusza,« »almás rétes,« »eczetes bableves«. Hát a francia tudósok mit tettek, midőn a kémiai műszavakat alkották? ugyanezen különböztetést alkalmazták, s így lettek az »acide sulphurique és sulphureux,« »a. phosphorique és phosphoreux,« mit aztán Európa tudósai is oly helyeken, hol mint nálunk, a tudományokat latinul adták elő, a megfelelő latin végzettel készségesen átvettek, a szó barbarismusával mit sem törődvén: »acidum sulphuricum és -osum.« »Acidum phosphoricum és -osum« holott ez a közösség eredetileg a francia nyelvben nem volt meg, valamiut ily általánosságban, mint a magyarban, a németben sincs, és mégis a kémiai műszavak magyarosításában nem kellett a magyar analogia, melyet a francziának, midőn a természet titkait elleste, s annak megfelelőt akart alkotni, utánoznia kellett, hanem olyas valamit gondoltak ki, a mivel midőn eredetiséget negédeltek, idétlenek lettek, így keletkezett a »kén-savany és kénessavany« helyett a »kén éleg-sav, és kén élecs-sav« stb. Legfurcsább a dologban, hogy a német, ki az ételeit a fentebbi különbség tétele nélkül egyszerűen: »Milch-, Kraut-, Paradeissuppé-nek, Butternudel-nek« nevezi el, a kémiai műszavak fordításában szükségesnek találta a francia műszavakat utánozni s »Phosphor- és Schwefel-säure-«t és »Phosphorige és Schwefelige säure«-t mond, a magyar meg azt, a mit a nyelvben mintaszerűt készen talált, magától eldobta, s menthetetlenül rosszat alkotott helyette. Innen csakis Dr. Stöchardnak Berde Áron fordította Chemia iskolája. Kolozsvár. 1849. képez kivételt mintaszerű jó magyarságával.

tartalma, de mint mondtam, nem közöltetett, pedig hogy cik-
kem tartalma határozottan olyan volt, melynek közlését a
»Nyelvőr« szempontjából is feleslegesnek találni lehetetlenség
volt, eléggé kitűnik onnan, hogy Imre S. a tőle való »Nyelvtör-
téneti tanulság«-aiban a »*la le*« (lithos), ásványtani, »*any eny*«
»*ag, eg, acs, ecs*« kémiai műszavakról szólva, nem kevesbet mond,
mint ezt: »Ha valaki a tudománybeli purismust szükségtelen-
nek vallja, s ehhez képest ama képzésmódot elítéli: értem,
de ha a purismust avagy csak az Akadémia által ujabban
elfogadott kiterjedésben is valósítani akarja és a nyelvújítást
műszók magyarításában a népies képzésmódokra akarná
szorítani: azt nem értem; érteni lehetetlennek vallom, — sőt
talán állíthatom, hogy az nem érti, mit akar.« Minthogy pe-
dig felhoztam Imre Sándornak ezen, az enyimtől eltérő néze-
tét, szükségesnek tartom reá meg is felelni. A képzők közül
a »*la le*« (a lithosból) kivételével, a többi u. m. »*acs ecs, ag eg,*
any eny« a magyarban tetteleg mind léteznek, sem nem újak,
sem nem idegenek, sőt még csak a népies használatban is sem
nem ismeretlenek, sem nem szokatlanok; szó és fogalom
közötti semmi belső szükségképeni összefüggés nincs, s az én
álláspontomból a velők képzett szavak ellen jogos kifogást
alig tehetni, de igen is tehetni az ellen, hogy a Bugáték sze-
mei előtt görög-latin képzők lebegtek, s nekik oly költött
értelmet tulajdonítottak, melylyel azok nem bírtak, s ezzel
mintegy meghamisították a szóképzést, holott erre semmi
szükség nem volt, a mi aztán azon boldogtalan elméletet is
szülte, hogy a görög *logos-t* tartván szem előtt, a tudományok
és a velük foglalkozók neveire az »*ász ész*«-t alkalmazzák, ámit-
ván magukat is, másokat is egész addig, míg az élet azon ke-
serű gunyt nem üzte velők, hogy a német vargák magukat
sértve érezvén a szellem aristokratia e különködése által, békés
forradalom útján meg tették magukat czipészekké, a haj
fodorítók pedig fodrászokká, könyvkötők könyvkötészekké,
megannyi — »*logos*«-szá magyar fordításban.

Nem kisebb ellenkezésben van az én elfoglalt álláspon-
tommal ugyancsak I. S. úr most idéztem műve következő
helye, a hol Pethéről, Földi és Diószegi-ről szólva ezt mondja:
»Ezek átlátták, s kivált utóbb Bugát és társai világosan fel-

fogták, hogy a szóval megjelölendő tárgyak sorozata végtelen, s hogy azokhoz sem kész szókat a nyelv meglevő kincséből felvenni, sem oly könnyen alkotni, mint a széptudományok, társalkodások stb. kifejezéseit, nem lehetséges. Ezek átlátták, hogy emez új dolgok megjelölésére az ősi, s kivált a közhasználatbeli *képzők* helyesen nem alkalmazhatók, más-kép szólva: népies képzésmód által a hiányzó nevek elő nem teremthetők.« I. S. urnak most idéztem helye egy nagy tévedésen alapszik, melyet megigazítani annyival inkább szükséges, mert meggyökerezése valóban nem kívánatos. A nyelvújítás körül folyamatban lévő tárgyalások ma már arra nézve teljes egyetértésre jutottak, a mit örömmel constatálhatunk, hogy egy művelt irodalmi nyelv létesítése új szavak alkotása nélkül elérhető nem volt, a nyelvújítás jogosultsága idáig el van ismerve. A tárgyalásokban felmerült akadékolások (difficultálások) tehát nem erre vonatkoznak, hanem azon visszaélésekre, melyek ennek palástja alatt elkövetettek. Azon írók között, a kik a nyelvújításban részt vettek, vannak olyanok, a kiknek az alkotásaikban követett elveik és eljárás-móljuk ellen kifogást alig tehetni, s ha alkotásaik közben minden új szavaik a mértéket nem ütik is meg mindig, ez nem elveik helyességének rovására tudandó be, hanem igen is a feladat nehézségének, melyről előre is meglehetett volna jósolni, hogy egyes embernek nem sikerülhet az annyira, hogy az utána következők rajta egyetmást igazítani valót ne találjanak. Ilyen íróknak tartom én a nyelvújítás férfiai közül: Sándor Istvánt, Décsi Sámuel, Pethe Ferenczet, Kovács Mihályt, Varga Mártont, Földit, Fazekast és Diószegit, Szent-Györgyi Józsefet, a kik egyébiránt nem állanak egyedül, s jó magyarságra nézve dicséretesen csatlakoznak hozzájuk a következők: Benkő Fer. (Magyar Minerologia, Kolozsvár 1786. 8 r.) Horváth Ádám (Magyar Psychologia, az-az lélekről való tudomány Pest, 1792. 8 r.) Segesvári J. (Derham Physico-theologiájának kitünő fordítása, Bécs 1793. 8 r.) igen találó nézeteket, és irod. történeti adatokat tartalmazó előszóval; Hunyadi Ferencz. (Keresztyény archivarius. Vác 1794. 8 r.) egy előttem ismeretlen nevű L'advocat historiai dictionariómának fordítója Komárom 1795. 8 r., Montagne Mih. kü-

lön-különbféle tárgyokról való gondolatai magyar köntösben Pozsony 1803., Pánczél Pál: (A magyar nyelvnek állapotjáról, kimiveltethetése módjairól, eszközeiről. Megjutalmazott felelet. Pest, 1828. 8 r.) Magda Pál: (Magyarországnak és a határőrző katonaság vidékeinek legujabb statist. és geogr. leírása. Pest, 1819. 8 r.) Nagy György (A kicsiny ember a társaságban. Kolozsvár, 1823.) Lánghy J. (Vizsgálódások a mindenség felett, Pest, 1728. 8 r.) Pápay Sámuel, e kitünő és igazságtalanul agyonhallgatott író, és több mások, a kik nyelvzetén derekasan meglátszik, hogy a magyar nyelvet szüknek találni azon egyszerű okból nem tudhatták, mert az ő született magyar nyelvök teljességgel nem volt szüknek mondható, a kik közül tehát egyikre sem illik I. S.-nak most idéztem két helye egyike sem. Halljuk csak mit mond Pethe a műve előszavában »A magyar nyelvben azon igyekeztem, hogy a munkát nemcsak a tudósok, hanem azok is mindenütt megértsék, a kik csupán csak magyarok.« Ismét »Három nevezetesb könyv van már magyarul olyan, melyeknek a szerzői a tisztább magyar nyelvre törekedtek. A Diószegi és Fazekas fűvész-könyve, a Kovács Kimiája és a Pethe Mathe-sisse. Mindezeket a munkákat nem szeles ifiak irták.« Valóban igaza volt. E művekben más, mint tisztán magyar képzésekkel még ott sem találkozunk, a hol a lefordítandó szót németből kellett magyarra áttenni, abstract gyökökkel való képzéseket irmagul sem találunk; a néhányszor felemlített libatopp nem az, mert benne a »*topp*« főnévül szerepel, a mint-hogy e szó Debreczen vidékén önálló szóúl él saját tudomásom szerint is, s ez iránt Révay nyomán már akkor megállapodás jött létre, melyet úgy látszik a »Nyelvör« is vall. A »*kötör*«-t nem helyeslem, mert a »*tör*« gyökér önálló főnévül tudtomra nem él, itt jogos az igazítás, de az ilyenek valóban gyérek. Különösen a Diószegi és Fazekasék fűvész-könyvére azon észrevételt bátorodom tenni, hogy miután e nemcsak nagyszerű hivatottsággal és a legdúsgazdagabb magyar nyelvnek birásával, hanem ezenkívül a legalkalmasb kifejezéseknek mind a nép nyelvből kiválogatásában, mind ujaknak kigondolásában azóta is utólérhetetlen lángeszűséggel írott mű még maig is ugy szólván illetetlenül áll, s több mint félszázad

óta él vele minden vallásfelekezeti magyar ifjuság és az összes tudós világ, — magát a rajta itt-ott tett javítás-félet, melyet Mihálka, Pólya s mások tettek, az eredeti műszavaival összehasonlítva, legalább én javításoknak nem tudom tekinteni; méltán lehet a művet a legfényesebb, legékesbben szóló bizonyoságtételnek tekinteni arra nézve, — a mit I. S. szintén kérdésbe tett, — hogy ha tudományos nyelvünk népiesen, azaz nem nyelvujítás által fejlődik, magában, legalább szándékos alkotás és »*merészség*« nélkül, csak úgy bírnánk ma művelt tudományos nyelvvel, s talán hamarább czélt értünk volna, mint nyelvujításnak Bugát-féle műszavaival; maga az így keletkezni fogott tudományos nyelv pedig olyan lett volna mint a Diószegi-Fazekasék műnyelve. Ezer szerencse, hogy, mint a tény, hogy tervbe volt véve, egyik azon korbéli egyetemi tanárunk (néhai Csasz tanár), neki nem állott e remekműnek, s ki nem szoritotta a használatból, mint ahogy kiszoritották a Bugát és társai korcs szavai előzőiknek jobb sorsra érdemes s javítás elfogadására egészen alkalmas műszavait, a minek aztán az lett a nem épen örvendetes következése, hogy az orvos- és természettudományok nyelvezete oly kirívóan más, mint akár az élet és társalgás, akár csak a többi tudományok nyelvezete, mintha csak két külön nyelvművelés gyümölcse volna.

A visszaélések nem itt kezdődnek, mert bár tudomra e férfiak szoros értelemben véve nyelvészettel nem foglalkoztak, de oly ép nyelvérzékkel bírtak, a milyennel napjainkban legkitünőbb íróink is alig bírnak, s megfejtethetlen titok marad reánk nézve, hogyan volt az lehetséges, hogy az idegen nyelveknek kimutathatólag oly teljes és alapos birtokában nyelvérzéküket minden idegen színezettől oly tisztán meg tudták őrizni? a mit azonban én a latin és görög nyelv alapos tudásából vélek kimagyarázhatni, mely minden elfogultságtól és előítélettől képes vala őket visszatartani; ugyanis e nyelveket egységnek tekintik vala, melyekhez könnyű volt németet, angolt, francziát, magyart hasonlítani, s mind tökélyeit, mind hiányait mindeniknek biztosan mérlegelni s az ítélethozatalban senki fiára nem szorulni. Azt sem szabad felednünk, hogy e férfiak életében a nyelvészeti viták még nagyban foly-

nak vala, s ha magok nem is vettek bennök közvetlenül részt, bizonyosnak látszik, hogy azokat élénk figyelemmel kísérik vala; erre látszanak mutatni Kovács M. következő szavai: »*tömény*« *congeries crystallorum super una eademque basi*. A tudós Révay nagyon helybenhagyta ezt a szót, midőn ezt vele közöltem.«

Kazinczynak fentebb a Nyelvőr után közöltem nyilatkozata mindent megváltoztatott; a nyelvészeti vitatkozások nemcsak vesztegeltek, hanem egészen kihaltak, a minthogy egész napjainkig e téren nem történt de semmi. — Horvát István és társai Révay halála után a finn-magyar rokonság felett pálczát törtek s kimondották, hogy attól nyelvművelésünkre háramolható semmi hasznót nem reménylenek, a latin nyelv, melynek birtoka által legalább a nyelvtudományi alap biztosítva volt, észrevétlenül, de annál biztosabban kivészésnek indult, míg a német nyelv mind nagyobb s nagyobb tért kezd vala elfoglalni, s a keletkező újabb irodalomban a II-ik József germanizáló uralkodása alatt növekedett, s most már nagyra nőtt újabb nemzedék által egyenesen mintanyelvnek fogadtatott el, — most tehát, mint fentebb előadám, a nyelvújítás új stádiumba lépett, melylyel a fentebb elszámláltam férfiaknak és műveiknek, annyi szorgalom és fáradságos tanulmány gyümölcsének, melyek most egyszerűen mint hasznavehetlen lom félredobattak, semmi köze. Sajnos, hogy ennek következtében nem egy nagy tehetségű tudós férfi, ki az árral uszni nem akart, néma tétlenségre kárhozott. Ezek tevékenysége tisztán magyar és tudományos, még pedig alapos tudományosságon nyugvó nyelvművelés, a következőké pedig ehhez képest csakis dilettantismus, német minták után kapkodó idegen istenimádás volt. Azon körülmény, hogy iskoláinkban az ők alkotta műszavak országszerte el vannak fogadva, semmit sem bizonyít mellettök, mert nem az élet fogadta el őket, hanem az őket alkotó tanárok parancsszava, melynek az ifjuságnak osztogatni szokott érdem-osztályok kiszolgáltatásával könnyű volt kényszer-forgalmat biztosítani, egy egész emberöltőn át; így azután csak úgy megtanulta az ifjuság, mint akármely más idegen terminológiát. Tudjuk azt is, mily nagy a szokás hatalma az embereken s mily nehéz az egyszer megszokott akár jóról, akár rosszról lemondani, leszokni.

IV.

Ideje tüzetesen elmondanom azt, a mit álláspontommal összeférhető a nyelvújítás védelmére elmondhatok, s különösen, mit tartok abban olyannak, a mit, ha nem üti is meg teljesen a mértéket, ma már a mai irodalmi nyelv veszélyeztetése nélkül bajos, sőt veszedelemmel járó volna bolygatni, s egyúttal a Nyelvőröknek tett ígéretemet is teljesítenem.

Szóba hozatott e tárgyalások folytán, s különösen Imre Sándor ur nyomatékolta a nyelvújítás védelmére az »ujítás valódi szükségzeit, aesthetikai s egyéb ösztöneit.« Hogyan lehet az aesthesist a nyelvújítás vakmerőségei védelmére hozni fel, nem értem. Szép ugyanis az, a mi egyszerűen természetes, a miből önként következik, hogy nem lehet az, a mi ettől eltérő. De vajon egyszerű és természetes volt-e a nyelvújítás fentebb érintettem proclamált elve, mely a német nyelvet tette a magyar nyelvnek követendő mintájává, s annak észjárását az elvont gyökerek veszedelmes elmélete alkalmazásával, s több hasonlókkal magyarra ugyszólván lefényképezte? Igen is, oly értelemben, mint a francia kertek a magok minden elképzelhető alakra nyirbált élőfáikkal, a hol a csudálatos van téve a szép helyére, a minthogy csakugyan a francia a merueilleux-t gyakran szokta a szépre felkiáltásként használni.

Azt nem mondom, hogy a nyelvösztön : bizonyos természettől való rátermettség és hivatás nem kívántatik meg abban, a ki azelőtt ismeretlen új fogalmakra új kifejezéseket akar alkotni; azt sem állítom, hogy a legteljesb készültségű nyelvész is szükségképen bir vele mindenkor: — de azt igenis mondom, hogy a kellő készültséget, a nyelv törvényeinek teljes ismeretét s a komoly akaratot és eltökélést, azok ellen semmi körülmények között sem véteni, még magában nem pótolja. Alkothat jót is, a nélkül, hogy tudná miért jó az, a mit alkotott; de épen úgy roszt is, a nélkül, hogy kérdőre vonatás esetében meg tudná mondani, hol a hiba? Az ily működés legjobb esetben is dilettantismus marad. Ez az írói nyelvösztön, melyről itt szó van, a mennyiben csak is a nyelv-művelésben nyilatkozik, alkalmazott nyelvérzéknek mond-

ható, s úgy viszonylik ez utóbbihoz, mint bármely tudományban az alkalmazott tan a tiszta elmélethez. A nyelvérzékert így vélem meghatározhatni: A valamely nyelvben tetteleg létező törvények és összes nyelvkincsnek ösztönszerű, vele született bírása, mely minden öntudatos megfontolás, a nyelv-egyed akár egészének, akár részeinek mérlegelése nélkül első hallomásra képes megítélni: beillik-e valamely szó avagy kifejezés annak alkatába, hozzá tartozik-e ahhoz vagy sem? — Lehet igen tökélyes is, de igen tökéletlen is, mert tisztán természet adománya, a mely a hány egyed, annyiféle, lehet egyaránt dúsgazdag avagy koldus-szegény, azért a hibázhatásnak csak úgy ki van téve mint a nyelvösztön, a mint azt eléggé tapasztalhatjuk egyiknél az egyes tájnyelvek tévedéseiben, a másiknál írók és nyelvújítók botlásain. Nyelvérzéke minden embernek van s tart mindaddig, míg valamely, a magánán úgy lehet műveltebb nyelv, melyet elsajátít s a sajátjának eltunyálásával, lenézésével állandóan azon gondolkodik, ki nem szorítja, — a mi a nyelvújításkor nagyon is gyakori dolog volt.

Az írói nyelvösztön csak is nyelvműveléssel foglalkozó embereknél: költőknél, könyvszerzőknél fordulhat elő, még pedig önként soha sem, hanem csak is egy oly erőszakos ráhatás folytán, mely a nyelvben a lehető elérhetőt, talán az előtt soha nem hallott új kifejezéseket (*carmina non prius audita*) akar felfedezni. Addig míg saját anyanyelve terén mozog, ha különben ép a nyelvérzéke, s alapos nyelvtani műveltsége sem hiányzik, a milyenek voltak magyar íróink csaknem kivétel nélkül egész a Nyelvújítás II-dik stádiumáig: a valószínűség a mellett szól, hogy nem fog rontani, avagy ha igen, csak annyiban, a mennyiben nem lehet kívánatos, hogy a nyelvnek közhasználatban lévő, s mindenki által jól értett nyelvkincse s kifejezései és mindenekfelett alakjai újak által megzavartassanak avagy épen kiszorítottassanak s talán egy kaszt-nyelv teremtsék. Mihelyt azonban erről letér és idegen nyelvek észjárásának saját anyanyelvébe átültetését akár akaratlanul akár szántszándékkal megengedhetőnek találja: a hamisítás legott kezdetét veszi s a romlás multhatatlanul be fog következni.

Nagyon érdekes az, a mint nálunk az írói ösztön ezen erőködése nyilatkozik vala.

Az írói nyelvösztön nálunk legelőször a keresztyén valás behozatalakor jelentkezik vala, midőn a meglévő, az előtt tisztán költői ős nyelvet új fogalmak kitevésére kellett alkalmazni, az ifjuság költői ábrándjairól letenni, s a férfikor köznapiságába belépni. A feladat elképzelhetőleg, kivált kezdetben annál nehezebb volt, mert az új fogalmak egész seregét kellett magyarrá áttenni, s a nyelvkincsből oly szavakat válogatni ki, melyek az előtt egészen más valamire használtak vala, s még ennek megtörténte után is huzamos időnek kellett eltelni addig, míg a nép a ráerőszakolt új fogalmakkal annyira-mennyire megbarátkozván, gondolkozni is, beszélni is kezdett rólok, s a szavak és kifejezések a rájuk adott értelménynek mindenki által megérthető hű jegyeivé kezdtek válni. A latin nyelv, melyből az áttételek egyedül történtek, tekintve e nyelvnek egybefoglaló (syntheticai) természetét, a magyarhoz viszonyítva más árja nyelveknél erre alkalmasb volt ugyan, de azért a nehéz küzdelemnek valamennyi ezen körből való nyelvemlékek egész a könyvnyomtatás feltaláltaig világos jeleit mutatják s a szolgai fordítások sokkal gyakoribbak azoknál, melyekben már némi önállósággal is találkozunk. Azért nézetem szerint a nyelvemlékek igen is jól használhatók annak megállapítására, hogy ez avagy ama szó avagy alak valamikor tetteleg létezett a nyelvben, de követendő mintáknak bármi tekintetben s bármely irányi avagy szófüzési kérdés eldöntésére alig avagy csak a legnagyobb óvatosság mellett alkalmazhatók. De azon érdemök megvan, hogy a nyelvben a keresztyén valláson nyugvó új fogalmak kifejezésére az alkalmas szavak és alakok felfedezve s megállapítatva s bennök letéve együtt találhatók. Ugyancsak a nyelvemlékekből győződünk meg azon sajnos körülményről is, hogy az írói nyelvösztön eme vajudasai között nem egy alak, mely az új fogalmak kifejezésére mulhatatlanul szükségesnek nem látszik vala, avagy a latin megfelelő alaktól annyira eltérő vala, hogy a felismerés és egyeztetés nehézséggel járt volna, elhanyagoltatott s lassan lassan észrevét-

lenül kihalt. Ilyeneknek felélesztése, a hol kimutathatólag szükség van rájuk, mindig szabad.

Megállapodott nyelvtani alakokkal s iránylyal csak is a hitújítás utáni időkben kezdünk találkozni, s e korban már, mint tudjuk, valódi s nagynevű remek íróink sem hiányznak, a kik derekasan kezelték ugyan a tollat s a magyar irány megállapodásához tetemes adalékokkal járultak, de műveik a mai irodalmi nyelvvel összehasonlítva, elavultaknak tekinthetők. Hasonlítsa össze például valaki azon kor legnagyobb írójának, Pázmány Péternek azon korban kétség nélkül jeles Kempis Tamását a korunkbeli akár a protestáns Szeremley, akár a katolikus Nogáll János fordításával s állításomnak igazat kell adnia. A mit Szarvas Gábor »A nyelvújításról« című érkezésében (5. l.) a remek magyar irány mutatványául egy ezen korbelti író művéből idéz, azt én csakugy nem tudom oly igen szépnek találni, mint nem találja vala ilyenek ugyan ő sem a »Nyelvőr« V. kötetének IX. füzetében egy ismeretes elbizakodott tudósunknak magas életkorához oly igen nem illő nyelvclését, szakított mássát a magasztalt idézetnek.

Ezen, az anya nyelvben minden ismeretes és kevesbbé ismeretes alakot és kifejezést, költők számára a természetével egyező, abból önkényt folyó s így megengedhető szabadságokat lehetőségig felfedezni vágyó törekvés azonban könnyen átcsap a megengedhetőség határán és vagy idegen nyelvekből merít és idegen észjárást honosít meg, vagy oly kifejezések támadnak, melyek egyik vagy másik rokon-nyelv szempontjából igen is helyeseknek volnának ugyan mondhatók, de már a magyar anyanyelv szempontjából a helyes nyelvérzéknek, — mely szigoruan csak a meglévőt s nem egyszersmind a lehető is helyeselheti s igyekszik az önfentartás ösztönénél fogva megőrizni, szükségképen nyelvhibáknak kell őket tartani, kivévn azon egyetlen esetet, midőn valamely, a művelt nyelvek irodalmában tetteleg létező s azokban mulhatatlanul szükséges, nem mindennapi használatu, az anyanyelv összes készletében pedig sem fel nem található, sem azt teljesen fedező egyenértékűséggel (aequivalens) nem pótolható alak vagy kifejezés kimutathatólag hiányzik, a mint ennek

nem csak nálunk hanem más, európai művelt irodalmakban, különösen a németben vannak példái.

Ha az ily átvételek öntudatosan s épen csak a szükségnek megfelelő arányban kellő óvatossággal tétetnek valamely saját nyelvéből nem pótolható kifejezés avvagy finom árnyalat (nem alak, mert új alakok behozataláról szó sem lehet) visszaadására, melyre talán a nyelv eddig képtelen volt, az átvétel egészen jogos és helyeselhető, de a józan ész azt ajánlja, hogy az átvételt azon nyelvből tegyék, melyből az legkeveseb erőszak nélkül történhetik, s a mig csak lehetséges a rokon nyelveknek mások felett elsőséget adjunk; — a mi minálunk a nyelvújítás II. stadiumában történt, abban ily okszerű elviességeknek, nemzeti önérzetességeknek annyira nincs semmi nyoma, hogy a legtöbb esetben akaratlanul is eszébe jut az embernek, hogy ancora coepit institui, currente rota, urceus exivit. *)

Mellőzvénn itt s illetőleg későbbre hagyván az idegen nyelvekből minden öntudatosság nélkül vakon tett szolgálai átvételeket, itt csak egy-két oly újítást említek meg, melyeket midőn a nyelvösztön átvett, öntudatlanul, akaratlanul a rokon nyelvekből kölcsönzött.

Ilyen a rövidítésre vágyásból az *i* melléknévképzőnek az esetraghoz adása, p. o. *a kezemben lévő kard* helyett: *a kezembeni kard*, mely igazi törökség (elimdeki kilids) mint ezt r. tag Fogarasi János úr felismerte, de nem . . . magyarság, s bizony szükségesnek sem mondható, — én azonban abban, a mit erre nézve ugyancsak Fogarasi János úr ajánlott volt, hogy csak ige határozókhöz s névutókhöz, de nem egyszeres-mind esetragokhoz is adathassék, mint szerencsés expedienstben örömet megnyugszom. — A szóbeli képzésmód egyéb-

*) Tény, hogy a nyelvújítás alatt készült szóknak egy tekintélyes részét lehet törvényesíteni csupán az által, hogy azon szó-származtatási mód, melyet az, a ki a szót csinálta, alkalmazott volt, egyszerűen elvettetik s egy más észszerűbb alkalmaztatik, a mint tette volt ezt valósággal Galgóczy Gábor: »Tévedések a nyelv körül« című művében a *jellem* szóval, melyet a *jel*-ből származtatva akadékol, ellenben a *jel*-ből helyesel; — az *elmü*-féle képzésekkel, melyeket az *elem*-ből megengedhetőknek, ellenben az *elmé*-ből származtatva helyteleneknek tart.

íránt a finnben is nemcsak hogy ismeretes, hanem egészen megszokott és szabályszerű alak (Adjectivum adessivum) mely $a = Ua$ adessivus raghoz függedő = *inen* képzővel alkottatik = *Uinen*, a honnan a neve is p. o. ajallinenen, autuallinenen, hedelmöllinen stb. (I. Lönnrot M.-nak a »finn nagy szótár«-hoz (Suomalainen ja Ruotsalainen Sanakirja) irt előszavát V. l.)

Ilyen a mit Imre S. ur mai irodalmi nyelvünk egyik éktelenségének tart, de a mit én teljességgel nem tudok annak tartani: a nekünk a finnek és lappokkal közös »leg« igehatározó képzőnk, mely legrégebbi irott nyelvemlékeinkben is előjön már, p. o. Sz. Katalin (II) prózai legendájában.

»Ottan azért nekiknek tanácsokból négy forgó kerekeket szereztete és vas firészökkel leszegezteté és élös borotvával megfizeté, kik egymás ellen *váltoslag* forognának« (270) de már a belőle »*os* *ös*« melléknévképzővel alkotott »*lag*+*os*« melléknévek tisztán finn-lappság. *)

A nyelvújítás II-ik stadiumában a nyelvösztön ez *ös* régi alakokat ismét felfedezte, s én részemről nemcsak nem tudom hibáztatni, hanem mint igen szép hangzásu és valóban sokszoros használatu és így szükséges alakokat szerencsés kiscigitőknek tartom a tudományos nyelv egy oly szükséglete pótlására, a melyre a meglevő szókészlet már tetteleg mind fel van használva, a nélkül, hogy annak minden árnyalata egészen maig is fedezve volna.

*) A *lakke*-ből magyarul: alak, módszer, nem, faj stb. az *aš* az néha ritkábban *an* képzők hozzá függedésével egy hosszabb melléknév képző *lagaš* és *lagan* támad, mely alakjára a magyar *lagos*-nak szakasztott mássa s illetőleg azonegy vele: értelménye azonban inkább a magyarszerűféle és a főnevekből melléknéveket képző *os* *ös* s képzőkének felel meg, p. o. *alek*+*lag*+*aš* = kékes szó szerint = *kék*+*leg*+*es*, *boares*+*lag*+*an* öreges szó sz. *öreg*+*leg*+*es*, *nubbe*+*lag*+*aš*, *ječča*+*lag*+*aš* másféle sz. sz. *máslagos* (Lásd I. A. Friis Lappis Grammatik. Christiania 1856. 8r. 120. l.) mind a *lagaš* mind a *lagan* képzésmód különösen érdekes azért, mert az *ollian*, *illyen*, *ollyas*, *illyes* mutató-névmások képzése velők egész biztosan magyarázható. Itt még csak azt kell tudni, hogy a lapp *g* egy közép betű a *g* és *h* között = *gh*; *ollian* tehát annyi mint a *z*-nek *l*-vé áthasonulásával *az*+*lah*+*an*, vagyis *ollian*, *illyen* a. m. ez+*leh*+*en* = *illyen*. Néha a *g* a lappban *j*-nek is hangzik, a mi az *ollian* *illyen* mutató névmások kimagyarázására még inkább kínálkozik.

E régies alakoknak egy tetteleg érzett és más valamivel alig pótolható szükséglet fedezésére való felélesztése tehát határozottan szerencsés ötletnek mondható. — Csak is a »leg« igehatározóra nézve van annyi megjegyezni valóm, hogy használata nem az, a mi az »on ön n« igehatározóké. A »lag« mindig egy rövidke mondatot pótol, melyben ha a mondatot helyreállítjuk, az ige, »mint« mód-határozóval áll együtt, p. o. *elgondolhatólag* annyi mint ez: a mint el lehet gondolni, *a bizonyítékokból láthatólag* annyit ér mint ez: — mint a bizonyítékokból láthatni, vagyis omissioval van dolgunk. Czélszerű volna tehát nagyobb szabatoság elérése végett csupán ige-névhez (jelen részesülő) függesztve használni, s minden egyéb használatát, a hol most különbség nélkül divik, megszüntetni, s illetően más melléknévből igehatározókat csakis az *on ön n ül ül* módhatározó képzőkkel alkotni. (Régi nyelvemlékekben előfordul a *szerint is*, p. o. *lélek szerint* — spiritualiter értelemben); — meghagyandónak látnám továbbá még a mostani használatból az ilyeneket, mint *barátilag* als freund, en ami, — lehetett volna erre az *ül ül* ragot is alkalmazni, hiszen még ma is mondogatjuk: »mi magyarokúl«, de miután már ez van elfogadva, kár volna bolygatni, hanem itt aztán következetességre volna szükség, hogy t. i. e használat irodalmi megállapodásnak tekintetnék, és minden előforduló esetben az egyszer megejtett megállapodáshoz mindenki alkalmazkodnék; hijába nem lehetünk elég gondosak, hogy nyelvművelésünkben egy helyes elveken nyugvó megállapodottság eléressék, s minden ingadozásnak vége szakittassék.

Ilyenek a vogul »sír«-rel alakra és értelemre nézve azonos magyar »szer« képzővel alkotott: *nagyszerű*, *kisszerű* nem épen szerencsés alkotásu ujszók a hangrendi illeszkedés törvényének mellőzésével, — melyeknek észjárása *nesír* = mi-fele szószerint: miszerű, *matsír* = milyenszerű, eléggé ki-tűnhetik.

De az eddigiek kevesbbé lehetnek feltűnők a született magyarra azon oknál fogva, mert bár gyéren, de kétségtelesen létező praecedensek, a régibb nyelvben nem hiányzanak vala; sokkalta meglepőbb azonban a nyelvösztönnek a rokon nyelvek észjárását követő azon bámulatos ténye, hogy bár

csak elvétele, még egy két oly finn képzésű szót is alkotott, melyekhez a magyarban még csak a praecedens is csaknem teljesen hiányzik vala. Ilyenek az *adoma* és »*játszma*«, melyeknek mintájául szolgálható szónak egyedül csak a Pariz Pápai-féle szótárban található »*duzma*« flatus spuma szót tudom, ezek közül az első finnül, melybe a *ma mä* egyike a legszokottabb igenév képzőknek mult részesülői, ritkábban, bár így is, főnévi értelemmel, — »*antama*« volna, a másik pedig »*leikitsemä*« volna. Hogy jutott e képzésmód az illetőknek, a kik e szavakat alkották, és a fentebbi »*duzma*« szót aligha ismerték, eszökbe, el sem tudom gondolni, s akaratlanul is a természet-tudósok azon véleménye jut eszembe, hogy némely növények magvai évszázakig is elrejlének a föld termő rétegében egész addig, míg a tenyésztést nekik lehetségessé tevő föltételek bekövetkeznek s akkor mint egy varázsütésre csak előteremnek. Tudjuk ugyanis, hogy a mai magyar nyelv oly concret értelmű fogalmakra, melyek valami egyszer való cselekvést jelentenek, az »*at et*« képzőt alkalmazza p. o. elég egy »*süitet*«-ből egy lepény, egy »*szippantat*« tubák, egy »*csipet*« só vagy paprika, egy »*lövet*« lőpor, egy »*falat*« kenyér stb. és így az ein Spiel = egy játszma volna. Az »*adoma*« szót nem helyteleníthetem, azért, mert az »*ad at*« már le van foglalva a »*datum, donnée*«-ra az »*adomány*« a donum, donatióra, és így egy harmadikra a szükség tetteleg előállott. Igen, de fentebb azt mondtam, hogy nem magyar, hanem finn képzés. Igaz, de ha jobban utánna nézünk, látni fogjuk, hogy magyar is egyszersmind. Ugyanis a »*ma me*« képző megvan az »*adoma+any*«, »*tudoma+any*«, »*tüneme+eny*«, »*cselekme+eny*«-ben, melyek csak oly továbbképzések mint, ezt az »*any eny*«-nyel eszközölt kötény, növény, szövény, sörény szavakról szölytomban alább ki fogom mutatni, a különbség a kettő közt csakis az, hogy míg ezeknél az *any eny* a részesülő jelenéhez, itt egy, a mai nyelvben már nem létező, de valamikor létezni kellett mult részesülő-féle alakhoz járult. És ez a mult részesülő-féle »*ma me*« igenév nemcsak a »*mány mény*« végzetű szavakban van meg, hanem megvan még ezenkívül a »*látoma+as*«, »*halloma+as*«, »*tudoma+as*« képzésekben is, még pedig itt csak oly tökélyesen, mint akár a finnben, akár a vogulban. — A nyelvész-

tön tehát itt egy valamikor a magyarban is élni kellett, de történelmi visszaemlékezést haladó idők óta lappangóban levő alakot élesztett fel, s azt használja a szükséghez képest. Csak még az utóbbi (hallomás, látomás) képzés-módra nézve szükséges azon bővebb felvilágosítást adnom, hogy a magyar *ás, és*-nek megfelelő aš a vogulban még maig is önálló értelemmel bíró szó, s annyit tesz mint magyar »dolog« vagy latin res a török *iş*, melyet e szerint a Nagy-Szótár is a magyar *ás és*-sel helyesen egyeztetett, így például a vogul »telem + aš« magyarul a. m. született dolog (született ás = születés) (Isus Kristus telemaše oles timil amelel = Jézus Krisztus születése ily móddal vala,) a *telem* t. i. mult részesülő, a minthogy a magyar »*adomá*«-nak valamikor szintén annak kellett lenni, szintígy a m. »*hallomás*« vogulul »*holemáš*« volna. — Erre nézve a finn *kuulema antama* minden további kétséget kizár. A magyar-vogul »*ás és*« megfelelője szintén nem hiányzik a finnben sem, csakhogy a finnben az »*asia*« = ügy, dolog szó csak is mint önálló szó fordul elő, míg a vogulban többnyire, a magyarban pedig már mint önálló szó épen nem, hanem csak mint képző szerepel, p. o. a finn *kuulemani asia* annyi mint: a hallottam dolog.

Hogy a magyarban régenten a finn-vogul *ma mä*-nek megfelelő szintílyen »*ma me*« mult részesülő értelmű igenévnél valóban létezni kellett, láthatjuk továbbá ezen, tudtomra egyetlen példából: »*szemlátomást*,« a hol megint ugyancsak a *ma me* igenévnél egy másik adverbialis továbbképzésével van dolgunk, ugyanis ennek a származtatása ez: *szem + látoma + ast*, egészen úgy mint ebben: *egyenest* ez: *egyenes + est* vagy összehúzva: *egye-nest*. Hogy pedig ez utóbbi példában csakugyan így s nem másképp áll a dolog, arra nézve legjobb felvilágosítást képes adni a *bizvást*, melynek származtatása ez: *bizva + ast*, a mint ejtik ezt s az ilyeneket maig is a palóczok.

De legkülönösből nyilatkozik vala a nyelvújítók ezen öntudatlan nyelvösztoe abban, hogy nem egy oly új szót alkottak, avagy régít elevenítették fel, melyek mind hangjokra mind értelményökre csaknem egészen finn szók, a mi bizonyára nem lehetett szándékuk az illetöknél. Ilyenek: *anyag* finnül: *aine*, *üde* f. *uude*, *lemez* f. *levy*, *szemle* f. *silmäily*,

ernyő f. varjo, *sateenvarjo* = esernyő, *csatár* soturi, *kög* kehä, *kögít* (alakít) kehä, *kör* f. kyörä; *öntudat* f. omatunto; *álnév* f. valenimmi; *kagyló* f. koteloinen, *ál-ut* f. valetie; s a Nyelvőr ajánlotta *álhalott* valhe-kuollut; *burgonya* f. peruna; *regény* esztül räkiminne a. m. beszéd, s a mi boldogult Blomstedtet zavarba ejtette, *hulla* f. kuollo, sajátképen halál; a régi magyarok, régi naptárakból láthatólag, Jodocust hívják vala Józsnak, — az újabbak egészen úgy mint a lappok, Józsefet divatosíták így: József lappul Jousa.

Ilyen ténye a nyelvösztönnek a nyelvújítás II-ik stadiuma oly igen kedvelt *vány vény* helyesben *any eny* képzőjének új szavak képzésére oly sűrű alkalmazása, (finnül *ainen äinen*) a finnhez egészen hasonló használat, mely már a régibb nyelvben is elég gyakran fordul elő. A kérdéses képzés nevezetes példái a nép nyelvében: foszlány, kötény (a Tiszántúl kötő), növevény, vagy ma összehuzással növény, finnül: kasvavainen (a finnben van matkustavainen is a. m. utas, mely magyarul betű szerint utazványnak esnék ki) lepény, lepevény h.; sövény eredetileg szövevény, később összehuzással szövény, ma pedig az *sz*-nek *s*-sé átalakultával sövény; eleven f. eläväinen; edény, jövevény, szökevény, ingovány, látvány, oltvány, televény, kelevény, járvány, halavány, tanítvány, szivárvány, vezekény (e szó Ányos Pál, Eszterházy Pálnak pécsi püspökké emeltetését ünneplő költeményében. Pest 1781, fordul elő: szomorú vezekény voltam mezeiden: vezeklő helyett.) Ezek régi szavak, s mint láthatjuk a jelen időbeli részesülőnek némi értelem-módosulással való s finn észjáratot követő továbbképzései. Magát a finn-magyar (*any eny* = *ainen äinen*) képzőt értelmére nézve legjobban hasonlíthatni össze a vogul »*har*« képzővel, mely a szóhoz függedve, egyaránt jelenthet valakit vagy valamit. Ezen képzőt aztán a nyelv tündére más nem-igenevek továbbképzésére is kiterjesztette, a savany, erény, cserény, erdény, porhany, serény, szerény, verseny, szárny szavakban; a savany ugyanis a savanyuhoz úgy viszonylik, mint a hosszú, gyönyörű stb. a hosszhoz, gyönyörhöz, *erény* és *erdény* ősrégi jó magyar szók, s feltalálhatók a Toldy Ferencz közölte Baldi olasz-magyar szó-gyűjteményében (L. Értekezések a Nyelv- és Széptudom. osztály köréből I. IX. sz.

Adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez 1870.) Azért az ezek mintájára képzett; szurony, tény, lény, talány, merény, függöny, redőny, erény s a Nyelvőr által az ormány helyébe ajánlott *orny* teljesen helyes analogián alapuló és kétségbevonhatatlanul jó szavak, különösen az *idény* sokkal jobb, mint a kétes értelmű *évad*, nyanyis az *idő*-ből az *idény* csak oly törvényszerű képzés, mint *erény* az *erő*-ből, *erdény* (bosco) az *erdő*-ből, *cserény* a *cseré*-ből, *szerény* a *szér*-ből. *) A hatány nem rossz, de *ható* sokkal jobb volna helyette. Csattány (éclat) rossz, mert a gyökérben *tt* van, és így csattány-nak kellene lenni: csattan+ó+any = csattanány s crázissal a két *n* miatt csattány, de minderre szükség nincs, ugyanis az az előtti közkeletű »csattanósság«, sőt »csattanat« is e fogalmat sokkal jobban kifejezi; — rossz a *vezény* is mert ily ige-gyökér nincs. — Az *előny* is megállhat, mert annyi mint elő+eny = elő valami, nem rosszabb a »jelenség«-nél, melylyel már Pázmánynál is találkozunk, — a »hítrány« rossz, mert raggal (hátra) ellátott szót szótőnek venni képtelenség, s az »előny-nek nem is ez, hanem »utóny« volna a megfelelője; szint így megállhat az »alany«, mert annyi mint: al+any = al valami; a »körülmény«, »bizottmány« rossz, mert *mány*, *mény* képző nincs, — hasonló hiba volt ehhez a 40-es években *vány*-t önálló szóul felélesztteni törekvése egyik publicistáknak, mert mint fentebb látók, mindkét esetben az *any eny* járul ott az = *ama* = *eme*, itt az *ó* (*v*) (a temetési beszédben: »járóv vogmuk«) részesülő igenévhez.

Ily használat-kiterjesztései egyes képzőknek minden nyelvben vannak, a mint erre a »Szenvedő alakról« szóló értekezésemben is rámutattam; az ottan említettekhez elég legyen hozzáadnom ezuttal a kicsinyítő szók *ka ke* képzőjét, melyet a nyelv tündére a részesülő jelenéhez adva eszköz-

*) Az erény, erlény, cserény, orny-hoz csatlakozik még az egészen hasonló képzésmódot követő helység nevek jókora serege, melyeknél a képzésmódot tisztán felismerhetjük a nélkül, hogy a szó értelmét ma már csak távrolól is gyaníthatnók, péld: Beke Bekény, Bere Berény, Hangony és Hangos, Hodony és Hodos, Adony, Lihény, Kászony, Kerény, Perény stb. Fentebb látók, hogy Révay a *Petlie* alkotta »tő-mény« szót helyeselte.

nevekre is széltire alkalmaz, p. o. fejőke, látóka, szívóka (mundstück), töltike, hívóka (igy hijják a galambászok a csalogató galambot, s madarászok a csalogató madarat) stb. sőt a mondóka, lepke szókban egyébre is; — — a ragnévmásokat, melyek eleinte csakis a birtoklás kifejezésére használtattak, későbben pedig az egész igeragozás erre alapított, — továbbá ama két idegen eredetű »*muszáj*« és »*szabad*« szókat, melyeket a népnyelv ma egészen úgy, mint a »*kell*«, »*lehet*«, »*fáj*« személytelen igéket, illetéknép használ, szintegy használja a Margit-legenda a »*veszteg*« (silencium) szót: »vesztegetek«, vagyis legyetek csendesen, melyekhez negyediknek a Nyelvőr 1876-dik évi folyama okt. vagyis V. 10. füzetében a »*bezzeg*«-ni járul; — a tagadó »*nem*« és »*ne*« szócskákat, melyek közül a nyelv tündére a finn *en, et, ei* és *ele*-re emlékeztetően az elsőket egyenest tagadó mondatokra, az utolsót pedig csak parancsoló módban használja és így némileg igetermészettel bírnak; — a székelyeknél divó legén-tem, *ed, e, s* a Nyelvemlékekben sem ismeretlen szintén ilyen és amazt megvilágosító alakot a Döbrentei Codex eme helyében: Másnapon kedeg, ki ez Husvét után vagyon, papok fejedelmi és farizeosok begyülének Pilátoshoz, mondván: Uram megemlekezénk, mert ez csalárd mondotta még *eleventébe*: Három nap után feltámadok. (L. Toldy Fer. Régi magyar Passió, rajzokkal 20. l.), mely alakok a mennyiben egész mondatot pótolnak s annyit érnek mint: midőn legény voltam, ál, volt, midőn még élő volt, omisióknak tekintendők s így világos, hogy a nyelv tündére az igenevekkel szokásos elbánást alkalmazta e nem-igenevekre is; — a »*zat*« képzőt, mely az ábrázat, mennyezet, fedélzet, tetőzet stb. szókból láthatólag névszókhoz is járul, ha csak azt nem vesszük fel, hogy a nyelv tündére ilyenkor elébb a főnévből igét képez belőlök, s úgy adja hozzájuk az igenévi képzőt; a mint magyarázta csakugyan Budenz is a »*szózat*« szót a tőle való: Magyar-ugor összehasonlító szótárában. — A finnben az oly különös monda-szerkezeteket, mint: *meni kalaan*, mely halászni ment helyett magyarul nem egészen visszaadhatóan: halra ment; — az éjszaki vogul nyelvjárás infinitivusának az irány- vagy czelelraggal való teljes egyezését: *mulungve jülem* = vendégül

megyek, *šunzungve* jülem = nézni megyek. Lehetne ennek példáit a végtelenig terjeszteni, de állításom igazolására ennyit is untig elégnek tartok.

Nem szeretnék félreértetni. Tökéletesen egyetértek én a Nyelvőrrel abban, hogy szóképzőink nem járulhatnak minden szótóhoz különbség nélkül, s e részben csak oly szigorú vagyok, mint a Nyelvőr szerkesztősege, — de a hol kimutathatólag maga a nyelvszokás ily használat-kiterjesztéseket engedett meg magának; az irodalmi nyelvben megszorításoknak helyét, s szükségét annyival kevesebbé látom át, mert mi sem bizonyosb annál, hogy ennek szükségei sokszorta többek, mint a mennyi a népnyelvnek lehet, különben is nem ajánlható eléggé az engedékenység lényegtelen dolgokban, — hogy annál szigorubbak lehessünk ott, a hol az engedékenység veszélylyel volna egybekötte.

De valamennyi eddig elősoroltaknál nevezeteseb példája a nyelvösztön most említettem finn-észjáratának egy másik, szintén teljesen öntudatlan azon ténye, hogy a minek valaha létezni kellését Révay a török és finn megfelelő alakokból következtetve csak gyanította, s egy-két maga képezte példában be is mutatta, a cselekvő nevét jelentő jelen részesülő igenév egy másik alakját, mielőtt annak egykoron valóban létezte legújabbban megállapítottatott volna, (L. tölem: Nyelvészkedő hajlamok a magyar népnél. Értekezések a Nyelv és Széptudomány köréből. V. 1. 1876. 18 l.) és Hunfalvy Pál: Az éjszaki osztyák nyelv 61. l. (L. Nyelvtud. közlemények XI. köt. 1875.) nem annyira felfedezte, mint a nélkül, hogy csak gyanítaná is mit művel, tetteleg alkalmazta néhány ősrégi ily fajta jó magyar szó analogiájára, a milyenek: *meny*, mely annyi mint mencej = menő; *vö*, mely a. m. vevej = vevő; *szülék*, mely szülej; *birák*, mely biraj alanyesetet feltételez; — és még: *inda*, *csusza*, *huzavona*, *hintó* és *hinta* két külön tárgyra összehuzással hintáló helyett; *hirinta*, hirintázó h.; *piszkafa* piszkáló fa h. *ürge fúrge*, melyek ürög, fürög (forog), *kerge*, *csörege*, melyek kerreg (ma kereng) csörög szótökre mutatnak vissza; *locska fecske* = locsogó fecsegő; — melyeknek mintájára képezik vala aztán a: *láta* = pupilla, *indó-ház* = induló ház, *ind-ok*

= indító ok, *löpor* megengedhető összehúzással *lövőpor* h. ; *gyümölcssoza, monda, zöngé*, stb. új szókat. Mind e szók helyes analogiákat követnek, azért tehát kifogást tenni nem lehet ellenök, ugyanis a mely képző, avagy alak természeté s értelme, ha mindjárt csakis az újabb időben tudódott ki, de biztosan és minden kétséget kizáró módon, csak oly biztosan, s jogosan lehet velök minden előforduló alkalommal élni, a mint élünk a legmegszokottabb alakokkal s képzőkkel péld. : *ás és, ság ség*, stb.-vel. Vajha a nyelvújítás II-ik stadiuma, öntudatlanságából kilépve, jókor fölismerte és lehető nagy kiterjedésben alkalmazta volna e képzőt, mely esetben ez lesz vala hivatva az összetett szók előrészeül szerepelni, s megakadályozni, hogy csak eszébe is jusson a nyelvújítás embereinek az elvont gyökerek eszeveszett elmélete.

A cselekvő és eszközneveket képezés most *vázoltam* ezen két módja, u. m. a) részesülő jelen idejének kettős *ó ü.* és *a e* alakja, b) a miről előbb vala szó, ugyanez az *any eny* képzővel intensive tovább képezve egy valamennyi mind altaji mind german népekkel közös saját észjáraton alapszik, mely a többi Európa délibb vidékeiétől különböző ottani éghajlati viszonyokban találja legjobb magyarázatát.

Hiszem, hogy nemcsak nekem, hanem a kik összehasonlító nyelvészettel foglalkoznak, másoknak is feltűnhetett azon különösség, hogy a finn és magyar nyelv egymásnak megfelelő egyező szavaiban jórészt ugyanazon betű-változások észlelhetők, mint a melyek az éjszak-germán (skandináv) és a velök közel rokon felnémet nyelvekben: a német *offen svédül öppen, aufrichtig uppriktig, schuld skuld, sprache språk, mensch meniska, schein syn, ziegel tegel, zeitig tidig, zelt tält*; ugyanis a magyar : föld finnül *pelto*, far *perä*, (a farzsába némely dunántuli vidéken maig is porzsava) *solmu* csomó, *csöpu töppy, csöpp tippu, hallani kuulla, halni kuolla, hal kala, vas vaski* (sajátlag *réz*), *repszteni (repien) revetä*. Oly szó, melyben *s* vagy *cs* jön elő, aránylag kevés van a svédben, míg a németben mindkettő elég gyakori, *e* pedig épen nincs; a finnországi finnnyelv egyiket sem ismeri, sőt ki sem is tudja mondani, a délibb orosz karjalai finn-nyelv pedig tele van velök (L. Máté evangyeliomának karjalai finn fordi-

tását. Suomi cz. folyóirat II. folyam. 4 rész 1865.) holott a nyelv egészen azoneygy; a viszony tehát ugyanaz, mely van a csángó magyar nyelv kiejtése és a magyarországi magyar nyelv kiejtése között, csak hogy megfordított arányban, ott e sziszegők nélkül a nagyobb rész van el, nálunk pedig csak a ma már jelentéktelenre apadt, s kivesző félben lévő, kisebb rész, mely ezt nyilván éjszakiabbról, a finnek szomszédságából hozta magával.

A mi a kiejtésről áll, áll egyszersmind az észjárásról is, mely e nyelvek rendszerének létet adott. Nem akarván itt a svéd nyelv rendszerét adnom, elégnék tartom megemlíteni, hogy a határozó névmutatót a svéd nyelv is az »an« ragalakjában függeszti a szótökhöz, mint ez a legtöbb altaji nyelvekben is így van; hogy genitivusban a birtokost egészen altaji észjárással »s« raggal ellátva elibe teszi a birt dolognak, a mi aztán a többes számban, mint ezt már Sajnovics is észrevette, egészen úgy esik ki mint akármelyik tisztán ragozó nyelvben p. o. herra ur, herran az ur, herrar urak, herrarnes uraknak a . . . ja; hogy a valamennyi altaji nyelvek közös sajátosságát képező, s a magyar »*ódik ödik*« belsenvedőnek megfelelő »as«-féle egyszerű szenvedő alakja a svédnek is van, ellenben a többi germán nyelvek nem ismerik; általánosak az ilyenek is, mint Pálék, Istvánék, p. o. hos grannens=szomszédéknál, igen megszokott az igeszó többes 3-ik személyének használata is, valamint az ilyenek is, mint: derék egy ember.

De mindezeknél jobban érdekelhet bennünket a skandináv nyelveknek az altaji nyelvekkel és közöttök a magyarral is egyező észjárása, hogy az ige részesülő jelene az »*ande*« elvont fogalmakat jelentő szavak képzésére is gyakran használtatik, p. o. bemödande fáradtság, bemötande találkozó, találkozás; bindande és bindning kötés, kötelező, kötelezés; kämpande ütközet stb., a mi már csak a felnémetben is merőben ismeretlen, de nem ám az a vogulban, hol a cselekvői néven kívül, melynek alakja ott is egészen úgy mint nálunk a részesülő jelen ideje, a rendelkezésünkre álló, aránylag szűkös szógyűjteményben is ilyeneket találunk mint: hančtaptep tanítvány, holp haló és holt, latelp mondó és mondás, de a *látíng* is az: Jomas kum äk látíngel olen. Jó ember egy szavu

vagy (Hunfalvy P. A vogul föld és nép. Vatacum 175. l.) maga a vogul kifejezés »egy szavu jámbor becsületes« értelemmel azért érdekes, mert még a Szalay A. 400 m. levelében ezen hely fordul elő: »mert azt hallottam régi jámboroktól hogy embernek »egy szava« volna« ; ezen a vogullal egyező ős kifejezés tehát még a XVII-ik században élt; jänimap növő és növevény stb. Ime ezen észjárást követi a magyar nyelv is a részesülő jelene-féle igenévnék vagy egyszerűen vagy *any eny* intensív képzővel megtoldva oly sűrű alkalmazásában, vagy is a magyar nyelv itt is egészen úgy mint a svéd nyelv, egy eredetileg más célra szolgáló alakot a nyelv oeconomiájához képest más, tőle meglehetősen eltérő értelményű szavak kifejezésére alkalmazott.

De azon igenév, melyről itt szó van, a részesülő jelenc, mely a magyarban úgy szólván mindazon előfordulatokban, melyekben a német nyelv a népnnyelvel egyezően a maga elvont gyökereit használja összetett szavak képzésére, egyedül van használatban, annyira meg van terhelve, hogy a mindenről bámulatos bölcs számításal kellően gondoskodni tudó nyelvtündérének annak könnyítéséről szükségképen gondoskodnia kellett, a minthogy gondoskodott is.

Ily gondoskodás volt, mint látók, a részesülő jelenének finniek észjárást követő megtoldása az intensív *any eny* képzővel, ilyen az *ály ély* képző*) s több mások, ilyenek az összetett szók, melyekben, mint látni fogjuk, az igeneveknek oly fontos és mintaszerű szabályosságú szerep jutott.

Tudva azt, hogy a nyelvben létező minden alakot s fordulatot felfedezni erőlködő öntudatlan nyelvösztön mennyi mindent fedezett fel, a mi a nyelvben megvolt ugyan, de hasz-

*) Oly *ály ély* végzetű névszó, melynek alapszava nem ige, hanem névszóból vett szótó, a mai nyelvben aránylag kevés van használatban, s nekem az »aszály«-on, »lapály«-on, »harkály«-on, »csekély«-en, »sekély«-en, »veszély«, »viszály, vetély (kedni) »puhály«-on (Szathmár megyei-tájszó: ételhez való finomabb liszt) kívül hirtelenében több nem jut eszembe, de annál több helységnév van ilyen, a milyenek: Gacsály, Hodály, Harály, (Herény, Herend,) Heredély; Kosály, Rozsály stb., melyek hogy akár igezőből származának, akár idegen kölcsönzések volnának, nem lihető.

nálaton kívül vesztegelt, a mint ezt imént eléggé kimutatám : csudálkoznom kellene, hogy nem tudta felfedezni azon kisegitők egyikét, melyet a nyelv tündére oly összetett szavakban alkalmaz, melyeknek előfele igenév, mint termés-kő, ültetés-szülő stb. ; ha nem tudnám, hogy ez azért nem történhetett, mert a nyelvújítás II-ik stadiuma jó előre kimondotta a veszedelmes elvet, hogy minden nehezebb megoldásu kérdésben, minden lehető más képzés-mód kizártával egyedül a német nyelv képzés-módjait fogadja el követendőül, és így németebb lévén a németnél, az ez irányban lehető buvázkodásnak mindjárt kezdetben még csak az utját is elzárta. — Alkalmat veszek itt összetett szavainkra egy futó pillantást tenni.

Azt már mondtam, hogy nyelvünk tündére a szóképzésben a nyelv legmegszokottabb szabályaitól soha sem tér el, s minden névvel nevezhető kivételtől irtózáttal irtózik, — s ezen elvnek kifolyása az, hogy oly mondatrész-szerkezetekben, melyeknek utórésze igenév, midőn azok a szükséghez képest összetett szavakká átalakíttatnak, az igenév (az *at et, dék, míny, mény, vány, vény* stb. képzőkkel alkotott, s igealakoknak lenni megszűnteknek tekintendő képzések kivételével) minden többi igenév u. m. az infinitivus, a részesülő mind jelene mind múltja ; az u. n. állapotjegyző, sőt az *ás és* gerundiumi alak is szabály szerint megtartja tárgyeseti vonzatát, de a szükség kívánalmához képest birtokviszony is állhat elő, magokat az így képzett összetett szavakat pedig a legtöbb előfordulathban egyaránt vehetni birtokviszonynak is, tárgyeseti vonzásnak is, p. o. időmulás, kenyértörés, szóváltás, titoktartás, tisztartó, kötélgyártó, stb. melyeket egyaránt lehet : a kenyér törése, szónak váltása, titok tartása, kötélgyártója, stb. birtokviszonyból és : kenyeret-törés, szót-váltás, titkot-tartás, tisztet-tartás, kötelet-gyártás stb. tárgyeseteből összetett szókká semlegesülteknek tekinteni, — a mint ez a legott közlendő példákból kétséghozzáférhetetlenül ki fog tűnni. E használat igen régi, s ha nyelvemlékeinkben szaporább az előfordulata különösen a tárgyesete az igenévtől való elhagyásnak, — oka az, hogy ezek nyelvezete még közelebb állott azon korhoz, — melyben még a tárgyrag »*at, et, t*« nem annyira a tárgyeset, mint inkább a máj névelő kifejlődte előtt egyszer-

rüen csak a tárgy határozott voltának megjelölésére, s esetleg tárgyesetnek is használtatott, a határozatlan tárgytól pedig egyszerűen elhagyatott.

Nyelvemlékeink e részben a régibb magyar nyelvnek igen érdekes példáit őrizték meg, vannak példák, hol a tárgyragot az igenévvel még ott is kitéve találjuk, hol ezt a mai magyar nyelv, különösen az *ás és* képzőü igenevektől egyszerűen elhagyja, avagy csak nagy-gyéren ott használja, a hol különben két-értelműség támadna, mint: *egygetértés, nagyot-hallás, újat mondás, újat huzás* stb., más igenévi alakoknál pedig, melyekben a mai nyelv kivétel nélkül kiteszi, hol elhagyja, hol kiteszi, világos jelétül annak, hogy itt egyébről mint tárgyeseti igenévvonzatról szó sem lehet. Példák az

a) *infinitivus »n i« alakjára:*

Alphorabius is felkele

És az leány' látni jöve. (Alex. sz. Kat. verses legendája. 27.)

Mikoron ez soror megyen vala az óra' meglátni. Sz. Margit l.

. . . és ötet elhiván ez keménséges csuda' látni. (Toldy F. R. P. r. 111.)

a mai nyelvben elég gyakori az ilyenekben mint: ház-tüz' nézni; halott' látni, kender' nyüni stb.

b) *a részesülő jelenére:*

Mind itt való te nagy sok jó

Légy én beszédem' hallgató. (Alex. sz. Kat. v. l. 76. l.)

Toldy F.

Ebben semmi' tudó vagyok. U. o. 112. l.

Ki ő neve'-viselőket Menyországgal elegejthet. U. o. 161 l.

Hol az nyak'vágó hely volna.

Ott az nyakvágónak szóla U. o. 195. l.

Hallá, hogy volna Geregországnak egyik tartományába egy nagy mondhatatlan és hires természettudó, és esmere mester és dottor — — — No jó dottor és természetnek tudó mestere. 210 l.

Hogy ő urokat segéllnejek mindez kegyetlenöktől és ötet gyötrőktől. Toldy F. Régi Passió rajzokkal.

a mai nyelvben: Mindenható, leánynéző, borkóstoló, papmarasztó, stb., szófogadó, istenfélő. — A mondó vagyok

c) a részesülő multjára:

És terité magát az asszonyi állatokhoz monda:

Oh mind tü fiu'-szült asszony állatok (Nádor codex.)

Kinek monda szent Ágota: nyavalyás lölke'-hagyott embör. (Sz. Ágota asszony életéről való prédikáció.)

Ezök mind hárman nagy természet' tudó bölcsek valának, s az ég forgásának tudományában igen ismeret'-vettek. (Három sz. kir. életéről való prédikáció.)

Reá gyülekezénk káptalannal és király emberével és sok jámbor nemes ember gyermekével, és régi határjárt levelekkel. (Szalay A. Négyszáz m. levél, CCCXIV. l.) Bizony nem vagyok oly magam'feledett ember. U. o. CCCXVII. l.

A mai nyelvben:

sokat járt kelt, hallott, tapasztalt ember, hitehagyott.

d) állapotjegyzőre:

— — és orcája' orcájára téve (Nádor codex. 372.)

— — — és e' mondván elindula U. o. 383.

— — — és imádság' tévén leülének 436.

— — — a hóhérok ez szó' hallván 507.

— — — és az vacsora' elvégezvén. (Toldy Fer. Régi Pass. r.)

— — — a gyermeköknek anyjok hajok' megbocsátván nagy jajgatva eleit vevék. (Toldy F. M. szentek legend.)

— — — és feje' aláhajtván, kibocsátá lelkét. Toldy F. R. P. r. 58. l.

— — — és ezenképpen az soror Agnes az ő társa' elvesztvén, az kutba beesék. Ml.

— — — és kezei' kiterjesztvén és esmég kezei' összvekucsolván és bővséges könyeket hullatván és ájtatos fászkodásokat menyországra bocsátván, némiképpen kiáltván monda Ml. 131. l.

— — — és az sok jámbor között, az mit lelke' tekintvén, valaki ad nekik, akkor chetnek. Szalay A. 400 m. levél CCLXXXVII. l.

— — — hanem csak mindenik vár iktatása' tartománostul elvégezvén, kell csak osztán az várban, kinek iktatása meglett, harmadnapot várni. CCCXII. U. o.

a mai nyelvben egészen divaton kívül.

e) a fosztóragra mint a részesülő jelene ellentétére.

— — — hogy a gonosz zsidók maga' menthetetlenek lennének (Toldy F. Debr. leg. k. Sz. Bazilius élete.)

a mai nyelvben sem példátlan az ilyenekben, mint: dologtethetlen, magával jót tehetetlen stb.

f) az »ás és« gerundiumi alakra:

— — — az szent regulát sem töré meg az silenciumot megfejtéssel. (Toldy F. Magyar szentek legend. 44. l.)

— — — azért az igazság es azt mondja, hogy az ő minket meglátogatásért hálákat adjunk. (Debr. leg. k. 49. l.)

— — — ezönképen soha jobban elég hálát ő szent felségének magát érettünk ennére megalázásáért nem adhatunk u. o. 49.

— — — Pál lón legelső pusztába lakozó az uj törvénybe — — — s a Decius császárnak a keresztyénöket háborgatása előtt. (Krisztina leg.)

— — — ez igéket mondá édös urunk Jezus a bodog sz. Barbala asszonynek halálának óráján, mikoron imádságot tett volna az ur istenhöz az ő nyakát elvágásnak előtte . . (Debr. leg. k. sz. András élete.)

— — — Én tölem ki állatom szerint szeretet vagyok, melyet megmutattam embörré lételömbé érettetök kén-szenvedésömmel és halálomval. (R. Pass. 16. l.)

— — — Mert az kenetet én testembe bocsátván, engem temetésre tötte. Régi Passio r. 4. l.

— — — te nagyobbban vétközöl gyönyörűségben, kit véssz te macskádnak farka'-törölgetésből, honnem mint Basilius püspök ily pompával járásába. (U. o. sz. Bazil élete.)

a mai nyelvben, kivéven az oly eseteket, midőn a tárgyrag elhagyása, mint fenntebb előadám, zavart szülne, egészen szokatlan; — pedig oly mondatrészszerkezetekben a hol két birtokviszony jön össze, melyeknek egyikében igenévvel van

doljunk, a milyen az itt felhozott példák közül ez: *Decius császárnak a keresztyénöket háborgatása előtt*, melyeket a mai nyelv ily tömötten, s ékesen ki se tudna tenni, a magyar nyelv e leggyengébb oldalának enyhítésére nem csak megengedhető, hanem határozottan szerencsés és kívánatos kisegítő volna, — mely egyébiránt még nem látszik egészen kiholtnak, legalább én tisztán emlékszem, hogy a 60-as évek egyikében bold. Lévay püspök egyik nevezetes és a hirlapokban is megjelent beszédében e kisegítő mód igen szerencsésen volt alkalmazva.

Egyébiránt csak nemrég olvasám egy könyvben e helyet: tömegesen tódultak egy oly társaságba, melyben olyan megható példáit látták az »egyetértésnek, szeretetnek, az egymást gyámolításnak,« a hivatáshoz, s munkakörhöz való hűségnek, munkakedvnek, és a büszke szegénységnek (Renán. Az apostolok 348. l.)

Én magam a »Kalevala«-nak tölem való fordításában mindezen alakokat a fenttebbi elmélet alapján következetesen alkalmazám s a mennyiben sokak előtt idegenül hangzának a X. runó 281. v. és XV. r. 104 verséhez irt jegyzetekben eljárásomat indokolám is.

Lássuk most az oly mondat részszerkezeteket, (összetett szavak), melyeknek előrésze az igenév. Ilyenkor csupán csak két viszonynak lehet helye, u. m. az igenév az utána következő szóval vagy semlegesített birtok-viszonyt alkot a *ja je* birtokragnak az utórésztől elhagyásával vagy egyszerűen fő- és melléknévi viszony áll elő.*)

*) Mi a semlegesített összetett birtokviszonyt illeti, utalom a tisztelt olvasót azokra, a miket a »Nyelvőr« 1873-ik évf. XI. füzetében erre nézve elmondottam, előadván, hogy a magyar nyelv két egymással kapcsolatban lévő külön birtok-viszony támadtakor úgy segít magán, hogy egyiket összetett szóvá semlegesíti és így a mi az előtt lehetetlen volt, annak tetszés szerinti ragozása most már lehetővé válik, például: ülés-terem, áldomás-pohár, élesztár, gondolkozás-, felfogás-, cselekvés-mód. Ily alakjukban aztán épen nem jár semmi nehézséggel ezen semlegesítéseket bármely más főnévvel birtok-viszonyba hozni, s az élet is így használja őket. A »Nyelvőr«-ben ugylátszik, mintegy elvül van elfogadva, hogy az ily összetételekkel lehetőségig szabályszerűen kell elbánni, de nem min-

E kettő közül az első sokkal ismeretesb lévén, semhoggy további fejtegetést igényelhetne t. i. a semlegesített bir-

dig lehet. Ugyanis maga a nyelv azon bizonyóságot szolgáltatja, hogy eredetileg még a névutók is a főnévvel, melyhez járultak, birtokviszonyt képeztek, mint ezt az ilyenekből, mint: minékutánna, annakutánna, a legnagyobb inség közepette, áldott vagy az asszonyi állatoknak közötté, kinzaték Pontius Pilátusnak alatta stb. eléggé láthatjuk, s ez addig, míg a nemzet kifejlett irodalommal nem birt, az akkori szerényebb mértékű szükségletnek elég is volt, — azóta azonban a nyelv tündére az egyszerűsítést, a *ja je* elhagyásával először a névutóknál, utóbb pedig minden gyakoribb előfordulatu birtokviszony-szerkezetnél behozta, — s tény, hogy csak félszázadot élt emberek emlékezetére is az élet a régibb használattól eltért, p. o. *vármegyje háza, szegények háza*, stb. helyett ma a nyelvszokás: *vármegyeház-at, szegény-házat* mond. — A mit én a »Szenvedő alakról« tartott értekezésemben még határozottan visszaélésnek állítottam, például hozván fel azt, a mit azon időtájban született magyar embertől állítottam: »becsület-szentségemre« e. h. becsületem szentségére, kevesebb tartom ugyan szépnek, mint az oly sokat mondó utóbbi szabályszerű használatot, — de ma már hibának tartani nem tudom, mert ez is csak oly semlegesítés, mint a többi. Lehetne talán a szabályt úgy alakítani, hogy szükség nélkül ne tegyük, hanem éljünk az ily birtokviszonyban álló szavakkal is szabály szerint a *ja je* rag kitételével, de ha a szükség szorit, azt a mire az élet maga mutatott utat, kövessük, mert más mód annyira nincs, hogy ha ezt nem tesszük, le kell mondanunk arról, hogy ott, a hol más művelt nyelvek nagy könnyen kitudnak tenni valamit, mi is akadálytalanul kitehessük. Egyébiránt ezen, a birtokviszonynak összetett szókká való semlegesítése nyelvünkben oly régi, hogy kimutathatólag egész a honfoglalás előtti időkbe felér e szokás. Ugyanis a *fi*-val képzett vezetéknévekről, p. o. *Abafi, Péterfi, Pálfi*, továbbá *urfi, királyfi, királykisasszony* stb. mindenki tudja, hogy nagy régiségek, s valamennyi áltáji népeknek sajátjai, (a Toldy Fer. kiadta Magyar szentek legendáiban még ilyen hely is fordul elő: Az időben mikoron Krisztus *urfiu* születetnek utánna irnának ezer kétszáz tiz avagy közel hozzá esztendőben.) Lépen ily régiség a *nének* használata egészen úgy mint a *vogulban*, melyben e semlegesítések jóval szokottabbak a másféle (magyaros) birtokviszonynál péld. Dávid ponstestá Salamonne Urija nenel — Dávid nemzé Salamont Urij nétől (Máté evangy. I. 6. Nag een Christos totempüv = te vagy-e Krisztus istenfi. E semlegesítéseknek két oka van, melyek által azok szükségképen feltételezve vannak, u. m. a) a tárgyi ige-ragozás, mely mellett igen sokszor előfordulhat azon eset, hogy a határozatlan (alanyi) alak határozott tárggyal jár, p. o. egész nap roszul voltam, s csak egy csirke szárnyát fogyaszték el e. h. egy csirke-szárnyat. b) az átható igenév tárgy-vonzata p. o. Silenciomot fejtés, e. h. Silenciom fejtés.

tokviszony, — csakis a másodikhoz akarok hozzá szólni, melyről imént azt mondtam, hogy a nyelvújításnak nem sikerült felfedezni s melynek ha újabb időben fordult is elő egy-két öntudatosan képzett új szó példája (Budenz használja vala *nomen actoris* és *nomen actira* igen helyesen a maga alkotta cselekvőnév és cselekvés-név műszókat) a dolog mivelta még eddig megvitatva s kimutatva nincs.

Midőn az összetett szó előfele a részesülő jelene avagy multja p. o. abárló villa, dagasztó tekenő, lett dolog, öntött vas, mártott gyertya stb. talán mondanom sem kell, hogy az csak oly melléknévi szerep, mint akármely más, de elég gyakran előfordul azon eset is, hogy az összetett szó előfelül a nyelv tündére melléknévi viszonyt az *ás és* igenevet alkalmazza, például: szokás-mondás, termés-kő, termés-arany (e helyett is termék-aranyat mondogatnak már némely újítók, nem rosszul, de szükség nélkül és a közszokástól eltérően) forrás-víz, irtás-föld, fejelés-csizma, vonás-forint, írás-nyelv, cselekvés-név, cselekvő-név (ily esetben tisztább értelem végett az összetétel előfelé az *i* képzőt bátran hozzáfűgeszthetjük) ültetés-szőlő. — Mely palánta szőlőnek szomszédja napkeletről Kutassy György ültetés-szőlője. (Nyelvtud. Közl. VI. O. 345 l.) forrasztás-vas. Ha az vas töremlik, avagy forrasztás-vasból csinálják, tartozik adni 3 dénárt. (Századok IV. évf. 4 füzet. Maramoros-Szigeth városa statútuma 1569-ről. Másolás-harmadlás-lőre: Lőre csináltatásban ilyen rend tartassék: Minden két hordó bor után jó elő-lőre könnyen lesz egy hordóval, harmadlás lőre pedig 3 hordó után egy hordóval. U. o. V. évf. 4 füzet. Tököly Imre a »kurucz király« mint gazda.

Az *ás és*-sel képzett igenevek nem állanak egyedül oly előfordulatokban, melyekben azok az összetett szóban mint annak előrésze a velök álló szókkal való viszonyukban melléknévül állanak, ugyanis bármely két kötés nélkül (conjunctio) együtt álló főnév eltérően a latin nyelvtan azon szabályától: hogy ha két főnév összekerül a mondatban kötés (conjunctio) nélkül, az egyik genitivus lesz; — a magyarban vagy birtok-viszonyt, vagy fő- és melléknévi viszonyt létesítenek. Mint mondtam, e szabály bármely ily előfordulatban álló két

főnévre egyaránt kiterjed, azonban a nyelv céljailhoz képest sokkal számosabak azon esetek, melyekben e célra igenevek használtatnak, még pedig nem csupán az *ás és*-vel képzettek, hanem elég gyakran a *dék* és *mány mány*-vel képzettek is például : tejföl, tej-sűrű, liszt-láng, dologidő, ezek semlegesített birtokviszonyok ; bizonyhit, s a gyerekkorombeli esküvésmód : bizony isten, melyet latinul így mondogattunk : verissime Deus, épkézláb-ember, lángész, színbor, kölcsön-kenyér, kölcsön-szó, messze-föld, bokor-kulcs, derék-had, tartalék-sereg, vezetéklő, vezetéknév, takarmány-növény, nyeremény-sorsjegy, szemérem-test stb., ezek fő- és mellék-névi viszonyok. — A most előadtam nyelvtűnetet egyébiránt így is lehet alakba önteni : A főnév a magyarban a közvetlen előtte álló bármely beszédrészt a szükséghez képest vagy egyszerűen melléknévnek tekinti, s úgy bánik el vele, vagy ha főnév, és a beszélő célja úgy hozza magával, birtokviszony támad, p. o. fáj-virág, magva-váló szilva, agyafurt, feje-fordult, talpa-nyaló, ágról szakadt, tagba-szakadt, isten-adta, ördög-teremtette, kutya-fogantotta, nagy-ehető ember, jóra való ember, bornem-issza ember, felemás keztyű, szavahihető, alkotmányhive ember, hozzáfoghatlan jelesség, helyre legény, szófia beszéd, fiókgalamb, térjmeg utca, nemszeretem dolog, szemfűl gyerek, lelke anyám stb. húsvét, diófa, méhkas stb.

Nekünk olyan szóképzéseink, melyekben az összetétel előfelül elegendő a szó gyökere, mint a görög : logographos, monotonia, a latin : plebiscitum, versicolor, frugifer, a francia : couvrepot, porte-monnaie, a német steh-pult, schreibtisch stb. nincsenek ; valamennyi összetett szavaink rendes vonzattal járnak, vagy egyszerű, illetőleg semlegesített birtokviszonyok, vagy igenevekkel való összetételben birtokviszonyi avagy tárgyeseti-viszonyok ; ezekhez csatlakozik harmadiknak a melléknévvel kiegészített, eredetileg főnév *ú ü* avagy *os ös s* raggal melléknévvé alakítva. E három képzés-mód valamennyi összetételeinket kimeríti a nélkül, hogy szükségünk volna az összetett szavak elméletéért a német írók ily tárgy műveit keretnek elfogadni, s magyar képzésű példákkal teletömve, magyar művek gyanánt szerepeltetni.

Ezekhez még az ikerképzések csatlakoznak , végre az

oly szerkezetek, midőn a főnév az előtte álló akár mondatrész, akár egész mondatot melléknévvé alakítja át.

Az eddigiekből önként következik, hogy a magyar nyelvnek szoros értelemben vett összetett szavai nincsenek, — tágabb értelemben azonban igenis vannak és pedig nemcsak az elszámlált képzésnemek, hanem mindaz a mit a tudomány a maga céljaihoz képest ilyeneknek tud; a mi tehát a magyarban ezeket pótolja, mind az ilyenek tekintendő, ha mindjárt képzésük módja a nyelv szokott szabályaitól semmiben sem tér is el.

Szintazonkép nyelvünk nem ismert eredetileg olyan képzéseket sem, a melyekben az összetétel előrésze minden viszony avagy vonzat nélkül áll a másik előtt, ma már ilyen a német nyelv erős ráhatása folytán elég sok van, p. o. zsebóra, zsebszótár, zsebkendő (gyerekkoromban még zsebbeli) szobalyány (Erdélyben és a határos megyékben maig »belső«) műnyelv, tankönyv stb. kiirtásukra ma már alig gondolhatunk, s ez nem is oly nagy baj, minthogy a nyelv belsejét nem támadják meg, s így petrefactumoknak tekintendők.

A magyar nyelv e nagy elvével nagymértékben ellenkezik az »ön« személyes névmásnak a) a »maga« helyett összetett szavak előrészeül, b) megtisztelő szöcskával való alkalmazása, ugyanis míg a »maga« az összetétel előrészeül alkalmazva, szükségképen vagy birtokviszonyt vagy egy lényegben tárgyeset- és birtok-viszonynak egyaránt vehető szerkezetet képezett, addig az »ön« ilyesmit teljességgel nem alkot. Hogy a »maga«-val képezett szerkesztések világosb, tisztább értelműek, mint az »ön«-nel képezett germanismusok, annak bizonyítására elég felhoznom, hogy azon bámulatos világosság, melylyel a francia nyelv a németet meghaladja, épen abban leli magyarázatát, hogy e nyelvben szintén csakugy nem találkozunk, avagy elenyészőn csekély számban ily viszonyítás nélküli összetételekkel, mint akár a latinban, akár az ezelőtti magyar nyelvben, sőt a népnelvben még maig sem. — Az »ön« megtisztelő szöcskát pedig azért helytelenitem, mert ez meg, ha főnév elé kerül, igen sokszor bosszantó kétértelműséget szül; — mindkettő nagyban gátolja azon szabály alkalmazását, hogy a személyragos névmások előtt a szerint, a

mint, 1. 2. 3. személy előtt állanak, »en«, »ten«, »ön«, »min« »tin«, »ön« alakban kell őket alkalmazni, p. o. az én öntudatom tisztasága, a te önmentséged stb.

Igy állván a dolog, megvallom, hogy én a nyelvöztönt akár nem létezőnek, akár semmibe sem veendőnek tartani nem tudom; korlátolni igen is kell, s mindennek fölött szükséges, hogy helyes nyelvtani elvek által fékeztessék, — de másrésről e nélkül valami újat kitalálni, avagy épen teremteni lehetetlenség; hanem abban a »Nyelvőr«-rel teljesen egyet értek, hogy mert mint kifejtém, nem egyéb mint alkalmazott nyelvérzék, vagyis irodalommal foglalkozó emberek művelt nyelvérzéke: mulhatatlanul szükséges, hogy magatudatos legyen, s e tudatosság a nyelvnek mind egészére, mind részeire egyaránt kiterjedő legyen. A népet az ő egyszerű szükségéhez mért szóalkotásaiban megőrzi a hibázhatástól saját nyelvérzéke, de az írástudó, kivált több nyelvű művelt ember nyelvérzékét csak a magatudatosság képes megőrizni az elkorcsosodástól, s különösen nem szabad felednie, hogy mindig adott esettel van dolga, s feladatát csakis azon eszközökkel szabad és lehet megoldania, melyek magából az anyanyelvből kitelnek, kölcsönzéseket tennie annyira nem szabad, hogy ilyeseket még rokon-nyelvekből sem érezheti magát jogosítva átvenni, valamely idegen kifejezés pótlására, melynek visszaadása módja látszólag nincs meg a nyelvben, valóssággal pedig úgy lehet: csakis neki nem jutott eszébe a mi nyelvújítás II-ik stádiumában vajmi gyakori eset volt. Az összes, a mit e részben tehet, annyi, hogy ha valamely nehéz visszaadásu idegen alaknak az előtt kimutathatóan nem fordult elő megfelelője, avagy teljesen fedező egyenértékűsége, széttekint a rokon nyelvekben, s igyekszik megfigyelni, hogyan teszik ki azok azt a mit ő keres, s megtalálván, az anyanyelv saját eszközeivel igyekszik kitenni. A rokon nyelvek felvilágosításai nélkül valamint itt, ugy másutt sem lehet el, ugyanis kutatásai közben a tudás biztosságát a csalatkozhatás ellenében egyedül ez adja meg, e nélkül soha sem tudhatja biztosan: megtalálta-e a keresett igazságot avagy csalfa káprázat által hagyta magát elvakíttatni. A rokon nyelvnek pedig nem elég csupán alakaival futólagosan megismerkednie, ha-

nem szükséges ennek egész egyediségét magába annyira felvennie, hogy szöveget is olvashasson rajta, mert a legtökélyesbbeknek hitt nyelvtanoknál is vajmi gyakran megesik, hogy igen lényeges dolgok is a tollban maradnak. Ezek ismerete nélkül lehet az apáról fiura öröklő nyelvtanoknak olyan a milyen magyarázója, az újabb fölfedezéseknek (nálunk az összehasonlító nyelvészet vivmányainak) ha szellemökbe hatni képes, tolmácsolja s terjesztője, talán új alakba öntője, de magát a tudományt e nélkül előre vinni nem fogja, mint ilyenek a napirenden lévő nyelvészeti vitákhoz való hozzászólás — akármit mondjanak is azok, a kik hasonlóan a magasan függő érett szőlőfűrtöt elérni képtelen, s e miatt azt savanyúnak találó rókához, még napjainkben sem szűnnek meg az összehasonlító nyelvészetet saját szégyenökkel ócsárolni — mindig kockáztatással jár reá nézve; ugyanis, ha állításai, melyeket, úgy lehet megdönthetetlen igazságoknak tart, de a melyeket ellenfele az összehasonlító nyelvész olyanoknak nem tud elfogadni, avagy épen tévedéseknek lát, megtámadtatnak: ellenfele ama tökélyesb fegyverekkel küzdvén ellene, előreláthatólag ő lesz a vesztes fél. Nem ok nélkül szólok így, mert a mire én a »Finn költészetéről« stb. czimű értekezésemben az összehasonlító nyelvészet hasznairól szólva figyelemztetém a tisztt. közönséget, hogy nyelvészeti küzdelmeinkben egyetértésre jutásról szó sem lehet mindaddig, míg a vitázó felek tanulmányai annyira egyenlők nem lesznek, hogy legalább az elvekre nézve nem lesz közöttük eltérés: — alig hogy megszületett a »Nyelvőr« és kezdettek meg nyelvünk vitás kérdései körül a behatóbb tüzetes tanulmányok és az ettől elválhatatlan vitatkozások, legott bekövetkezett, s mindannak ellenére, hogy az ellenfél részéről a közeledési szándok határozottan nyilvánított, a mint a dolgok jelenben állanak, az egyezésre jutásra hiányzik minden kilátás.

V.

Azok, a kik neveltetésöket a 48 előtti korszakban vették, emlékezhetnek még a közmondásszerűt: Helmezczy szavaink elmetszi-féle csufolódásra, melyben a nagy közönségnek, a nyelvújítás szerfeletti szó-csonkázásától való idegenkedése van elég élesen kifejezve, s tény, hogy ugyanazon nagy közönség, mely a nyelvújítás I-ső stádiuma férfiai föllépését nemcsak helyeselte, hanem pártfogásával is annyira gyámolította, hogy ez által bátorítva, oly művek jelenhettek meg magyar nyelven, a milyeneknek nagy terjedelmüket, vaskosságukat tekintve akár még napjainkban is gyéren akadnak akár kiadói akár vevői; e ténykedést nemcsak gyanus szemmel nézte, hanem határozottan rosszallotta is, s nem hiányzottak keserű felszólalások sem, még pedig azok részéről, a kik mások fölött kitünő nyelvérzékkel is, s éles egészséges észszel is egyaránt meg voltak áldva, a milyenek voltak:

P. Thewrewk József: Velencei szappana az új magyarok számára 1834. Vidovics-tól: A m. neologia rostállgatatása Pesten 1826.; Lovász Imrének a megfigyelésre még ma is teljes mértékben, s annyival érdekesebb ily című műve: A magyar nyelvújítás hibái, mert maga is orvos doktor lévén, bírálatában illetékesnek érezte magát ítéletét azon a téren is hallatni, a hol a magyar nyelvújítás botlásai netovábbjokat érik vala el; a kiről már fenntebb emlékeztem Galgóczi Istvánnak kevesebb értékes műve; a Mondolat szerzője, s több mások, de szavaik a pusztában kiáltó szavakép elhangzottak. Nem hiányzanak vala olyanok is, a kik az új irányt határozottan rosszallották ugyan, de akár népszerűségök feltétele akár a nyelvészeti viták, s nehezen kikerülhető irodalmi tollharczoktól való irtózat miatt vonakodtak a kérdéshez annak idején hozzászólni, a milyenek voltak a Révay tanítványa s elvei állhatatos követője: Horvát István, kinek akadémiai taggá megválasztatását el nem fogadása más okból alig magyarázható ki, és Frank Ignác egyetemi jogtanár, ki utóbb »A Közigazság törvénye Magyarhonban Budán 1845. 8 r.« című művének végén, ugyancsak e művében követett irálya igazolására a nyelvújítás ellen felszólalt ugyan, mint ezt »Az

ik-es igékről« szóló értekezésemben ismerttettem volt, de mivel a nyelvújítás a Révay fölléptével azonosítja vala magát, egyenesen Révay ellenesének vallá magát: nézetei fölött az irodalom egyszerűen napirendre tért. Különösen bosszantja vala a magyar közönséget az »elvont gyökök« vad elmélete, s a magyar szavaknak ennek alapján való menthetetlen csonkítása.

Ez a kérdés napjainkban eléggé meg van már vitatva, s az így képzett, kivált összetett szók tarthatatlansága elismerve, hozzászólani tehát felesleges volna. De itt önként merül fel azon kérdés: hogy miután valamint minden ragozó nyelvben, úgy a magyarban is a szavak szóképzés és ragozás közben egész a bosszantásig 5—, 7—, egész 9 szótagig is meghosszabbodhatnak, úgy, hogy kivált a tudomány- és művészet nyelvében, hol lehetőségig rövid és könnyen használható műszavakra van szükség, valamint a költői nyelvben is nem kis alkalmatlanságot s nehézséget okozhatnak, úgy hogy tudósok, művészek, költők, az ily hosszú szókból álló nyelvet szükségképen nehézkesnek fognák találni: épenséggel nem állhatott-e tehát jogában a nyelvújításnak ott, a hol szükségesnek látszik vala, rövidítéseket tenni? A felelet erre az, hogy igenis jogában állott, s lehetett volna is ily rövidítéseket tenni, de nem ott s úgy, a mint a nyelvújítás II-ik stádiuma emberei teszik vala, kik mindazon rövidítéseket, melyeket tettek, erőszakos módon s a nyelv törvényei mellőztével hajták végre, s tény, hogy nem egyszer valóságos zavart idéztek elő, a milyen volt, hogy egyebet ne említsek, az: asszony *domina* szónak a rövidebb *nő* érdekében az az előtti méltóságos és sokat jelentő értelméből való kivetkőztetése, s a nyelvből csaknem egészen való kiküszöbölése; az *idő* és *kor* szók értelmének szabatosítása helyett, azoknak teljes összezavarása; a német *blatt* utánzásául az azelőtti *levél* és *oldal* helyett a csakis zavart okozó *lap* szó importálása s több ilyenek, a mi ott, a hol az alaposb tanulmányokon nyugvó nyelvművelés egyszerűen elejtettet, s helyette a több nyelvet beszélőknél nagyon is ingatag s egészen megbízhatlan nyelvérzék fogadtatott el nyelvművelési alapul, követendő mintául pedig egyszerűen s korlátolatlan utánzási szabadsággal a német nyelv, nem is lehetett máskép.

Én fentebb a műnyelvről szólva a műnyelvet a maga műszavaival és a költői nyelvet a maga költői kifejezéseivel állítám olyannak, melyekben a nyelv a fejlettség legmagasb fokát kell hogy elérje s annak mintegy kivirágzását képezze, mondám azt is, hogy a műszó-alkotás elemei a nép nyelvében mindig meg vannak s csak akarni kell, s kellő tudományos készültséggel hozzá látni, könnyen meg is figyelhetők; ime ugyanitt szokott a nyelv tündére a szükséges rövidítések-ről is gondoskodni.

A mennyire nekem megfigyelnem sikerült, a magyar szók rövidítésének két oly módja van, melyet a nép nyelvében bár ritkán, s csak itt-ott elvétve találunk, de ezek csakugyan léteznek s előfordulásaik is elég biztosan megfigyelhetők:

Ezek elseje a szó gyökere, melyet ha a nyelvújítás II-ik stádiuma mindig úgy alkalmazott volna, mint néha tette, hogy t. i. ott, a hol a szók a nyelv szokott segédeszközeivel, u. m. képzőkkel és ragokkal szükségesen kívül túl vannak terhelve; a szó gyökeréről ezeket lefejtve, az így nyert gyökeret használta volna névszóul: az ellen helyesen kifogást tenni alig lehetett volna, kivált ott, a hol, mint »Nyelvészkedő hajlamok a magyar népnél« című értekezésemben kimutattam volt, azon okok, melyek a régibb hosszú alakot ajánlják vala, ma már a nyelv nagyobb és más irányban való fejlettsége következtében elestek, például hozván fel a: gyönyörű, gömbölyű, domboru, hosszú stb. szóképzéseket, melyekhez hasonló szókat a nyelv szokás, mióta a mai képzésmód, mely az *ú ü* melléknévképzőt mindig és egyedül csak a melléknévvel kiegészített főnévhez szokta adni, p. o. nagy tekintetű, irgalmas szívű stb. ma már nem képez többé, következőleg az *ú ü* képző tőlük elhagyatván, az így nyert gyökérszók helyes rövidítéseknek tarthatók. Ehhez most még (mindazonáltal a nélkül, hogy annyira menni akarnék, mint például az angolok, kik a *cabriolet*-et *cab'*-bá, a *memorialet* pedig *mem*-mé, *omnibusz*-t, *busz*-szá rövidítették, a minék a Bugát-féle betvegyes állapot, hörg-hurut, takár, hugyszor, s az újabb: törlap töréslap, kérgöntetű, kerék, horderő, hallideg, látideg, hallás-, látásideg helyett s több ily természetellen való rövidítések, valamint a legújabb, jelenleg még divó kémiai sza-

vak és kifejezések, mint: halvsavas-haméleg = chlorkali, kónkova folsav stb. szakasztott mássai) a nép nyelvéből mutatok fel egy-két adatot, melyekből kitűnik, hogy maga a nép is él ily rövidítésekkel, ilyenek: katekizmus helyett: káté, békesség helyett: béke, péld: hagy békét annak a gyerekeknek; birkózás helyett: birok, péld: birokra mentek, hosszúság h. hossz, péld: se hossza se vége, perzselés h. perzs péld: perzs szagot érzek, választó h. válasz, péld: válasz-ut (népies), toppantás h. topp péld: innen ugyan egy toppot sem mégysz, babrálás h. babra péld: sok babrával jár, lobbanás h. lobb péld: lobbot vetett; veszedelem helyett vész (és veszély), kanyarulat h. kanyar, péld: a folyó kanyara, (népies), hála'dás h. hála; czikkely h. czikk; fajta h. faj; kortyantás h. korty; tájék h. táj; pótlék h. pót (Gyarmathynál). — A hol a nyelvújítás ennél tovább nem ment, én békét hagynék az ily rövidítéseknek, azért szerintem a hossz, gömböly, dombor, csavar, gyönyör, emlék, érdek, s több ilyenek bizvást megállhatnak továbbra is, kivált a hol kétértelműséget nem okoznak, a milyen volt például a *szor* egyaránt szerencsétlenül használva a *hugyszor*-ban és kétszeresen hibásan a *szorzás*-ban, melyben valamint a *hűdés*-ben is képző van gyöker gyanánt elfogadva, az ilyeneket mondanom sem kell talán, lehetőségig kerülni kell, a mint erre már »Nyelvészkedő hajlamok a magyar népnél« című értekezésemben is rámutattam, figyelmeztetvén nyelvművelésünket a magyar nyelv e kényes oldalára, melyet a nyelvújítás II-ik stadiuma teljességgel nem tudván felismerni, ellene nem egy ízben botrányosan vét vala.

A másik, egy nyelvünk hangtani törvényeiből önként folyó mód: az összehuzás, mely szerint némely mássalhangzó bötüket szeret nyelvünk a szó derekán kihagyni, mint erre a most említett értekezésemben szintén rámutattam, s most, mivel tárgyamra szigoruan rá tartozik, szükségesnek tartom t. hallgatóim emlékezetében feleleveníteni. E bötük a következők: *d, t, z, g, gy, k, l, ly, v*, például *t'om* tudom h., *vihedd* viheted h., *lád* látod h. *ütte* ütötte h. *üst* ezüst h., *kelmed* és *ked* kegyelmed h. (az utóbbinak tehát a török *kendi*-vel semmi köze); *józs* javas h., *teins* tekintetes h., *oan* olyan h., *első* előlső h. (mint hátulsó, a *hátsó* tehát nyilván hibás képzés,)

már csak azon oknál fogva is, mert a *ts* nemcsak a magyarban, hanem talán a világ valamennyi ismeretes nyelvében *cs* hangot ád; *vout* volt h. *kéne* kellene h.; *meik* melyik h.; *mék* megyek h.; *ött tött* evett tevett h.; *hün vün lön* hive vive leve h.; *há* hová h.; *tán* talán h.; *hintó* hintáló h.; *tiló* tiloló h. *sajtó* sajtoló h.; *inda* induló h.; *csuszka* csuszkáló h.; *irka* irkáló h.; *firka* firkáló h.; *piszka* piszkáló h.; *képzet* képzelet h.; *korcsolya* korcsolyázó h.; tárnok tavárnok h.; *növény* növevény h.; sövény szövevény h.; *vő* vevő (vevej), *meny* menő (menej) h.; *van* vagyon h.; *előte* előtevő h.; és a kisedektől származó, maguk alkotta kedves *dedó*, *dedósbácsi* kisededővő, kisededővősbácsi h. valóban vétek volna elvenni akarni tőlök e maguk alkotta szép szót, avagy csak zavarni is őket érette, nincs nagyobb nyelvész mint a beszélni tanuló kised gyermek. *) Azért én az államot álladalom helyett, bizalmat bizodalom h., tény-t vény-t tevény, vevény h.; lő-port lövőpor h.; indóházat induló ház h.; helyes rövidítéseknek, a járdát *járdalni* (járdaló) igéből származtatva, vagy is az ezt alkotóktól különböző származtatás alapján kimenthetőnek tartom. A *közvetlen* ellen sincs kifogásom, de mind ez összehuzásoknál a hajtott hangjelt (accent circumflex) elengedhetlennek látnám. A *lég* szónak leveg része szintén igazolva volna, kevesebb az *ö* elhagyása, de ha a levegő szóhoz az *ég* szót is hozzáadjuk, akkor a *lég* egészen igazolva van. Igen, de levegő *ég* nem egészen az, többet mond, mint a mennyire itt szükség van. Meglehet, de mint fentebb látók, szó és fogalom között semmi

*) Szerencsés vagyok egyik fiatal nyelvészünk, az új nemzedék egyik legalaposabb készültségű tehetségének, egyik leggondolkozóbb fejének személyes barátságával kérkedni. Ezt az *ég* ez előtt néhány évvel atyai örömben részesítvén, egy hasonlíthatlan kedvességű csevegő leány gyermekkel áldotta meg. A mint a gyermek gagyogni kezdett, édes atyját meglepték a gyermek erőködési a nyelv alakoknak következtetés útján való eltalálásában s az óta gondosan naplót vezet s minden fölmerülő jelenséget, új mozzanatot hűségesen följegyez, hogy majd ha az idő elérkezik, az így összegyűjtött adatok felett tanulmányt tegyen, és majdan a nagy közönség előtt beszámolhasson az előre láthatólag igen érdekes eredménnyel. Nincs gyerek, a kin e tanulmányt tenni ne lehetne, hanem az atyák hiányzanak, a kik az ilyesminek feljegyzéséből élvezet, gyönyört tudnának meríteni.

belső összefüggés nincs, láthatjuk ezt a latin *axungia porci-*ből, mely betű szerint annyi, mint *szekérkenőcs*, és még is ha az orvos a vény-en valamely ír alkotó részül ezt rendel, egyik orvos-szerésznek sem fog eszébe jutni *disznózsir* helyett *szekérkenőcsöt* venni az írhoz. Azért mint igen megszokott és a nagy közönségnek édes övévé vált szó bizvást megmaradhat. Ily tekintet alá esik az *ind-ok* is *) *Bánóczi. A »Nyelvőr«* VI. köt. 1 füzetében »A bölcsélet magyar nyelv«-ről czimű cikkében helyesli vala a »*könnyelmű*« uj szót, hogy képzéséhez sok kifogás férhet, az bizonyos, de ha törvényesíteni érdekében állónak látja a tudomány, törvényesítésének szintén egyedül ez lehet a módja.

Elisió a magyar nyelvben, melyben minden viszonyítás a szó végén ragokkal eszközöltetik, s minden szótagot, különösen az elsőt és utolsót, lehetőségig tisztán s érthetően ki kell mondani, nincs s nem is lehet; a *crasis*nak vannak gyér nyomai, a mint ezt *Lőrincz Károly* ur a »*Nyelvőr*« 1873-ki évfolyama VII. füzetében kimutatta, például hozván fel ezeket: *Mest'uram, bir'uram, Imr'uram, Pétern'asszony, ifi'legény, ifi'lyány*, melyekhez hozzátehetjük még nagyobb világosság okáért ezeket: *aszszony'ám, gazd'asszony, jámbor=jó ember, némbor=nő ember stb.* a honnan kitetszik, hogy ennek is tehát többnyire csak ott van helye, a hol az összetett szó előfelének végszótága egészen azon egy az utófelének első szótagával, és így *dissimilatió*nak van helye, melynek hogy a magyarban is van némi szerepe, *boldogult Riedl Szende »Az ik-es igékről«* irt értekezésében kimutatta. Egyébiránt itt lehetne tenni némi *concessió*t oly szavakra nézve, melyeknek előfele *igenév* (részestülő jelene), úgy, hogy két egészen egyenlő avagy közel ilyen magánhangzó összejövetele esetében az *igenév ó ő-je* kihagyhatnák, s hiányjellel pótolatnák, épségben hagyatván azok joga, a kik ridegen a *classicismust* tartván szemek előtt, az ily összeté-

*) Mennyire vérében van az összehuzással való rövidítés ezen neme a magyarságnak, eléggé megtetszik onnan, hogy ugyanezt még a latin nyelvbe is átvitte, a minek legismeretesb példái lehetnek a *Judlium, Jurassor, Scûria*: *Judex nobilium, Juratus assessor, Sedes judiciaria*, melyekben nagyrészt ugyanazon hangtani törvényeken alapuló összehuzásokat észlelhetjük.

teleket is jobban szeretik egész teljességökben mind irni, mind kimondani. Ennyi engedményt lehetne tenni a nélkül, hogy az elvont gyökerek veszélyes, mert nyelvérzék-rontó, elméletének helyt adnánk; minden egyéb esetben egyszerűen vissza kellene állítani az ily összetett szavakban, — végig menve az egész műszótáron, — az *ó ö* igenévképzőt, a mi bizonyára, tudva azt, hogy ezen, az összetett szavakra nézve egyetlen helyes képzésmód még a magyar népnél máig is általános használatnak örvend, s nem mond sem csépl'gépet sem szánt-vas-at, sem törlapot, cséplőgép, szántóvas, töréslap h stb. úgyhogy az elsőkkel csak is a németül tudók tudtak eddig megbarátkozni; — épen nem fogna semmi nehézséggel járni.

Szerfelett csalatkoznak azok is, a kik, mint a nyelvúji-, tás II-ik stadiumának emberei, azon boldogtalan hitben élnek hogy az ily idétlen természetellenes alkotásokkal az idegeknek a magyar nyelv tanulását megkönnyítik, mert ez anynyira nem áll, hogy a művelt német, midőn megtanul magyarul s látja, hogy az így képzett magyar műszók mennyire idétlenül esnek ki mintaképökkel a német hason képzésekkel összehasonlítva s mennyire nem válnak be a magyarba, — talán még hamarabb s biztosabban észreveszi az otromba tévedést, mint a született magyar. És ez nagyon természetes. Az elvont gyökerekkel alkotott szavak, a németben az utolsó pór előtt is általánosan ismert képzésmód, és annyira közkincese az egész német népeknél, hogy azokkal a szükséghez képest úgy szólván öntudatlanul és a legkisebb fejtörés nélkül tud mindannyiszor, a hányszor csak szüksége van rá új szónak sem mondható összetett szavakat képezni gondolatai kifejezésére, de vajjon ilyenek-e a magyarban? a hord-erő, hörg-hurut, bökvers, lángpörk-pest, könkova folyasav, halv savas haméleg, melyekhez hasonlók a régibb magyar nyelvben egészen példátlanok, mást bizonyítanak. Igaz, hogy egynéhány ily csonka előfelü összetett szavunk a nép nyelvében is csakugyan fordul elő, a mint erről Lőrincz K. fentemlítettem cikkéből, melyet azonban annak helyes itéletü szerzője korántsem irt volt ezeknek akár védelmére, akár követésök érdekében, eléggé meggyőződhetünk. Van igen is, mint mondám, egynéhány ilyen, szerencsére nem több, mint épen csak annyi, hogy a

népnek is felköltse a bennök megütköző figyelmét s helytelenítő ítéletét, a mint erről egyik, a Kriza János vadrózsáiban olvasható népmeséből (A huszár és szolgáló) mindenki meggyőződhetik. E népmese a következő »Ugyan bizon, mi az Isten csudája az ahajt?« — »A bizon hugom rák.« — »A bizon mász.« — »A bizon rák« stb. Az e mesében előforduló szójáték azon alapszik, hogy a szolgáló a beszédrészeket (igét és főnevet) összetéveszti, s a »rák« szót is csak úgy mint a »mász« szót igegyökerének (abstract gyökér) veszi, a katona szinte annak veszi, de főnévi értelemben; mint a nép fiai ily alkalmakkor rendesen öntudatlan észrevevésüknek nem tudják okát adni, de ha a dolognak jobban a mélyére pillantunk, azt látjuk, hogy e mesére az adott alkalmat, hogy két egytagu szógyökér képzővel avagy raggal ellátatlanul, két különböző tisztet teljesít, ez a népfának feltűnt ugyan, de e két különböző szerepökről magának számot adni nem tud. És itt tudva azt, hogy a régi világ legtehetségesebb s legnagyobb miveltségű népénél: a görögöknél, midőn az már virágzó irodalommal bírt, több századnak kellett eltelni, míg a névszót az igeszótól sikerült megkülönböztetnie, ne azon csudálkozzunk, hogy ez a székely huszárnak és szolgálónak nem sikerült, hanem igen is azon, hogy e különbség a virgoncza eszű székelynek, ösztönszerűleg feltűnt, és így e népmese is népies tudatra látszik mutatni, s egyrészt az elvont gyökereknek akár csak névszóul alkalmazásának is alkalmatlan volta van benne feltüntetve, másrészt gyér számú előfordulatának mintegy oka adva, a mint hogy az ily tünetek a népnek ösztönszerű tudatában mindig szoktak valamiképp jelentkezni s magukat valamely jelenség által elárulni, mint itt is, azért e tünet is azokhoz csatlakozik, melyeket »Nyelvészkező hajlamok a magyar népnél« czimű tölem való értekezésben elszámoltam volt, még pedig mind a legérdekesebbek egyike s a magyar nép mélyen ható gondolkozásának s a tudományok művelésére kiválóan való hivatottságának legékesben szóló s oly sokat mondó bizonyítéka.

* * *

Végezetül nem mulaszthatom el, hogy azon írók közül, a kik a nyelvújítás botlásai, tévedései, visszaélései ellen fel-

szólaltak, ne idézzem Vidovics Ágostonnak még máig is számot tévő fentebb idéztem jeles művének a nyelvújítókhoz intézett s a megfigyelésre még most is nagyon érdemes felszólalását, ki is, miután a nyelvújítók hibáit ritka alapossgal és éles észszel sorra bírálgatta, teljes elvtelenségét, következetlenségei nagy számát, igazolhatatlan, sokszor szántsándékos hibái csömörletességét kimutatta, műve végén a következő tanácsot adja a nyelvújítóknak: «igyekezzenek ők maguk systémáját jobban kidolgozni, helyesebb rendbe szedni s azt a sok insequentiától megszabadítani», ezen általános tanácsát alább bővebben így világosítja meg: »necsak azt mondanák, hogy kell új gyökereket csinálni, szavakat nyesegetni, formativákat cserélni, hanem azt is meghatároznák, hol, mikép és micsoda principiumok szerint kell az új gyökereket készíteni mennyire lehet a beszéd részeit cserélgetni, micsoda principiumok szerint kell az omisiókat a magyarban csinálni; s az új igék új módi szerkesztésében milyen regulákat kell szem előtt tartani?» Így Vidovics. A nyelvújítás azonban mind e nagyon méltányos, sőt jogos kérdésekre adós maradt a felelettel. Ime Vidovics eme felszólalása, kívánata lebeg vala szemem előtt jelen értekezésem megírásában. Nem szeretnék félreértetni: nem az volt az én czélom, hogy a mit maga a nyelvújítás képtelen volt teljesíteni, a mint hogy ilyesmi gondolkoró embernek örökre lehetetlen fog maradni, azt pótlólag én teljesítsem, a ki a nyelvújításnak barátja soha nem voltam, s most sem vagyok. Nem. Ilyesmi távol volt és légyen mindenha tőlem. Szemeim előtt Vidovicsnak az előbb idézettekkel kapcsolatban eme további szavai lebegtek: »Systemájoknak megrostálásáért azonban semmit se nehezteljenek a Neologusok, mert minden insequentiájok mellett is a mi jót vagy eddig mondottak, vagy ezután fognak mondani, azokat a nemzet örömetst elfogadja, a nemzet mondám, mely magyarnak neveztetik, és a mely még a maga ellenségeiben is mindenkor tudta és tudja ma is a nagyot, szépet, jót becsülni.« Más szavakkal: számot vetvén az étellel, s különösen megfontolván azt, mily nehézségekkel, sőt veszélylyel lehet egybekötve egy művelt és férfi-korát élő nyelv egész műszó-készletét megváltoztatni akarni; megfontolván azt is,

hogy elvégre nem minden volt feltétlenül rossz, a mit alkottak, s még azokból is, melyek kevesbbé ütik meg a mértéket, sok vált ma már a mai kifejtett irodalomban a hosszás, nem egy ember nyomot haladó megszokás folytán nem csak tűrhetővé, hanem örökre kiküszöbölhetetlenné, s különösen mily nehéz az egyszer megszokott, ha mindjárt helytelen rövidítésekről a régi bár jobb, de ma már jóformán elavult hosszú alakokhoz való visszatérés; nem hunyhatván szemet az előtt sem, mily hosszú időbe került a nemzetnek a mai megállapodott irány, s mily hosszú időtartam kívántatnék meg ismét egy újabb nyelvreform keresztülvitelére, s mindez egy oly korszakban, midőn a végleges megállapodásra oly nagy szükségünk van, mint a mindennapi kenyérre: mindezeket megfontolván, igyekszem vala azt, a mi a nyelvújítás alkotásai közül megállható, kimenteni, s ennek tehetése végett megkülönböztetem a nyelvújítás alkotásai közül azokat, melyek a nyelv belső szerkezetét támadják meg (a milyenek mind a névszói, mind igezői összetételek) azoktól, melyek ha nem ütik is meg a mértéket egészen, — a nyelv szerkezetét illetetlenül hagyják (ilyeneknek az egyszerű szavakat állítám); végezetül kellő figyelemre méltatván Imre Sándor ur azon helyes figyelmeztetését, hogy képzőink természetének kikutatása s megállapítása mily nagyfontosságú e kérdésben (bár ugy tudom, hogy újabb időben e téren is több történt, mint a mennyiről ugyan ő tudomással látszik birni; a minek nyilván az lehet az oka, hogy e tárgyalások szétszórvan jelentek meg, s eddig még egybegyűjtve nincsenek) igyekszem vala a nyelvújításnak egyszerű szavak képzésére leginkább kedvelt, s alkalmazott képzői természetét az összehasonlító nyelvészet világánál kifejtteni s alkalmazásuk módját megállapítani. Az új összetett szenvedő-ige-alakot valamint régebben is, úgy most is vészthozónak nyilvánítám, — de miután erről már régebben önállóan értekeztem, ezuttal fejtegetésébe nem bocsátkozám, — hanem annál jobban tevém ezt a német mintákat követő névszói összetételekkel, melyeknek természetét bővebben tárgyalám, s a vele üzött visszaéléseket is kimutatám.

Tárgyalásom közben rámutattam arra is, mily veszélyes járó lehet az a nyelvművelésre, midőn a nyelvérzék lenni

megszűnt írói nyelvösztön tudományos buvárlatokon nyugvó elvek fölősegeknek tartásával pusztán magából akar meríteni. Mily könnyű ilyenkor a csalódás, mily könnyen megtörténik ilyenkor, hogy mint számos példán kimutatám, olyasmi születik, a mi az illetőnek eszéágában sem volt, s még ha elvétele jót alkot is, az is csupán történetesség, esetlegesség, melyben neki magának, az ösztönét vakon követőnek, semmi érdeme.

Ime ez az én álláspontom : nem az egyszerű szavaktól féltém én a magyar nyelvet, mert ezek, még ha hibás képzésűek is, a milyenek minden nyelv irodalmában vannak (mert hisz a nyelvművelés kezdete ezeknél is mindenütt megelőzte az okszerűbb nyelvészetet), sem a nyelv rendszerét sem a népünk ép nyelvérzékét nem támadják meg, hanem féltém az idegent majmoló hibás összetett szóktól ; a szintén ilyen ujdonsült összetett szenvedő ige-alaktól, s oly németes mondat-szerkezetektől, melyek hírlapirodalmunkban csak úgy nyüzsögnek, s melyekből a »Nyelvőr« hazafias szellemű, s alapos tudományosságú munkatársai (napjainkban nincs nagyobb hazafiság, mint a hazáért és nemzetért tanulni) időről-időre dicséretes buzgalommal már eddig is jó csomót mutattak fel kiirtandónak, s e közben volt bátorságuk (nem kis érdem e cultus-világban) némely »nebánts« virágok himporát is felborzolni s vizsgálaltuk tárgyává tenni. Féltém továbbá a hibás szó-rendtől, ige-kötőkkel és igehatározókkal bánni nem tudástól, a mi ma már született magyarok közt is napról napra jobban mutatkozik és aggasztó pusztításokat visz végbe az azelőtt (még csak a 48 előtti korszakban is) teljesen ép volt nyelvérzéken, mely épen innen legvilágosabban láthatólag a művelt osztályban teljes megsemmisüléssel fenyegetődzik. — Az egyszerű szavakra nézve, elvem az : hogy a mennyit csak megtarthatunk, annyit igyekezzünk megtartani, s képzésük gyarlóságánál egyetmást jó lélekkel elnézhetünk, azért én mindazt, a mit csak álláspontomról tekintve menthetőnek találtam, igyekvém megmenteni, minő eszközökkel ? imént példákkal bőven megvilágosítva előadám.

	Ára
I. Szám. Apáczai Cséri János Barczai Ákos fejedelemhez benyújtott terve a magyar hazában felállítandó első tudományos egyetem ügyében Szabó Károly r. tagtól. 1872. 18 l.	10 kr.
III. Szám. Emlékbeszéd Bitnitz Lajos felett. Szabó Imret. tagtól. 1872. 18 l.	10 kr.
IV. Szám. Az első magyar társadalmi regény. Székfoglaló Vadnai Károly l. tagtól. 1873. 64 l.	20 kr.
V. Szám. Emlékbeszéd Engel József felett. Finály Henrik l. tagtól. 1873. 16 l.	10 kr.
VI. Szám. A finn költészetéről, tekintettel a magyar ősköltészetre. Barna Ferdinánd l. tagtól. 1873. 135 l.	40 kr.
VII. Szám. Emlékbeszéd Schleicher Ágost. külső l. tag felett. Riedl Szende l. tagtól. 1873. 16 l.	10 kr.
VIII. Szám. A nemzetiségi kérdés az araboknál. Dr. Goldziher Ignácztól 1873. 64 l.	30 kr.
IX. Szám. Emlékbeszéd Grimm Jakab felett. Riedl Szende l. tagtól 1873. 12. l.	10 kr.
X. Szám. Adalékok Krim történetéhez. Gr. Kuun Géza l. tagtól. 1873. 52 l.	20 kr.
XI. Szám. Van-e elfogadható alapja az ik-es igék külön ragozásának. Riedl Szende l. tagtól 51 l.	20 kr.

Negyedik kötet. 1873—1875.

I. Szám. Paraleipomena kai diorthoumena. A mit nem mondtak s' a mit rosszul mondtak a commentatorok Virgilius Aeneise II-ik könyvére, különös tekintettel a magyarra. Brassai Sámuel r. tagtól 1874. 151 l.	40 kr.
II. Szám. Bálinth Gábor jelentése Oroszország- és Ázsiában tett utazásáról és nyelvészeti tanulmányairól. Melléklet öt khálmik dana hangjegye. 1874. 32 l.	20 kr.
III. Szám. A classica philológiának és az összehasonlító árja nyelvtudománynak mive ése hazánkban. Székfoglaló Bartal Antall. tagtól 1874. 182. l.	40 kr.
IV. Szám. A határozott és határozatlan mondatról. Barna Ferdinánd l. tagtól 1874. 31 l.	20 kr.
V. Szám. Jelentés a m. t. Akadémia könyvtára számára keletről hozott könyvekről, tekintettel a nyomdai viszonyokra keleten. Dr. Goldziher Ignácztól. 1874. 42 l.	20 kr.
VI. Szám. Jelentések: I. Az orientalistáknak Londonban 1874-ben tartott nemzetközi gyűléséről. Hunfalvy Pál r. tagtól. — II. A németországi philologok és tanférfiak 1874-ben Innsbruckban tartott gyűléséről. Budenz József r. tagtól. 1875. 23 l.	15 kr.
VII. Szám. Az új szókról. Fogarasi János r. tagtól	15 kr.
VIII. Szám. Az új magyar orthologia. Toldy Ferencz r. tagtól. 1875. 28 l.	15 kr.
IX. Szám. Az ik-es igékről. Barna Ferdinánd l. tagtól. 1875. 32 l.	15 kr.
X. Szám. A nyelvújításról. Szarvas Gábor l. tagtól. 1875. 25 lap.	15 kr.

Ötödik kötet. 1875—1876.

I. Szám. Nyelvészkező hajlamok a magyar népnél. Barna Ferdinánd l. tagtól. 1875. 40 l.	25 kr.
II. Szám. A neo- és palaeologia ügyében. Brassai Sámuel r. tagtól. 1875. 48 l.	30 kr.
III. Szám. A hangsúlyról a magyar nyelvben. Barna Ferdinánd lev. tagtól. 1875. 48. l.	30 kr.
IV. Szám. Brassai és a nyelvújítás. Ballagi Mór r. tagtól. 1876. 22 l.	15 kr.
V. Szám. Emlékbeszéd. Kriza János l. t. felett Szász Károly l. tagtól. 1876. 40 l.	25 kr.
VI. Szám. Művészet és nemzetiség. Bartalus István l. tagtól. 1876. 35 l.	20 kr.
VII. Szám. Aeschylus. Télfy Iván lev. tagtól. 1876. 141 l.	80 kr.

VIII. Szám. A mutató névmás hibás használata. Barna Ferdinánd I. tagtól. 1876. 15 l.	10 kr.
IX. Szám. Nyelvtörténelmi tanulások a nyelvújításra nézve. Imre Sándor I. tagtól 1876. 97. l.	80 kr.
X. Szám. Bérczy Károly emlékezete. Arany László I. tagtól	10 kr.

Hatodik kötet. 1876.

I. Szám. A lágy aspiraták kiejtéséről a zendben. Mayr Aurél- tól.	10 kr.
II. Szám. A mandsuk szertartásos könyve. Bálint Gábertől	10 kr.
III. Szám. A rómaiak satirájáról és satirairóikról. Dr. Barna Ignác I. tagtól.	20 kr.
IV. Szám. A spanyolország arabok helye az iszlám fejlődése törté- netében összehasonlítva a keleti arabokéval. Goldziher Ignác I. tagtól	50 kr.
V. Emlékbeszéd Jakab István I. t. fölött. Szász Károly I. tagtól	10 kr.
VI. Adalékok a m. t. Akadémia megalapítása történetéhez. I. Szi- lági István I. tagtól. II. Vaszary Kolozstól. III. Révész Imre I. tagtól.	80 kr.
VII. Emlékbeszéd Mátray Gábor I. t. felett. Bartalus István I. tagtól.	10 kr.
VIII. A mordvaik történelmi viszontagságai. Barna Ferdinánd I. tagtól	20 kr.
IX. Eranos. Tély I. tagtól	20 kr.
X. Az ik-es igékről. Joannovics György I. tagtól	40 kr.

A HELYES MAGYARSÁG ELVEI

IRTA

PONORI TEWREWK EMIL.

TARTALMA:

I. A nyelv mivoltáról. II. Nyelvünk viszontagságáról. III. Idegen
szavaink. IV. Nyelvérzék és népetymologia. V. Purismus. VI. Neolog-
smus. VII. Mondattan. VIII. A fordításról. IX. A helyes magyarság elvei.

Ára 50 kr.

**A magyar nyelvújítás óta divatba jött idegen
és hibás szólások birálata,**

tekintettel

az újítás helyes módjára.

Irta

Imre Sándor,

3 magy. tud. Akadémia I. tagja.

TARTALOM:

Bevezetés. — I. Hangtani újítások. — II. Szóragozás. — III. Szóképzés. —
IV. Szófüzés. — V. Stíl.

Ára 1 frt.